

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedra

Aidos Paulauskaitės
V kurso, komercinės teisės
Studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Sandorių, turinčių valios ir valios išreiškimo ydų, negaliojimas ir negaliojimo
pasekmės**

Vadovas: prof. Vytautas Nekrošius

Recenzentė: dr. Vīgita Vėbraitė

Vilnius, 2016

TURINYS

ĮVADAS	3
1. Sandorių negaliojimo instituto esmė bei reikšmė.....	6
1.1 Sandorių negaliojimo instituto paskirtis	6
1.2 Sandorių negaliojimo instituto taikymas: sandorio pripažinimo negaliojančiu momentas bei sukeliama teisiniai padariniai.....	11
2. Savarankiški sandorių negaliojimo pagrindai bei pasekmės dėl ydingos valios ar jos išreiškimo	17
2.1 Apsimestinis sandoris bei grįžtamosios galios principo ribos trečiųjų asmenų atžvilgiu	17
2.2 Iš esmės suklydus sudaryto sandorio problematika. Vindikacinio ieškinio ribojimo priežastys	23
2.3 Pasinaudojant apgaule sudarytas sandoris bei sąžiningumo įtaka retroaktyvumo principo taikymo kontekste	26
2.4 Smurto panaudojimo siekiant sudaryti sandorį problematika. Nepagrįsto praturtėjimo/ turto gavimo bei restitucijos santykis	31
2.5 Realus grasinimo (ekonominio spaudimo) panaudojimas siekiant sudaryti sandorį ir restitucijos natūra taikymo praktiniai aspektai	35
2.6 Sandorio sudaryto dėl piktavališko vienos šalies atstovo susitarimo bei restitucijos sumokant ekvivalentą pinigais analizė	44
2.7 Dėl susidėjusių sunkių aplinkybių sudarytas sandoris bei atvejai kuomet restitucija negalima	47
2.8 Įgaliojimus viršijančio atstovo sudarytas sandoris bei jo pasekmės tretiesiems asmenims.....	51
3. Sandorių negaliojimo instituto normų reglamentavimo vienodinimas Europos Sąjungoje	53
IŠVADOS	60
LITERATŪROS SĄRAŠAS	62
SANTRAUKA	67
SUMMARY	68

IVADAS

Temos aktualumas. Civilinė teisė grindžiama šalių lygiateisiškumo, sutarties laisvės, teisinio apibrėžtumo, dispozityvumo bei šalių valios autonomijos principais. Sutartys dažniausias civilinių teisinių pareigų atsiradimo pagrindas, nes kiekvienas veiksnius žmogus turi teisę sudaryti sutartį su kuo nori, o sutarties šalys turi teisę savo susitarimu nustatyti bet kokias sutarties sąlygas, neprieštaraujančias imperatyvioms įstatymo normoms, gerai moralei, sąžiningumo, protingumo, teisingumo ir kitiems principams¹. Teisė nepripažįsta sandorių prieštaraujančių minėtoms nuostatomis, neįsivaizduojama ir valstybė, kurioje nebūtų sandorių negaliojimo instituto bei numatytų pasekmių, todėl pagrįstai galima teigti, jog sandorių negaliojimo institutas bei jame įtvirtintos normos vienos svarbiausių visoje civilinėje teisėje. Valia – viena iš pagrindinių, sandorio galiojo sąlygų. Jos nustatymas, o tiksliau jos nebuvimo konstatavimas opi problema, nes dažnai susijusi su žmonių tarpusavio santykiais, kurių civilinė teisė sureguliuoti negali. Viena vertus, didelis įstatymo leidėjo kišimasis į sutarčių sudarymą riboja sutarties laisvės principą, kita vertus, detalus aplinkybių, susijusių su sandorių negaliojimo dėl valios konkretizavimas įstatyme, galėtų padėti sumažinti ne tik ypatingai didelį bylų skaičių², bet ir retintu restitucijos taikymo atvejus, kuri turi įtakos ne tik sandorio šalims, tretiesiems, dažnai sąžiningiems asmenims, pažeidžia jų teisės, teisėtus interesus, kyla klausimas dėl įgyto turto likimo, bet ir visam civilinės teisės stabilumui, teisėtumui. Išsami teisės aktų bei doktrinos analizė, galėtų pateikti atsakymus kaip galėtų būti tobulinamos dabartinio reguliavimo taisyklės susijusios su valios ar jos išreiškimo ydos nustatymu, ar galėtų teisės normose būti įtvirtintas baigtinis tokių aplinkybių sąrašas, taip pat ar dabartinis restitucijos mechanizmo taikymas atitinka teisinę tikrovę bei realijas. Pripažįstant sandorį negaliojančiu susikerta du skirtingi interesai: asmens, kaip turto savininko bei civilinės apyvartos, kaip dalyvių visumos, todėl teisė privalo nustatyti reguliavimą, kuris šias vertybes gintų lygiagrečiai.

Tyrimo tikslas. Išanalizuoti bei atsakyti į klausimą ar aplinkybių, kurios privalo būti įrodytos, siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu dėl valios ar jos išreiškimo ydų konkretizavimas teisės aktuose, gali būti prevencinė sandorių pripažinimo negaliojančiais mažinimo priemonė bei pateikti restitucijos, jos taikymo analizę, atsakant į klausimą ar šio savarankiško pažeistų teisių

¹ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 64.

² Teismuose gautų civilinių bylų, susijusių su sutartiniais santykiais skaičius: 2012 m. – 74578; 2013 m. – 74594, 2014 m. – 74246, 2015 m. – 71039. Prieiga internete: <http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>

gynimo būdo reglamentavimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse atitinka šalių bei trečiųjų asmenų interesus, ir jei ne, kokių teisinių priemonių pagalba jis galėtų būti pildomas.

Tyrimo uždaviniai. Pirma – išnagrinėti sandorių negaliojimo instituto esmę bei reikšmę Lietuvoje; antra – išanalizuoti savarankiškus, sandorio negaliojimo dėl valios ar jos išreiškimo ydų pagrindus, išgryninant teismų praktikoje pasitaikančias problemines situacijas susijusias su aplinkybių, kurios privalo būti įrodomos, detalizavimu; trečia – atkleisti restitucijos taikymo problematiką susijusią su jos įgyvendinimu natūra, piniginiu ekvivalentu, be pagrindo įgyto turto ir nepagrįsto praturtėjimo taisyklių sankirta, trečiųjų sąžiningų asmenų teisėmis, vindikacijos taikymu bei situacijomis, kuomet jos taikymas apskritai negalimas; ketvirta – išnagrinėti sandorių negaliojimo instituto vienodinimo galimybes Europos Sąjungoje.

Tyrimo objektas. Darbe pagrindinis dėmesys skiriamas savarankiškų sandorių negaliojimo pagrindų bei pasekmių dėl ydingos valios atsiradimo, išreiškimo tyrimui, analizuojant Lietuvos Respublikos civilinius įstatymus sandorių negaliojimo instituto kontekste bei daugiausiai dėmesio skiriant bendriniam, numatytiems Lietuvos Respublikos civilinio kodekso IV skyriuje, sandorių, negaliojančių dėl neišreikštos valios pagrindams bei teisinėms pasekmėms. Užsienio valstybių teisės aktų analizė nėra pagrindinis šio darbo tikslas, todėl darbe bus naudojama tik siekiant išgryninti pagrindinius instituto skirtumus, pateikti galimus probleminių situacijų sprendimo variantus. Nors nagrinėjamos temos kontekste aktualu, darbe, siekiant užsibrėžto tikslo, nebus plačiai išnagrinėta niekinių bei nuginčijamų sandorių atskyrimo problematika, nes ji reikalauja išsamesnio tyrimo bei yra iš esmės susijusi su įstatymų leidėjo pasirinktu lingvistiniu negaliojančio sandorio įvardijimu, o ne sukeliomomis pasekmėmis.

Tyrimo metodika. Analizuojant sandorių negaliojimo instituto reikšmę bei paskirtį, darbe naudotas sisteminis teisės aiškinimo metodas, kurio pagalba nustatyta instituto vieta bei svarba civilinėje teisėje. Pasitelkus precedentinį teisės aiškinimo, bendrųjų teisės principų bei analizės metodus, kurie pasireiškė nagrinėjant savarankiškus sandorių negaliojimo dėl valios, jos išreiškimo pagrindus, identifikuoti įstatyme įtvirtintų normų esminiai trūkumai, taikymo problematika bei teismų formuojama pozicija nagrinėjama klausimais. Loginio bei sisteminio metodų taikymas, leido apžvelgti restitucijos taikymą bei su juo susijusias problemas ne tik prievolinių, bet ir daiktinių teisių kontekste, o lyginamasis metodas, kuris darbe buvo naudojamas nagrinėjant negaliojančių sandorių vienodinimo galimybes Europos Sąjungoje, leido geriau suvokti šio instituto svarbą bei nepamainomumą moderniose civilinius teisinius santykius pripažįstančiose valstybėse.

Tyrimo šaltiniai. Atliekant tyrimą daugiausia buvo remtasi Lietuvos Respublikos civilinės teisės aktais, komentarais bei teismų praktika. Iš mokslinės literatūros šaltinių išskirti galėčiau A. Dambrauskaitės monografija „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“, kurioje išsakytos mintys bei pateikta tiek Lietuvos, tiek užsienio valstybių teisės aktų analizė, buvo aktuali siekiant darbo tikslų. Pažymėtina, jog monografijoje neanalizuojami sandorių negaliojimo pagrindai, didžiausias dėmesys skiriamas teisinėms pasekmėms, tuo tarpu magistriniame darbe šie svarbūs komponentai bei jų tyrimas, derinamas tarpusavyje.

1. Sandorių negaliojimo instituto esmė bei reikšmė

1.1 Sandorių negaliojimo instituto paskirtis

Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso (toliau Civilinio kodekso) 1.136 str. 2 d. nustatyta, kad civilinės teisės ir pareigos atsiranda iš šio kodekso ir kitų įstatymo numatytų sutarčių ir kitokių sandorių, taip pat nors įstatymų nenumatytų, bet jiems neprieštaraujančių sandorių. Sutartys yra dažniausias civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindas³. Taip yra todėl, kad civilinė teisė grindžiama asmens autonomija, o sandoris būtent ir yra vienas iš asmens autonomijos raiškos atvejų. Kadangi dauguma civilinių teisių ir pareigų atsiranda būtent remiantis sandoriais, tad natūralu, kad teismų praktikoje viena iš skaitlingiausių civilinių bylų kategorijų yra sandorių pripažinimo negaliojančiais bylos⁴. Šiuolaikinė teisė pripažįsta teisinės subjektų lygybę, jų autonomijos, sutarčių laisvės, dispozityvumo principus. Konstitucija garantuoja kiekvieno asmens teisę turėti nuosavybės teise turtą, jį valdyti, naudoti ir juo disponuoti, taip pat garantuoja nuosavybės gynimą ir jos įstatyminę apsaugą – tai pagrindinės ir neatimamos asmens teisės ir laisvės⁵. Teisė sudaryti sutartis – viena iš civilinių teisinių santykių subjektų teisių, įgyvendinama vadovaujantis sutarties laisvės, sutarties privalomumo ir kitais sutarčių teisės principais. Sutarties laisvės principas reiškia, kad šalys gali tarpusavio susitarimu, laisvai sudaryti ir nutraukti sutartis, savo nuožiūra nustatyti tarpusavio teises ir pareigas⁶.

Vis dėlto Civilinio kodekso 1.137 str. 2 d. nurodyta, kad įgyvendindami savo teises ir vykdydami pareigas, asmenys turi laikyti įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles ir geros moralės principus veikti sąžiningai, laikantis protingumo ir teisingumo principų. Civilinio kodekso 1.5 str. sakoma, kad teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principus būtina taikyti ne tik asmenims įgyvendinant savo teises ir vykdant pareigas, bet ir savo susitarimu nusistatant tarpusavio teises ir pareigas⁷. Pripažįstant sandorį ar jo dalį negaliojančia neišvengiamai „griūva“ šio sandorio sukelti teisiniai padariniai tiek jo šalims, tiek tretiesiems asmenims, o taip iškyla reali grėsmė civilinių teisinių santykių stabilumui, jų teisėtumui. Pastarųjų metų Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktikoje nusistovėjo pozicija, kad sandorių pripažinimo negaliojančiais

³ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 267.

⁴ Mikelėnas. V. straipsnis „Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje“, 2006 m. Justicija Nr. 4 (62).

⁵ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Justicija. 2003. p. 23.

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-03-29 d. nutartis civilinėje byloje AB „SEB lizingas“ v. „Vitrada“, 3K-7-2/2013.

⁷ Cit. op. 2, p. 270.

instituto tikslas – apsaugoti nukentėjusiąją sandorio šalį, užtikrinti civilinių teisinių santykių teisėtumą, teisingumą, stabilumą, įgytų teisių ilgaamžiškumą ir jų gerbimą⁸. Tokia teismų praktika leidžia daryti išvadą, jog sandorių negaliojimo paskirtis yra dvejopa: 1) siekti, kad civiliniuose santykiuose būtų užtikrintas teisėtumas, kartu nepažeidžiant civilinių teisinių santykių stabilumo; 2) teisinio tikrumo, įgytų civilinių teisių atžvilgiu.

1964 m. liepos 7 d. Lietuvos tarybų socialistinės respublikos civiliniame kodekse sandoriai, bei su jų negaliojimu susiję klausimai buvo aptarti gana formaliai bei lakoniškai. Numatyti labai formalūs reikalavimai sandorio formai, neatskirti niekiniai bei nuginjami sandoriai, jų pripažinimo negaliojančiais skirtumai, plečiamai aiškinami negaliojantys sandoriai ir kt. Nors iš pirmo žvilgsnio būtų galima manyti, jog šis institutas ir yra skirtas būtent sandorių bei jų sukeltų pasekmių šalinimui – gražinimui į pradinę padėtį, vis dėlto kuriant naująjį civilinį kodeksą bei siekiant civilinių teisinių santykių stabilumo įstatymų leidėjas neatsitiktinai numatė įvairių apribojimų bei draudimų (įstatyme numatyti sandorių negaliojimo pagrindai, asmenys, turinys teisę ginčyti sandorius, apribotas niekinių sandorių rūšių skaičius ir kt.)⁹. Sandorio panaikinimas yra sunkus padarinys civilinėje teisėje, todėl įstatymų dėka toks reiškinys turėtų būti ypatingai retas. Sandorio pripažinimas negaliojančiu taipogi turėtų veikti kaip prevencinė priemonė, atgrasanti civilinių teisinių santykių subjektus sudarinėti tokius sandorius. Civilinio kodekso 1.80 str. 2 d. numatyta, jog kai sandoris negalioja, viena jo šalis privalo gražinti kitai sandorio šaliai visa, ką yra gavusi pagal sandorį (restitucija), o kai negalima gražinti to, ką yra gavusi, natūra, - atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatymai nenumato kitokių sandorio negaliojimo pasekmių. Civilinio kodekso 1.87 str. 3 d. taip pat nustatyta, jog šalys sudariusios apsimestinį sandorį, šio sandorio sudarymo fakto negali panaudoti prieš trečiuosius asmenis, kurie sąžiningai įgijo teises apsimestinio sandorio pagrindu. Asmenų, turinčių teisę reikalauti pripažinti sandorį negaliojančiu susiaurinimas – kitas svarbus veiksnys siekiant įgyvendinti šio instituto pagrindinius tikslus.

Sandorio pripažinimas negaliojančiu be pakankamo teisinio pagrindo prieštarautų stabilumo tikslui, neatitiktų sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, taip pat teisingumo ir protingumo principų (Civilinio kodekso 1.2, 1.5 str.). Tai reiškia, kad sandorių negaliojimo instituto normos skirtos ne tik apsaugoti viešąjį interesą (eliminuojant iš civilinės apyvartos tokius susitarimus, kuriais būtų pažeidžiama viešoji tvarka, imperatyviosios įstatymo nuostatos, atspindinčios įstatymų leidėjo siekiamą civilinių santykių

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2000-01-24 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-95/2000.

⁹ Cit. op. 2, p. 267.

reglamentavimo rezultata, taip pat visuomenėje nustatyti sąžiningo elgesio principai) bei sąžiningų sutartinių santykių šalių interesus nuo jų pažeidimo nesąžiningos šalies veiksmais, bet ir užtikrinti civilinės apyvartos stabilumą, užkertant kelią siekiam piktnaudžiauti sandorių negaliojimo institutu, pasinaudoti jo normomis nesąžiningais tikslais. Dėl to tais atvejais, kai šalių sudarytas susitarimas nėra absoliučiai negaliojantis ir egzistuoja teisinė galimybė jį išsaugoti, jis turi būti išsaugomas siekiant civilinių santykių pastovumo, teisinio tikrumo ir apibrėžtumo bei laikantis sutarties stabilumo (lot. *favor contractus*) principo.¹⁰ Lietuvos Aukščiausiame teisme nagrinėta byla, kurioje kilo ginčas dėl pažeistos žemės sklypo nuomininko pirmumo teisės pirkti privačią žemę, kurią užima jiems nuosavybės teise priklausantys statiniai ir įrenginiai. Žemės sklypo nuomininkai prašė pripažinti negaliojančia žemės sklypo pirkimo – pardavimo sutartį, kurią žemės savininkas sudarė su pirkėju, nepranešęs nuomininkams. Atsižvelgiant į tai, jog Lietuvos Respublikos Žemės įstatyme tiesiogiai nėra įtvirtintas pažeistos pirmumo teisės gynimo būdas, kasacinis teismas taikė analogiją į kituose įstatymuose įtvirtintą gynimo būdą – pirkėjo teisių ir pareigų perkėlimą bei konstatavo, kad toks gynimo būdas turi būti taikomas ir šio ginčo atveju. „Pažeidus ieškovų pirmenybės teisę, sandorio nuginčijamo instituto, kaip šios teisės gynimo būdo, taikymas būtų netikslingas, neatitiktų nei ieškovų, nei atsakovų, sudariusių žemės pirkimo – pardavimo sandorį, interesų ir pirmenybės teisę iš esmės nebūtų apginta“. Pirkėjo teisių perkėlimas yra priimtinesnis ir teisingesnis, nes šis gynimo būdas yra ekonomiškesnis, operatyvesnis ir labiausiai atitinka pirmenybės teisės turėtojo interesus“¹¹.

Sandorių pripažinimo negaliojančiais instituto paskirtis taip pat dažnai suvokiama bei vertinama kaip specifinė civilinė teisinė pažeisto teisėtumo gynimo priemonė¹². Įstatymų leidėjas numatydamas įvairius sandorių negaliojimo pagrindus, kartu pripažįsta, jog galimos įvairios situacijos, kai sandoriu pažeidžiamos vienos jo šalies ar trečiųjų asmenų teisės ar teisėti interesai: sandoris gali būti sudarytas suklydus, dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių ir pan. Atsižvelgiant į tai, galima išvada, jog sandorių negaliojimo instituto paskirtis taip pat yra apginti sąžiningos sandorio šalies bei kitų asmenų teises ir teisėtus interesus (t.y. privatų interesą) nuo kitų asmenų neteisėtų veiksmų sudarant sandorį. Tokiais atvejais civilinės apyvartos stabilumas yra aukojamas sąžiningos sandorio šalies ar trečiojo asmens privatiems interesams ginti. Reiktų pažymėti, jog šiuo atveju teismas

¹⁰ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Justicija. 2003. p. 23.

¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2007-06-11 nutartis R.B. v. A.J. Nr. 3k-3-232/2007.

¹² Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 40.

kiekvienoje situacijoje turėtų „pasverti“ šių vertybių: civilinės apyvartos stabilumo ir asmens teisių bei teisėtų interesų apsaugos, svarbą bei įvertinti susidariusį konfliktą¹³. Aktualu išsiaiškinti, ar sutarties šalies teisės gali būti apgintos vien tik taikant civilinės atsakomybės taisykles, neginčijant pačios sutarties, turinčios tam tikrą valios ydą¹⁴. Galimi atvejai, kuomet sandorio šalis ar trečiasis asmuo savo teises gali apginti kitais Civiliniame kodekse numatytais gynybos būdais. Lietuvos teismų praktikoje dažnai nurodoma, jog vienos šalies suklydimo atveju vietoj negaliojimo būtų galima panaudoti sutarties modifikavimo institutą dėl esminės šalių nelygybės (Civilinio kodekso 6.228 str.). Šios normos pagalba šalis galėtų atsisakyti sutarties, jeigu sutarties sudarymo metu sutartis nepagrįstai suteikė kitai šaliai perdėtą pranašumą. Tuo tarpu pripažinus sandorį negaliojančiu ir pritaikius restituciją, šalys būtų sugražintos į pradinę padėtį, t.y. tikslas, kurio jos siekė sudarydamos sandorį, nebūtų pasiektas (tai tiek socialiniu, tiek teisiniu požiūriu tai nėra pageidaujama). Taigi, gerbiant šalių valios autonomijos principą, pirmenybė turi būti teikiama ne formaliems sandorio negaliojimo argumentams, bet šalių valiai sukurti jų siekiamus civilinius teisinius santykius, jeigu šie iš esmės nepažeidžia įstatymo reikalavimų ir gali teisėtai egzistuoti bei sukelti atitinkamus teisinius padarinius.

Sandorių pripažinimas negaliojančiais gali būti vertinamas kaip sankcija, nustatyta už sandorių sudarymą reglamentuojančių teisės normų pažeidimą, už sandorio turinio ar formos ydingumą. Ši sankcija kaip tam tikras mechanizmas, *a posteriori*, taikoma jau po sandorio sudarymo, tačiau tai nėra vienintelė galima įstatymo naudojama priemonė, siekiant užtikrinti civilinių teisinių santykių teisėtumą. Sandorių sudarymo srityje galima ir tam tikros priemonės *a priori*, t.y. prevencinės priemonės, kuriomis siekiama užkirsti kelią neteisėtumui ir kurios naudojamos prieš sandorio sudarymą. Tokių priemonių pavyzdys galėtų būti reikalavimas gauti leidimą sutarčiai sudaryti (Civilinio kodekso 3.92 str. 3 d.) arba įpareigojimas, kad sutartį patvirtintų valstybės pareigūnas, t.y. notaras (pavyzdžiui, Civilinio kodekso 3.393 str. 1 d., 6.443 str. 1 d. ir kt.)¹⁵. Atsižvelgiant į tai kas išdėstyta, galima susidaryti nuomonę, jog turėtų būti sustiprinamos bei dažniau taikomos prevencinės priemonės taip užkertant kelią sunkiems sandorio negaliojimo padariniams, tačiau reiktų pažymėti, jog tai ne tik nepagrįstai per daug įsiterptų į šalių laisvę sudaryti sandorius, juos apsunkintų, bet ir kainuotų neadekvačiai per daug

¹³ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001.

¹⁴ Ambrašienė D., Cirtautienė S., Dambrauskaitė A. ir kt. „Lyginamoji sutarčių teisė: Lietuva europiniame kontekste“. Justicia. 2013. p. 245.

¹⁵ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001, p. 46.

(pavyzdžiui, sudarant sutartis būtų galima numatyti įpareigojimą kviestis antstolį, kuris galėtų konstatuoti faktines aplinkybes, t.y. kokie asmenys dalyvauja, perduodamų daiktų išvaizda, būklė ir pan.). Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad net ir notaras tvirtindamas sandorį, ne visada turi realią galimybę nustatyti, kad jam pateikti šalių asmens tapatybės dokumentai yra nesuklastoti, nepadirbti. Būtent dėl to, teisėtumą bei stabilumą sutartinių santykių srityje užtikrinančių veiksmų dažniausiai imamasi jau po sandorio sudarymo, o dar dažniau – kuomet šalys sandorį jau būna įvykdžiusios¹⁶.

Kaip jau buvo minėta, laisvė sudaryti sandorius nėra ir negali būti neribota. Yra tam tikrų teisinių imperatyvų, kurių negalima nevykdyti, nepaisyti, nes tai iš esmės griautų susiklosčiusią visuomeninę ir teisinę santvarką, iš esmės pažeistų visuomenės ar tam tikro privataus asmens interesus. Todėl Civiliniame kodekse nustatyta, kad imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja (Civilinio kodekso 1.80 str. 1 d.). UNIDROIT (angl. *International Institute for the Unification of Private Law*; toliau – UNIDROIT) parengtų Tarptautinių komercinių sutarčių principų 1.4 str. sakoma, kad niekas šiuose principuose negali riboti nacionalinio, tarptautinio ar antinacionalinio pobūdžio imperatyvių normų, taikytinų pagal atitinkamas tarptautinės privatinės teisės normas, taikymo¹⁷. Be aukščiau aptartų funkcijų, sandorių negaliojimo institutas neabejotinai yra skirtas apginti viešąjį interesą, kuris pažeidžiamas sudarant imperatyvioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai arba gerai moralei prieštaraujantį sandorį, taip pat sudarant tariamus ar apsimestinius sandorius. 2000 m. Civiliniame kodekse lyginant su 1964 m. LTSR Civiliniu kodeksu šiuo aspektu yra tam tikrų naujovių, pavyzdžiui, panaikinti viešajai teisei būdingi sandorių negaliojimo teisiniai padariniai – konfiskacija (1964 m. Civilinio kodekso 48 str. 2 d.), numatyta teismo galimybė *ex officio* iškelti niekinio sandorio ir jo negaliojimo padarinių klausimą (Civilinio kodekso 1.78 str. 5 d.)¹⁸.

Apibendrinant, galima daryti išvadą, jog tiek teismų praktikoje, tiek teisės doktrinoje laikomasi požiūrio, jog sandorių negaliojimo instituto paskirtis yra dvejopa: 1) siekti, kad civiliniuose santykiuose būtų užtikrintas teisėtumas, kartu nepažeidžiant stabilumo; 2) siekti teisinio tikrumo, įgytų civilinių teisių atžvilgiu. Be šių tikslų, sandorių negaliojimo institutas dar taip pat suprantamas kaip specifinė pažeistų civilinių teisių gynimo priemonė arba sankcija, kuri nustatyta už sandorių sudarymą reglamentuojančių normų pažeidimą. Būtent toks sandorių

¹⁶ Cit. op. 15, p. 42.

¹⁷ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009.

¹⁸ Mikelėnas. V., „Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje“, 2006 m. Justicija Nr. 4 (62);

negaliojimo instituto suvokimas Lietuvos teisinėje sistemoje mano nuomone, yra pažangios valstybės atspindys.

1.2 Sandorių negaliojimo instituto taikymas: sandorio pripažinimo negaliojančiu momentas bei sukeliama teisiniai padariniai

Sandorio negaliojimo instituto esmė yra ta, kad negaliojantis sandoris nesukelia tų pasekmių, kurių siekė jo dalyviai, jis sukelia sandorio negaliojimo pasekmes. Sandorio pripažinimas negaliojančiu pateisinamas, kai interesas, kurį siekiama apginti nuo neigiamų sandorio sudarymo pasekmių, yra svarbesnis už tą, kuri būtų apgintas sandorį išsaugojus. Pagal Civilinio kodekso 1.80 str. 1 d. įtvirtintą teisės normą, sandorio negaliojimas yra siejamas su jo prieštaravimu imperatyvioms teisės normoms, t.y. su vienareikšmiškai įstatyme įtvirtintomis nuostatomis, kuriomis siekiama apsaugoti visos visuomenės interesus, viešąją tvarką. Įstatyme šių interesų apsaugai suteikiamas prioritetas civilinių teisinių santykių stabilumo ir privačių interesų atžvilgiu – imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja įstatymo pagrindu, jo negaliojimui neturi įtakos teismo sprendimas, šalis negali niekinio sandorio patvirtinti (Civilinio kodekso 1.78 str. 1 d.) ir toks sandoris jokių teisinių padarinių, išskyrus jo negaliojimo padarinius, nesukelia ir negali sukelti¹⁹. Sandorių negaliojimas, kaip sankcija už sandorių ydingumą, taikytina nuo pat jų sudarymo momento, arba kitaip tariant – *ab initio*. Galioja principas pagal kurį tai kas negalioja, negali sukelti tokių pasekmių (lot. *Quod nullum est nullum producit effectum*)²⁰. Sutarčių teisėje niekinis pobūdis reiškia jos absoliutų negaliojimą ir sukelia įstatyme nustatytas niekinio sandorio pasekmes, absoliutaus sutarties negaliojimo konstatavimas, kaip ir bendrai niekinio sandorio atveju, turi retroaktyvų efektą – paneigiamos teisinės pasekmės, kurių šalis siekė sudarydamos sandorį²¹. Esama situacijų, kuomet sandoris, kurio dėl turinio negalima pripažinti negaliojančiu *ab initio*, gali būti pripažįstamas negaliojančiu tik nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo (lot. *ex nunc*). Kai sandoris pripažįstamas negaliojantis *ex nunc*, konstatuojama, kad prieš įsiteisėjant teismo sprendimui šalis siejo teisinis santykis su visais iš to išplaukiančiais padariniais. Sandoris turėtų būti pripažįstamas negaliojančiu *ex nunc*, kai jo pripažinimas negaliojančiu *ab initio*, t.y. grįžimas į pradinę padėtį, tarsi sandorio niekada nebuvo, prieštarautų logikai, ekonominei

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-11-26 nutartis 3K-3-532/2009.

²⁰ Dambruskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 109.

²¹ Ibidem., p. 109-110.

tikrovei, protingumo, teisingumo ar kitiems teisės principams²². Pritarčiau autorės A. Dambrauskaitės minčiai, jog perskaičius Civilinio kodekso 1.95 str. gali susidaryti įspūdis, jog nuginkijami sandoriai, dėl to, jog kurį laiką turėjo teisinę galią, visada pripažįstami negaliojančiais tik ateičiai, o ne *ab initio*²³. Tai klaidinga nuostata. Tokios pozicijos laikosi ir Lietuvos Aukščiausiasis teismas. Teisėjų kolegija konstatuoja, kad tiek niekiniai, tiek nuginkijami sandoriai pagal bendrąją taisyklę negalioja *ab initio* nepaisant to, kad nuginkijami sandoriai kurį laiką buvo laikomi negaliojančiais. Tokia išvada išplaukia iš Civilinio kodekso 1.95 str. 1 d. nuostatos, kurioje teigiama, kad pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu *ab initio* (nuo jo sudarymo) analizės. LR CK 1.95 str. 2 d. nuostata aiškinama taip, kad ji gali būti taikoma tiek niekinių, tiek nuginkijamų sandorių atveju, nes galimos situacijos, kai ir niekinio sandorio nebus įmanoma pripažinti negaliojančiu *ab initio* arba toks pripažinimas prieštarautų teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principams. Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegijos nuomone, byloje, susijusiose su patalpų nuomos sutarties pripažinimu negaliojančia, nuomos mokesčiu, ginčo sandorį laikant negaliojančiu *ab initio*, nepalankesnėje padėtyje atsidurtų ieškovai, nes jiems būtų apsunkintas susigrąžinimas tos naudos, kuri buvo atsakovo gauta naudojantis ginčo patalpomis, todėl vadovaujantis teisingumo, protingumo, sąžiningumo principais, sutartis nors ir yra niekinė, prieštaraujanti imperatyvioms įstatymo normoms, tačiau niekinio sandorio pasekmės taikytinos nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos (Civilinio kodekso 1.95 str., 6.145 str. 1 d.)²⁴.

Pripažintas negaliojančiu, sandoris netenka teisinės galios ir nesukelia tų teisinių padarinių, kurių juo buvo siekiama. Sandorio šalys nebeprivalo tokio sandorio vykdyti, nes jis nustoja galioja. Tačiau nepaisant to, sandorio pripažinimas negaliojančiu sukelia ir kitų padarinių²⁵. Sandorių negaliojimo instituto pagalba, atsiranda „retroaktyvumo“ efektas – paneigiamos teisinės pasekmės, kurių šalys siekė sudarydamos sutartį²⁶. Teisės teorijoje terminas „retroaktyvumas“ arba tiksliau „retroaktyvumo nebuvimas“ dažniausiai vartojamas apibrėžiant įstatymų galiojimą laiko atžvilgiu (lot. [*retro* + lot. *activus*] – atgalinis įstatymo galiojimas).²⁷ Laisvosios rinkos ekonomikos valstybėse, civilinė teisė privalo taip reglamentuoti

²² Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 365.

²³ *Ibidem.*, p. 112.

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008-10-29 nutartis „*Narėpų metaliniai garažai*“ v. *Registru centro Kauno filialas, Kauno apskrities viršinininko administracija, Kauno rajono savivaldybės administracija*, 3K-3-499/2008

²⁵ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 366.

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-11-26 nutartis *Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Švenčionių rajono savivaldybės administracija, Politinė partija naujoji sąjunga*, 3k-3-532/2009.

²⁷ Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga internete: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Retroaktyvumas&wid=17096>.

turtinius santykius, kad rinkos dalyviai, naudodamiesi civilinių įstatymų teikiamomis galimybėmis, galėtų sudaryti patikimus verslo plėtros planus. Nors termino „retroaktyvumas“ Civilinio kodekso sandorių negaliojimo institute ir nesutiksime, tačiau šis principas yra išreiškiamas kitomis Civilinio kodekso normomis. Pavyzdžiui Civilinio kodekso 1.95 str. 1 d. nustatanti, kad pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu *ab initio*; 1.80 str. 1 d. nustatanti restitucijos pareigą sandorių negaliojimo atveju ir šalių grąžinimo į status *quo ante*.

Teisiškai bei socialiniai iš dalies nesudėtinga situacija, kuomet negaliojančia pripažįstama sutartis, kurios ne viena iš šalių dar neįvykdė, tačiau dažniausiai pasitaiko situacijų, kuomet net ir ydingą sandorį sudariusios šalys dažnai jau būna jį visą ar iš dalies įvykdžiusios – perdavusios pinigus, daiktus.²⁸ Panaikinus tokio perdavimo pagrindą, kyla gauto pagal sandorį turto grąžinimo problema. Privalu apginti pažeistą privatų bei viešąjį interesus, atlyginti šalių patirtus nuostolius, kaltajai šaliai pritaikyti sankcijas. Atsižvelgiant į tai, pripažinus sandorį negaliojančiu, dažniausiai iškyla restitucijos taikymo klausimas²⁹. Restitucijos, kaip prievolinio teisinio pažeistų teisių gynimo būdo, esmė – šalys, gavusios turtą nuginčyto sandorio vykdymo metu, privalo jį grąžinti viena kitai, taip atkuriant *status quo ante*. Tai reiškia, kad, pritaikius restituciją, asmuo negali gauti mažiau, negu iš jo buvo paimta, tačiau negali gauti ir daugiau, nei turėjo³⁰. Restitucija, kaip sandorio negaliojimo padarinys, gali būti dvišalė, vienašalė, o tam tikrais atvejais ji apskritai nėra taikoma. Pagal bendrąją taisyklę, pripažinus sandorį negaliojančiu, taikoma dvišalė restitucija – kiekviena sandorio šalis turi grąžinti kitai visa tai, ką gavo pagal pripažintą negaliojančią sandorį, o kai negalima grąžinti to, kas yra gauta, natūra, - atlyginti vertę pinigais (Civilinio kodekso 1.80 str. 2 d.). Civilinio kodekso 6.145 str. taip pat reglamentuoja, jog restitucija atliekama natūra, išskyrus atvejus, kai tai neįmanoma arba sukeltų didelių nepatogumų šalims. Tokiu atveju restitucija atliekama sumokant ekvivalentą pinigais. Civilinio kodekso 6.222 str. 1 d. nurodyta, kad tais atvejais, kai grąžinimas natūra yra neįmanomas ar šalims nepriimtinas dėl sutarties dalyko pasikeitimo, atlyginama pagal to, kas buvo gauta, vertę pinigais, jeigu toks atlyginimas neprieštarauja protingumo, sąžiningumo ir teisingumo kriterijams. Taigi, teismas, sprenddamas dėl restitucijos taikymo, turi svarstyti: 1) ar ją apskritai taikyti; 2) jei taikyti, tai nuspręsti dėl taikymo būdo – natūra ar sumokant ekvivalentą pinigais. Svarstydamas restitucijos taikymo natūra klausimą, teismas taip pat privalo nustatyti aplinkybes, susijusias su grąžintino natūra daikto būkle ir

²⁸ Autorių kolektyvas „Civilinė teisė. Bendroji dalis II tomas“ Mykolo Riomerio universiteto Leidybos centras. 2007 p. 56.

²⁹ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 366.

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2009-11-26 nutartis 3k-3-124-706/2015

galimybe tą daiktą grąžinti buvusiam savininkui³¹. Pažymėtina, kad jog siekiant užtikrinti teisinį stabilumą bei abiejų šalių interesus, tinkamam dvišalės restitucijos taikymui taip pat svarbu nustatyti, kokį turtą pagal negaliojantį sandorį gavo jo šalys³².

Civilinio kodekso 1.91 str. 2 d. nurodyta, jog kuomet sandoris yra pripažintas negaliojančiu dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių, tai antroji šalis privalo grąžinti nukentėjusiajam visa, ką yra gavusi pagal sandorį, o kai to negalima, – atlyginti to vertę pinigais (Civilinio kodekso 1.91 str.). Taigi, šiuo atveju taikoma vienašalė restitucija – į pradinę padėtį grąžinama tik sąžininga nukentėjusioji šalis³³. Toks vienašalės restitucijos taikymas iš esmės skiriasi nuo vienašalės restitucijos pagal 1964 m. LTSR Civilinį kodeksą. Pagal šio kodekso analogiją negaliojimo pagrindą numatantį 57 straipsnį, visas kaltosios šalies perduotas pagal sandorį turtas buvo perduodamas į valstybės pajamas. Tokia konfiskacinio pobūdžio sankcija neatitinka civilinės teisės paskirties, todėl nepriklausomos Lietuvos praktikoje taikyta retai³⁴. Vienašalė restitucija taip pat galima pripažinus sandorį negaliojančiu dėl jo prieštaravimo viešajai tvarkai ar gerai moralei. Sudarant sandorį buvusi sąžininga, t.y. nežinojusi ir neturėjusi žinoti jį prieštaraujant viešajai tvarkai ar gerai moralei šalis, nesant Civilinio kodekso 1.81 str. 3 d. nurodytų aplinkybių, turėtų būti grąžinama į pradinę padėtį, o būtent kita šalis jai turėtų grąžinti tai, ką iš jos gavo, o kai to negalima grąžinti, – atlyginti to vertę pinigais³⁵. Teismų praktikoje taipogi laikomasi pozicijos, jog pripažinus vienos šalies veiksmus nesąžiningais, jai tenka numatyti vienašalės restitucijos taikymo neigiami turtiniai padariniai. Vienašalės restitucijos esmė – visiškai apriboti piktavališkai veikusiam asmeniui galimybę turėti bet kokios naudos ir jo nesąžiningų veiksmų. Dėl to iš tokio asmens turi būti paimta visa, kas jam perduota pagal įvykdytą ir negaliojančiu pripažintą sandorį. Toks asmuo negali būti visa apimtimi ar iš dalies atleidžiamas nuo nesąžiningai įgytų lėšų ar daikto grąžinimo (lot. *fraus et dolus nemini patrocinarari debent*). Priešingu atveju, piktavališkai veikusi šalis iš savo nesąžiningų veiksmų gautų naudos, o tai neatitiktų Civilinio kodekso 1.91 str. 2 d. nustatytos vienašalės restitucijos tikslo ir paneigtų bendruosius teisingumo, sąžiningumo ir

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2015-03-10 nutartis BUAB „Krum“ v. Bankroto administratorius UAB „Ius positivum“ 3K-3-124-706/2015.

³² Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-07-07 nutartis Registrų centro Klaipėdos filialo Šitulės skyrius, Klaipėdos miesto 12-asis notarų biuras, notarė Danutė Kuzminienė 3K-3-322/2011.

³³ Mikelėnas. V. „Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje“, 2006 m. Justicija Nr. 4 (62) p. 368.

³⁴ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 57.

³⁵ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 367.

protingumo principus, kad iš neteisės negali atsirasti teisė³⁶. Pabrėžtina, jog ne visais atvejais vienašalė bei dvišalė restitucija taikoma, ir ne visuomet atsiranda aukščiau nagrinėti padariniai. Jeigu sandoris negalioja dėl jo prieštaravimo viešajai tvarkai ar gerai moralei ir abi sandorio šalys tai žinojo ar turėjo žinoti, restitucija apskritai nėra taikoma. Civilinio kodekso 1.81 str. 2 d. numatyta, aukščiau aptartos taisyklės išimtis – įstatymas leidžia taikyti vienašalę ar dvišalę restituciją, kai sandoris negalioja pagal Civilinio kodekso 1.81 str. 1 d., jeigu jos taikymas neprieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms ar gerai moralei, t.y. kai nebuvo pasiektas viešajai tvarkai ar geros moralės normoms prieštaraujančio sandorio tikslas, o viešosios teisės normos nenustato tokio sandorio šalims turtinių sankcijų (Civilinio kodekso 1.81 str. 3 d.)³⁷. Pavyzdžiui, sandoris nebuvo vykdomas ar viena sandorio šalis nepradėjo jo vykdyti³⁸.

Restitucija yra prievolinis teisinis pažeistų teisių gynimo būdas³⁹. Jį reglamentuoja LR CK 6.145 – 6.153 str., todėl taikant restituciją taikomos ir minėtos teisės normos. Reikalavimą taikyti restituciją vienas kitam gali pareikšti tik asmenys, kuriuos sieja prievoliniai teisiniai santykiai (pavyzdžiui, pripažinto negaliojančiu sandorio šalys). Jeigu asmenų prievoliniai teisiniai santykiai nesieja, nėra pagrindo taikyti restituciją. Tokiu atveju daiktas gali būti išreikalaujamas pareiškus vindikacinį ieškinį⁴⁰. Teismas, pripažindamas sandorį negaliojančiu, privalo *ex officio* (savo iniciatyva) išspręsti restitucijos klausimą. Kasacinis teismas yra konstatavęs, kad restitucijos teisinis institutas, kaip ir kiti teisiniai institutai, negali būti taikomas formaliai, nesiejant su konkrečiomis kiekvienu individualiu atveju reikšmingomis bylos aplinkybėmis⁴¹. Laikomasi pozicijos, jog šie teismo veiksmai neatskiriami nuo teismo sprendimo dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu, nes reikalavimas taikyti restituciją, pripažinus sandorį negaliojančiu, nėra savarankiškas ir gali būti atskirai nepareikštas, todėl tokie veiksmai negali būti vertinami kaip pareikštų reikalavimų ribų peržengimas net kai šalys savo ieškinio ar priešinio ieškinio pareiškimuose šito neprašė. Be restitucijos taikymo, Civilinis kodeksas nurodo ir tam tikrus papildomus sandorio pripažinimo negaliojančiu padarinius:

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-01-31 nutartis UAB „Terife“ v. UAB „Lakis“ 3K-3-22/2011.

³⁷ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 367.

³⁸ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001.

³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2014-11-07 nutartis Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, Vilniaus miesto savivaldybės administracija, trečiasis asmuo Inžineriniai tyrinėjimai 3K-3-470/2014.

⁴⁰ *Cit. op.* 39

⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 3K-3-3-701/2015.

1. Nukentėjusios šalies išlaidų, turto netekimo ar sužalojimo (tiesioginių nuostolių) atlyginimas⁴². Kaltoji šalis įpareigojama atlyginti nukentėjusiajam visas turėtas išlaidas (Civilinio kodekso 1.91 str. 2 d.). Negautos pajamos neatlyginamos, nes jų atlyginti neįpareigoja įstatymas⁴³. Kad būtų galima taikyti tokius padarinius, turi būti tiek objektyvios sąlygos (turėtos išlaidos, turto netekimas ar sužalojimas), tiek subjektyvios sąlygos (žinojimas arba turėjimas žinoti apie kito asmens veiksnio trūkumą ar atitinkamą būklę)⁴⁴;

2. Neturtinės žalos atlyginimas. Jei sandoris pripažintas negaliojančiu Civilinio kodekso 1.91 str. numatytų pagrindų, nukentėjusysis turi teisę reikalauti atlyginti tokiais veiksmais jam padarytą neturtinę žalą, nes veiksmai, nurodyti straipsnio 1 dalyje, sukelia padarinių, numatytų Civilinio kodekso 6.250 str. 1 d. Žalos atlyginimas, pripažinus sutartį negaliojančia taip pat aptartas ir Bendrų principų sistemos projekte (angl. *Draft Common Frame of reference arba DCFR*). DCFR II 7:214 – sutarties šalis, turinti teisę reikalauti pripažinti sutartį negaliojančia pagal šį skirsnį, turi teisę reikalauti, kad kita šalis atlygintu nuostolius, atsiradusius dėl smurto, suklydimo, grasinimo ar susidėjusių aplinkybių, nepaisant to, ar sutartis buvo pripažinta negaliojančia, ar ne, jeigu kita sutarties šalis žinojo arba iš jos protingai galėjo būti tikimasi, kad ji žinojo apie negaliojimo pagrindą.

Teisės literatūroje sandorių negaliojimo pasekmės kartais vadinamos „radikaliomis“, „drastiškomis“ ar net „drakoniškomis“, o ir teismų praktikoje sandorių pripažinimas negaliojančiais įvardijamas kaip sunkūs ar net labai sunkūs įstatymo pažeidimo padariniai⁴⁵. Apibendrinant aukščiau išdėstytas mintis bei vadovaujantis Lietuvos civilinės teisės doktrinoje numatytu reguliavimu, negaliojančių sandorių turtines pasekmes galima suskirstyti į tris grupes: 1) sandoriai, kuriuos pripažinus negaliojančiais taikoma dvišalė restitucija; 2) sandoriai, kuriuos pripažinus negaliojančiais taikoma vienašalė restitucija (vienos sandorio šalies pradinės padėties atkūrimas, o antros šalies gauto ar priklausančio gauti turto paėmimas į valstybės pajamas); 3) sandoriai, kuriuos pripažinus negaliojančiais restitucija netaikoma (abiejų sandorio šalių turtinės padėties neatkūrimas)⁴⁶. Akivaizdu, jog įstatymo leidėjas atsižvelgdamas į šio instituto paskirtį bei svarbą, sandorių negaliojimo padarinius reglamentavo griežtai, numatydamas daug sankcijų bei „nuostolių“ šaliai, kuri nepaisydama įstatymų siekė sudaryti bei sudarė neteisėtą sandorį.

⁴² Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 368.

⁴³ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 202.

⁴⁴ Cit. op. 50, p. 184.

⁴⁵ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 121.

⁴⁶ Autorių kolektyvas „Civilinė teisė. Bendroji dalis II tomas“ Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2007 p. 56

2. Savarankiški sandorių negaliojimo pagrindai bei pasekmės dėl ydingos valios ar jos išreiškimo

2.1 Apsimestinis sandoris bei grįžtamosios galios principo ribos trečiųjų asmenų atžvilgiu

Jei sandoris sudarytas kitam sandoriui pridengti, taikomos sandoriui, kurį šalys iš tikrųjų turėjo galvoje, taikytinos taisyklės (Civilinio kodekso 1.87 str. 1 d.). Apsimestiniu laikomas ir sandoris, sudaromas ne su tikrąja sandorio šalimi, o su statyiniu, todėl teises ir pareigas pagal tokį sandorį įgyja kitas asmuo – tikrojo sandorio šalis⁴⁷. Apsimestinis sandoris sudaromas neketinant sukelti iš jo išplaukiančių teisinių pasekmių. Sudarydamos apsimestinį sandorį, šalys siekia įgyti ne tas teises ir prisiimti ne tas pareigas, kurios yra apsimestinio sandorio objektas, bet kitas, iš pridengiamojo sandorio atsirandančias teises ir pareigas. Kitaip tariant, apsimestiniu sandoriu dengiamas kitas sandoris, kurio teisinių padarinių šalys kaip tik siekia. Šitaip sudaromi iš esmės du sandoriai – apsimestinis (pridengiantis) ir tikrasis (pridengiamasis)⁴⁸. Apsimestinis sandoris yra niekinis ir negalioja dėl esminio sandorio elemento – šalių valios – ydingumo, nes apsimestiniame sandoryje išreikštoji valia neatitinka tikrųjų šalių ketinimų⁴⁹. Viena iš naujausių Europos privatinės teisės vienodinimo instrumentų – DCRF II. principų 9:201 str., reglamentuojančiame simuliacijos pasekmes nurodyta, jog jei šalys sudaro sutartį arba apsimestinę sutartį ir sąmoningai susitaria, kad ši sutartis išoriškai sukurtų kitokias teises pasekmes, nei šalys iš tiesų siekė, pirmenybė teikiama tikriesiems šalių ketinimams⁵⁰. Atkreiptinas dėmesys, jog toks sandoris vertinamas pagal tikrąją, o ne pagal išoriškai išreikštą jį sudariusio asmens valią.⁵¹ Sandoris yra asmens valios ir jos išorinės išraiškos vienovė. Būtent dėl to sandorį sudariusių asmenų valia, išreikšta išorine išraiškos forma, turi atitikti jų vidinę valią. Įrodinėjant sudaryto sandorio apsimestinumą, reikia įrodyti, kad šalys iš tikrųjų siekė kito nei ginčijamame sandoryje nurodyto tikslo. Kai kyla ginčas dėl sandorio – tam tikros sutarties – rūšies, pobūdžio, vienos ar kitos sąlygos prasmės, teismas sprenddamas šį ginčą, vadovaujasi sutarčių aiškinimo taisyklėmis, nustatytomis Civilinio kodekso 6.193 str. Aiškinant sutartį taip pat būtina atsižvelgti į susiklosčiusius šalių tarpusavio santykius, sutarties sudarymo

⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-12-03 d. Nutartis *D.G. v. „Vikasida“* Nr. 3K-3-558/2012.

⁴⁸ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 354.

⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-09-28 d. Nutartis *E.M., J.S., S.S., v. G.S., A.N.* Nr. 3K-3-7-288/2009.

⁵⁰ Ambrašienė D., Cirtautienė S., Dambrauskaitė A. ir kt. „Lyginamoji sutarčių teisė: Lietuva europiniame kontekste“. Justicia. 2013. p. 256.

⁵¹ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 194.

aplinkybes. Dar vienas iš sutarčių aiškinimo principų – tam tikros sutarties tikslų aiškinimas (Civilinio kodekso 6.193 str. 2 d.). Taigi teismas, sprenddamas dėl konkrečios sutarties reikšmės, neturi remtis vien pažodiniu sutarties tekstu, bet turi aiškintis ir nagrinėti tikruosius šalių ketinimus, sutarties esmę ir tikslą bei jos sudarymo aplinkybes, taip pat šalių elgesį po sutarties sudarymo. Būtent tikrųjų šalių ketinimų nustatymas sudarant ginčijamą sandorį leidžia atskleisti ar šalys tikrai sudarė apsimestinį sandorį, skirtą kitam sandoriui pridengti. Šalių siekiamas sandorio tikslas, iš šio sandorio kylančios pasekmės parodo, kokį tikrąjį sandorį šalys sudarė, nes ne sandorio pavadinimas ar forma, o jo turinys lemia konkretaus sandorio rūšį ir tikrojo šalių sudaryto sandorio nustatymą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje taip pat pažymėtina, jog nustatinėjant tikrąją šalių valią būtina ne izoliuotai vertinti šalių vienu metu arba per trumpą laiką sudarytus kelis sandorius susijusius su tuo pačiu sutarties dalyku, nes tik taip gali būti atskleista tikroji šalių valia, išreikšta susitarimų visetu⁵². Apsimestinio sandorio reglamentavimas, sąvoka klausimų iš esmės nekelia, tačiau šio sandorio rūšys, atmainos bei pasekmės tretiesiems asmenims turėtų būti aptartos plačiau. Apsimestinis sandoris ar kitaip simuliacija skiriasi tuo tu atveju, kai šalys sudaro vieną susitarimą, kuris yra tiesiog neaiškus ir kurio tikroji prasmė gali būti nustatyta pasitelkiant sutarčių aiškinimo taisykles. Simuliacijos atvejai gali persidengti su sutarčių aiškinimo nuostatomis ir gali tekti rinktis, kurias taisykles taikyti. Dėl šios priežasties svarbu, kad taisyklės dėl simuliacijos būtų tokios pat apimties kaip ir sutarčių aiškinimo taisyklės⁵³. Atsižvelgiant į tai, toliau šioje darbo dalyje norėčiau panagrinėti: 1) apsimestinio sandorio rūšis – simuliacija su statytiniu, praktinės problemos; 2) apsimestinio sandorio pasekmės šalims bei tretiesiems asmenims.

Iš esmės bet kuris apsimestinis sandoris yra tam tikra apgavystė ar melas. Galima teigti, jog tai melas nukreiptas prieš trečiuosius asmenis, nes būtent jų atžvilgiu siekiama sukurti tam tikra fikcija. Melas simuliacijos atveju gali būti skirtingo intensyvumo, todėl išskiriama absoliuti, subjektinė bei santykinė simuliacija⁵⁴. Nors simuliacijos termino ar jos intensyvumo laipsnių išskyrimo Lietuvos teisės doktrinoje nerasime, šios teorinės sąvokos išreikštos Civilinio kodekso 1.86 str. bei 1.87 str. Kitaip tariant, absoliuti simuliacija esti kuomet šalys sutartimi nesiekia absoliučiai jokių tarpusavio teisių, pareigų, pasekmių. Santykinė simuliacija atitiktų apsimestinio sandorio apibūdinimą, t.y. šalys siekia teisinių padarinių, tačiau kitokių nei pačios deklaruoja. Subjektinė simuliacija – šalys siekia, jog vietoj tikrosios sutarties šalies būtų nurodytas kitas asmuo.

⁵² Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2016-01-21 d. Nutartis *UAB „Samsonas“* Nr. E3K-3-18-469/2016

⁵³ Ambrašenė D., Cirtautienė S., Dambrauskaitė A. ir kt. „Lyginamoji sutarčių teisė: Lietuva europiniame kontekste“. Justicia. 2013, p. 257.

⁵⁴ *Ibidem* 65, p. 258.

Toks asmenų „pasikeitimas“ gali būti atliekamas susitarus su kita matomo sandorio šalimi, tačiau tai gali vykti ir jai apie tai nežinant. Sandorio ydingumui dėl jo sudarymo su netikrąja šalimi konstatuoti būtina nustatyti, kad tikroji, o ne apsimėstinė šalis (statytinis) ne tik rūpinosi sutarties sudarymu, derėjosi dėl jos sąlygų, atsiskaitė su pardavėju, bet ir tai, kad atsiskaityta buvo tikrajai šaliai priklausančiomis lėšomis, kad po sandorio sudarymo tikroji šalis įgijo ir vykdė pirkėjo teises ir pareigas pagal ginčijamą sandorį (sutarties objektą priėmė, jį valdė, juo naudojo). Būtent taip apsimėstinio sandorio nustatymo kriterijai išaiškinti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-06-15 d. Nutartyje *V.R. v. M.B. ir kt.* Nr. 3K-3-228/2009. Sprendžiant klausimą dėl pirkimo – pardavimo sutarties apsimėstinumo dėl subjekto, svarbu nustatyti, ar asmuo, sudaręs sutartį, iš tikrųjų ketino įgyti iš jos kylančias teises ir pareigas, ar jomis naudojo ir jas vykdė, ar, priešingai, tik formaliai pasirašė sutartį kaip jos šalis, tačiau iš tikrųjų neketino įgyti ir neįgijo nei teisių nei pareigų, o jas įgijo kitas asmuo, kuris jomis iš tikrųjų naudojo⁵⁵. Tokia teismo pozicija pakartojama ir vėlesnėse bylose. Atsižvelgiant į tai reiktų pabrėžti, jog šiuo atveju pirmenybė teikiama objektyviems kriterijams. Apsimėstinio sandorio bei jo kriterijų ir požymių išskyrimas, nustatymas kiekvienu atveju yra skirtingas bei priklauso nuo konkrečios bylos aplinkybių, prašomos pripažinti negaliojančia sutarties pobūdžio, būtinų elementų. Pavyzdžiui, dovanojimo sutartis. Civilinio kodekso 6.465 str. 1 d. nurodyta, jog pagal dovanojimo sutartį viena šalis (dovanotojas) neatlygintinai perduoda turtą ar turtinę teisę (reikalavimą) kitai šaliai (apdovanotajam) nuosavybės teise arba atleidžia apdovanotąjį nuo turtinės pareigos dovanotojui ar trečiajam asmeniui. Akivaizdu, kad pagrindinis ir būtinas šios sutarties požymis yra neatlygintinumas. Nustačius, kad iš tikrųjų šalys buvo susitarusios taip, jog už dovaną bus atlyginta, sutartis kvalifikuotina kaip apsimėstinis sandoris, ir, jeigu tikrasis (priedengiamasis) susitarimas atitinka įstatymus, taikomos tokį sandorį reglamentuojančios taisyklės. Kita vertus svarbus yra ne tik sutarties neatlygintinumas, bet ir motyvai, kuriais remdamasis dovanotojas suteikia dovaną kitai šaliai. Dovanojimu gali būti siekiama padėkoti ar padėti, be to paprastai dovanojimo sutartis sudaromos tarp artimų žmonių, giminaičių. Nenustačius jokių dovanojimo priežasčių, gali kilti pagrįstų abejonų dėl dovanojimo sutartį sudariusios šalies tikrosios valios turinio⁵⁶ Taigi, be aukščiau aptartų aplinkybių (rūpinimasis sutartimi, jos sąlygomis ir pan.) įrodymo, siekiant pripažinti sandorį negaliojančiu pagal Civilinio kodekso 1.87 str., reikia įrodyti ir šalių valia

⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015-01-09 Nutartis *Klaipėdos apygardos prokuratūros prokuroras v. Rosseta group, UAB „Rapuva“* Nr. 3K-3-68/2015

⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010-07-02 d. Nutartis *R.Ž. v. M.P., D.G., O.S.* Nr. 3K-3-316/2010.

sudaryti būtent konkrečią sutartį pagal jai keliamus kriterijus (pavyzdžiui, dovanojimo sutartis – neatlygintumas) bei tokios sutarties sudarymo motyvus.

Apsimестinis sandoris negalioja nuo jo sudarymo momento, o sandorio, kurį siekta pridengti, galiojimas priklauso, nuo jo pobūdžio ir sudarymo aplinkybių⁵⁷. Tokiu atveju svarbu, kad sandoris atitiktų bendruosius to sandorio sudarymo reikalavimus bei nepažeistų kitų įstatymo reikalavimų, kaip antai neprieštarautu imperatyvioms įstatymo normoms (Civilinio kodekso 1.80 str.), viešajai tvarkai ir gerai moralei (Civilinio kodekso 1.81 str.).⁵⁸ Taigi, kiekvienu atveju nustatius apsimестinio sandorio faktą, būtina išsiaiškinti ar sandoris – dėl kurios buvo sudarytas apsimестinis, yra teisėtas. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, apsimестinio sandorio galiojimu pasiklojusiu trečiųjų asmenų teisių apsauga dėmesio sulaukė gana vėlai. Tik XIX a. buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad, atsižvelgiant į šių asmenų interesus, simuliacinė (apsimестinė) sutartis neturėtų būti laikoma negaliojančia⁵⁹. Civilinio kodekso 1.87 str. numatyti du atvejai kuomet apsimестinis sandoris tretiesiems asmenims sukelia vienokias ar kitokias pasekmes: 1) sudarytas apsimестinis sandoris pažeidžia trečiųjų asmenų teisės ar teisėtus interesus; 2) pagal sudarytą apsimестinį sandorį tretieji sąžiningi asmenys įgijo tam tikras teises (pavyzdžiui, įsigijo nuosavybės teises į nekilnojamą turtą). Pirmuoju atveju, akcentuojamos trečiųjų asmenų teisės ir pirmenybė teikiama „tikrajam“ šalių sandoriui. Antruoju, siekiant įgyvendinti teisinio apibrėžtumo bei teisėtų lūkesčių principus, kurie mano nuomone taip pat reiškia, jog privalu ginti sąžiningų sandorio šalių teises, jų lūkesčius buvusius sudarant sandorį, pirmenybė teikiama simuliaciniam sandoriui. Civilinio kodekso 1.80 str. 4 d. įtvirtinta nagrinėjamu klausimu labai svarbi nuostata, pagal kurią turtas, buvęs pripažinto negaliojančiu sandorio dalyku, negali būti išreikalautas iš jį sąžiningai įgijusio trečiojo asmens, išskyrus šio kodekso 4.96 str. 1, 2 ir 3 dalyse numatytus atvejus. Akivaizdu, jog įstatymo leidėjas siekiant reglamentuoti trečiųjų asmenų teises pripažinus sandorį negaliojančiu, atsakymų nukreipia ieškoti į daiktinės teisės taisyklės, o tiksliau į vindikacinio ieškinio taisyklės. Taip yra todėl, kad sandorio negaliojimo atveju tarp šalių susiklosto prievoliniai teisiniai santykiai, kurie suponuoja restitucijos taikymą, o šiuo atveju, kuomet priešprieša kyla dėl trečiųjų asmenų, kurie nėra prievolės siejančios kreditorių ir skolininką šalys ir yra susiję tik su viena iš prievolės šalių, turi būti taikomi būtent daiktiniai teisių gynimo būdai⁶⁰. Civilinio kodekso

⁵⁷ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 194.

⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civiliniu bylų skyriaus 2015-02-06 d. Nutartis *Nacionalinė žemės tarnyba prie LR Žemės ūkio ministerijos v. Ergo insurance SE Lietuvos filialas* Nr. 3K-3-15-701/2015.

⁵⁹ Ambrasienė D., Cirtautienė S., Dambrauskaitė A. ir kt. „Lyginamoji sutarčių teisė: Lietuva europiniame kontekste“. Justicia. 2013. p. 266.

⁶⁰ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 261.

4.95 str. nurodyta, jog savininkas turi teisę išreikalauti savo daiktą iš svetimo neteisėto valdymo. Kadangi minėtoje normoje įtvirtinta valdymo teisėtumo prezumpcija, būtent ieškovas pareiškdamas vindikacinį ieškinį privalo įrodyti, kad jo nuosavybės teisė yra pažeista⁶¹. Analizuojant neteisėto valdymo problematiką bei trečiųjų asmenų teisių gynimą apsimestinio sandorio atveju, ypač svarbu *nemo dat* principas, reiškiantis jog kuomet nėra savininko valios perleisti nuosavybę, ši teisė pereiti negali⁶². Lietuvos teisės doktrinoje laikomasi taisyklės, jog tais atvejais kai neteisėtas daikto valdytojas daiktą neteisėta sutartimi perduoda kitam asmeniui (tiek sąžiningam, tiek nesąžiningam), o pastarasis šį perduoda dar kitam asmeniui, vindikacinis ieškinys pareiškiamas tam asmeniui, kuris turi daiktą, o ne tam, kuris pažeidė savininko nuosavybės teisę⁶³. Tuo tarpu kai daiktas iš teisėto savininko yra pavogtas, pagrobtas ar kitaip be jo valios nustojo būti valdomas, savininkui suteikiama teisė daiktą išsireikalauti tik įrodžius praradimo pagrindą. Ginčyti sutarties šiuo atveju nebūtina, nes daiktą pavogęs asmuo niekada ir neturėjo teisės to daikto valdyti, o tuo labiau perleisti. Tačiau ar tiktų toks *nemo dat* principo įgyvendinimas kuomet nuosavybė perduodama sandoriu, kuris vėliau pripažįstamas negaliojančiu? Iš pirmo žvilgsnio būtų galima teigti, jog taip, nes iš neteisės negali atsirasti teisė, tačiau praktiniu požiūriu teismų pozicija kitokia. Savininkas gali išreikalauti daiktą iš svetimo neteisėto valdymo, kai vindikaciniame procese įrodo daikto praradimo neteisėtumą. Kasacinis teismas dar gi išplečia vindikacinio ieškinio sąlygas bei nurodo, jog turi būti nustatyti šie juridiniai faktai: 1) turto praradimo aplinkybės; 2) sąlygos, kaip turtas pateko faktiniam valdytojui; 3) prievolės tarp valdytojo bei savininko nebuvimas; 4) turtas išlikęs natūra.⁶⁴ Civilinio kodekso 4.96 str. pavadinime ne veltui minima frazė – sąžiningas įgijėjas. Taip yra ne veltui, nes vindikacinio ieškinio patenkinimas priklauso ir nuo įgijėjo sąžiningumo ar nesąžiningumo. Ieškovas be neteisėto valdymo, norėdamas atgauti daiktą privalo paneigti ir įstatyme įtvirtintą įgijėjo sąžiningumo prezumpciją⁶⁵. Ankstesnėje teismų praktikoje buvo laikomasi šiek tiek kitokios pozicijos ir pirmenybė teikiama būtent valdytojo sąžiningumui, o ne pačio valdymo neteisėtumui. Manychiau, jog tokia pozicija neteisinga dėl kelių priežasčių: *pirma*, ieškovo reikalavimų įvardijimas tik kaip daiktinės teisės reikalavimas yra per siauras šiuo atveju; *antra*, tai iš esmės prieštarautų vindikacinio ieškinio esminei sąlygai – neteisėto valdymo konstatavimui; ir *trečia*, sisteminis Civilinio kodekso 4.95 str. bei 4.96 str. nuostatų aiškinimas aiškiai atspindi įstatymo leidėjo

⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010-09-28 d. Nutartis *Kauno miesto savivaldybė v. UAB „Tomis“* Nr. 3K-3-367/2010.

⁶² Klimas T., *Comparative contract law. A transsystemic approach with an emphasis on the continental law, cases, text and material.* Carolina Academic Press, 2006, p. 579.

⁶³ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ *Justicija*. 2003. p. 262-263.

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-01-25 d. Nutartis *Vilniaus miesto savivaldybė v. Daugiabučių namų savininkų bendrija* Nr. 3K-3-1/2011

⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015-05-22 d. Nutartis Nr. 3K-3-282-686/2015.

poziciją. Kaip pagrindinis terminas vartojamas „svetimas neteisėtas valdymas“, o „sąžiningumas“ tuo tarpu naudojamas tik kaip antrinis kriterijus nuo kurio priklauso kokiomis sąlygomis bus įgyvendinamas vindikacinis ieškinys. Praktikoje dažnai pasitaiko situacijų, kuomet neteisėtas valdytojas daiktą perleidžia kitam asmeniui, tas asmuo dar kitam ir t.t. Taip susidaro „sandorių grandinė“⁶⁶. Natūraliai kyla klausimas kaip vertinti „sandorių grandinės“ viduje sudarytus kelis sandorius, jų teisėtumą, asmenų sąžiningumą/ nesąžiningumą. Ar privalo būti įrodomas kiekvieno sandorio negaliojimo pagrindas ar užtenka konstatuoti pirmojo sandorio neteisėtumą, ko pasekoje visi kiti iš jo kilę sandoriai automatiškai tampa neteisėti. Esti nuomonių jog būtent taip ir turėtų būti, tačiau vadovaujantis jau minėtais *nemo dat* bei *ex iniuria ius non oritur* principais būtų galima drąsiai paneigti teismų praktikoje formuojamą nuomonę dėl to, jog kiekvienas tokios „sandorių grandinės“ sandorio negaliojimas privalo būti pagrįstas. „Sandorių grandinės“ viduje esančių sandorių negaliojimo įrodinėjimas būtų perteklinis reikalavimas, nes jeigu nuosavybės teisė neatsirado pirmojo negaliojančio sandorio pagrindu, būtų logiška teigti, jog ji negali būti perleidžiama ir vėlesniais sandoriais⁶⁷.

Apibendrinant simuliacijos – apsimestinio sandorio, jo pasekmių analizę galima daryti tokias išvadas: 1) Lietuvoje taikomos pažangios PECL bei DCFR II. principų nuostatos: absoliučios, santykinės bei subjekcinės simuliacijos normos įtvirtintos apsimestinio bei tariamojo sandorio formomis; 2) trečiųjų asmenų teisės ginamos daiktinės teisės pagalba – vindikacinio ieškinio pareiškimu, akcentuojant, jog pirmiausia reikia įrodyti neteisėto valdymo pagrindą. Jei sandoris, kuriuo tretysis asmuo įsigijo turtą yra galiojantis – jis laikomas teisėtu įgijėju bei valdytoju, jei sandoris negalioja – valdymas neteisėtas ir daikto išreikalavimas priklauso nuo įgijėjo sąžiningumo/ nesąžiningumo⁶⁸. Galima teigti, jog trečiųjų asmenų apsauga šios normos kontekste plati bei apimanti atvejus ne tik kuomet sandoris pažeidžia jų teises bet ir tuos atvejus kai ginčijamo sandorio pripažinimas negaliojančiu trečiajam asmeniui sukeltų neigiamų padarinių; 3) sandorio pasekmių reglamentavimas turėtų būti išplėstas fiktyvaus pardavėjo ar pirkėjo kreditorių atžvilgiu, nes šiuo metu tai reglamentuojančių teisės normų Lietuvoje nėra, o praktikos formavimas bei problemų sprendimas patikėtas tik teismams.

⁶⁶ Cit. op. 75, p. 273.

⁶⁷ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 274.

⁶⁸ Ibidem p. 275.

2.2 Iš esmės suklydus sudaryto sandorio problematika. Vindikacinio ieškinio ribojimo priežastys

Civilinio kodekso 1.90 str. nurodyta, jog iš esmės suklydus sudarytas sandoris gali būti teismo tvarka pripažintas negaliojantis pagal klydusios šalies ieškinį. Kasacinis teismas taip pat ne kartą yra pažymėjęs, kad dėl suklydimo sudarytas sandoris pripažįstamas negaliojančiu, jeigu konstatuojama, jog suklydimas buvo esminis, t.y. konstatuojama dėl suklydimo fakto ir jo esmingumo⁶⁹. Vertinant ar buvo suklysta, taikytinas protingumo kriterijus. Šalies teigiančios, kad ji suklydo elgesys vertinamas atsižvelgiant į apdairaus, atidaus žmogaus elgesį tokiomis pačiomis aplinkybėmis. Prieš atlikdamas bet kokią veiksmą, asmuo turi apsvarstyti galimus tokio veiksmo teisinius padarinius⁷⁰. Tiek įstatymų leidėjo, tiek teismų formuojama pozicija leidžia daryti išvadą, jog suklydimas tai neteisingas sudaromo sandorio suvokimas kuomet gali būti jog neteisingai suvokiamas sandorio turinys arba neteisingai išreiškiama valia sudaryti sandorį. UNIDROIT principų 3.4 str. suklydimas reglamentuojamas kaip klaidingas faktų ir teisės normų, esančių sudarant sutartį, suvokimas. Klaidos, kaip sandorio sudarymo pagrindas, vienu ar kitu būdu įtvirtintas visose pažangiose teisinėse sistemose, tačiau jo vertinimas nevienareikšmis. Pabrėžiama, jog klaida turi būti esminė – jos nesant sutartis nebūtu buvus sudaryta. Tačiau kyla klausimas kur yra riba tarp teisiniu požiūriu esminių bei neesminių aplinkybių? Teisių bei pareigų klaidingas įsivaizdavimas negali būti pripažintas suklydimu, jeigu jis įvyko dėl šalies neapdairumo, neatidumo ar nerūpestingumo⁷¹. Nelaikytinas esminiu ir suklydimas dėl sandorio motyvų, jo padarinių, nes jie šiuo atveju yra už sandorio turinio ribų ir paprastai kita šalies nieko apie juos nežino⁷². Gali būti suklysta dėl paties sudaromo sandorio pobūdžio (rūšies). Antai pagal sandorį perduodamas daiktas. Viena sandorio šalis mano daiktą perduodanti, o kitai atrodo, kad šis dovanojamas. Šiuo atveju sandoris praktiškai laikytinas nesudarytu, nes šalių valia nesuderinta. Esminiu laikytinas suklydimas dėl kontrahento asmens, pavyzdžiui, sudarant neatlygintinius sandorius atlikti kūrybinį darbą, kai svarbi kita sandorio šalis. Taip pat esminiu laikytinas suklydimas dėl kontrahento asmens sudarant sandorius, kuriam įvykdyti yra svarbi turtinė atitinkamo asmens padėtis. Esminiu taip pat laikytinas suklydimas dėl sandorio dalyko tapatumo, vertės, tinkamumo naudoti pagal paskirtį. Suklystama dėl tapatumo, kai asmuo mano įgijęs auksinį daiktą, tam tikro dailininko paveikslo originalą, o iš

⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-3-306/2007.

⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-33-85/2011.

⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-33-85/2011.

⁷² Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 200.

tikrųjų įgyja varinį daiktą, paveikslo kopija ar kito dailininko paveikslo originalą ir pan. Esminės yra tos savybės, dėl kurių daiktai priskiriami prie tam tikros kategorijos⁷³. Kyla klausimas kaip turėtų būti vertinamos ir koku mastu turėtų būti atsižvelgiama į tokias aplinkybes kaip sandorio šalies amžius, išsilavinimas, patiklumas, sveikatos būklė, pasitikėjimas kita sandorio šalimi ir kt. Tai akivaizdžiai vertinamieji kriterijai, kurių teisės normomis įforminti bei aiškiai sureguliuoti neįmanoma. Tai kas vienoje byloje turi didelės reikšmės (pavyzdžiui, šalies amžius), kitoje gali būti visiškai nesvarbu. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kolegija pažymi, jog suklydimo atveju kriterijai, reikalingi pripažinti sandorį negaliojančiu, kiekvienu atveju turi būti vertinami pagal konkrečioje byloje nustatytas faktines aplinkybes⁷⁴. Galima teigti, jog tai iš esmės apunkina Civilinio kodekso 1.90 str. normos įgyvendinimą bei nenumato aiškių ribų, tačiau reikia pritarti kasacinio teismo pozicijai, nes konkrečių situacijų teisės aktuose numatytas neatitiktų gyvenimiškos tikrovės bei vis tiek neapimtų visų galimų suklydimo būdų. O tokiu atveju tam tikra, (įstatyme tiesiogiai nenurodyta) teisiškai ydingų sandorių grupė, būtų nereguliuojama.

Jeigu iš esmės suklydus sudarytas sandoris pripažįstamas negaliojančiu, tai taikomos Civilinio kodekso 1.80 str. 2 d., pagal kurią viena jo šalis privalo grąžinti kitai sandorio šaliai visa, ką yra gavusi pagal sandorį (restitucija), o kai negalima grąžinti to, ką yra gavusi, natūra – atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatymai nenumato kitokių sandorio negaliojimo pasekmių⁷⁵. Papildomi padariniai siejami su atsakovo kalte. Jei ieškovas įrodo suklydęs dėl atsakovo kaltės, tai šis privalo ieškovui atlyginti turėtas išlaidas, turto netekimą ar sužalojimą. Šito neįrodęs, ieškovas privalo kitai sandorio šaliai atlyginti turėtas išlaidas, turto netekimą ar sužalojimą. Platesnis restitucijos taikymas bei jos pasekmės pripažįstant sandorius negaliojančius dėl valios ar jos išreiškimo ydingumo bus aptartas vėliau, todėl šiame skyriuje norėčiau pratęsti vindikacijos ieškinio problematiką sandorių negaliojimo instituto kontekste bei išanalizuoti šio ieškinio taikymo ribas nuosavybės teisės perleidimo srityje, jų numatymo priežastis.

Vindikacinio ieškinio taikymas visada pasireiškia turto savininko bei sąžiningo turto įgijėjo interesų sankirta. Kaip paskirstyti riziką bei neigiamas pasekmes, kurios atsiranda kuomet pardavėjas neturi teisės perleisti daikto bei kaip apibrėžti sąlygas, kurioms esant tikrasis (pradinis) daikto savininkas jį galėtų susigrąžinti. Teisės doktrinoje randama visiškai kardinalių šios problemos sprendimo variantų. Vieni autoriai siūlo visą riziką perkelti pirkėjui, o savininkui suteikti

⁷³ Ibidem p. 199.

⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-3-23-248/2015.

⁷⁵ Teisės aktų registras. Identifikacinis kodas Nr. 1001010ISTAIIII-1864. Prieiga internetu: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.8A39C83848CB>.

neribotos vindikacijos teisę⁷⁶. Kiti mano priešingai. Reiktų atkreipti dėmesį, jog pirmu atveju ne tik „sustingtu“ civilinė apyvarta (pirkėjas nebūtų suinteresuotas įsigyti daiktus, nes informacijos ar pardavėjas tikrai turi teisę perleisti daiktą suradimas, reikalautų daug laiko bei pastangų) bet ir būtų suteikiama nesąžininga bei neadekvati laisvė, užtikrintinumas pardavėjui. Jis žinodamas apie savo neribotą vindikacijos teisę į sandorių sudarymą gali žiūrėti atmetinai. Aptariama pozicija į šiuolaikinę teisę atėjo iš Romėniškųjų teisės principų, kur galiojo absoliučios vindikacijos taisyklė „kur savo daiktą randu, ten ir vindikuoju“ (lot. *Ubi rem mean invenio, ibi eam vindivo*) bei „niekas negali perduoti kitam daugiau teisių, nei pats jų turi“ (lot. *Nemo plus juris ad alienum transfere potest quam ipse habet*)⁷⁷. Galima teigti, jog pirmasis principas šiuolaikinei teisei per daug radikalus ir sunkiai įgyvendinamas (ypatingai kilnojamų daiktų atveju), o tuo tarpu antrasis plačiai naudojamas. Jei susidarytų teisinė situacija, kurioje asmuo perleidžia jam nepriklausančias teises ir tai nebūtų laikoma pažeidimu, tai ne tik prieštarautų pamatiniams teisės principams bet ir sunaikintų „saugumo“ jausmą, įvestų sumaištį, teisinį neapibrėžtumą. Iš pateiktų samprotavimų galima susidaryti nuomonę, jog priešprieša tarp tikrojo savininko bei sąžiningo įgijėjo yra neišsprendžiama. Tiek vienas, tiek kitas yra toks pat sąžiningas, tiek vieno, tiek kito interesai tokie pat svarbūs. Šioje vietoje svarbu paminėti, kad kaip jau buvo aptarta sandorių pripažinimo negaliojančiais paskirtis siekti civilinių teisinių santykių stabilumo, teisėtumo, o jis gali būti pasiektas tik tuo atveju kuomet išsaugomi šalių susikurti tarpusavio įsipareigojimai. Taigi būtų galima teigti, jog reiktų rinktis „mažesnę blogybę“ ir nagrinėjamu atveju tam tikra prasme paaukoti tikrojo savininko teises. Šios teorijos priešininkai kontratakuotų argumentais, jog tai prieštarautų paprastam teisingumui, tačiau šalininkai pateikia mano nuomone neatremiamą argumentą – civilinės apyvartos patikimumo, stabilumo svarba bei išsaugojimas. Analizuojant šią teisinę problemą svarbu paminėti, jog ne visi tretieji asmenys turėtų būti ginami vienodai. Tokia išvada išplaukia iš Civilinio kodekso 4.96 str. nuostatų, kurioje, kaip jau aptarta analizuojant apsimestinių sandorių problematika, akcentuojamas sąžiningumas bei sutarčių atlygintinumas. Taigi, trečiųjų asmenų teisių išsaugojimas galima tik jeigu įvykdomos dvi svarbios sąlygos: 1) teisė įgyjama pagal atlygintinę sutartį; 2) trečiasis asmuo yra sąžiningas. Tokius įstatymo leidėjo numatytus apribojimus sąlygoja tai, jog civilinė apyvarta grindžiama atlygintiniais sandoriais, neatlygintiniai esminio vaidmens nevaicina ir jų gynybos akcentavimas šiuo atveju nėra prioritetas⁷⁸. Apibendrinant vindikacijos, kaip pažeistų teisių gynybos būdo, apribojimus galima teigti, jog absoliutus „griežtos“ vindikacijos principo, kilusio ir romėnų teisės taikymas per daug drastiškas, sukeltų nemažai sunkumų vykdant tokias teismo

⁷⁶ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 292.

⁷⁷ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 294.

⁷⁸ Ibidem p. 302.

nutartis bei neproporcingai pažeistų trečiųjų asmenų teises. Tuo tarpu tikrojo savininko teisių paneigimas taipogi neatitiktų protingumo, sąžiningumo bei teisingumo principų. Sprendžiant vindikacijos ieškinio patenkinimą, reiktų analizuoti grupę svarbių aplinkybių: 1) ginčytos sutarties pobūdį; 2) trečiojo asmens sąžiningumą; 3) „buvusio“ – pradinio savininko elgesį. Vis dėlto, pritarčiau daugumos šiuolaikinių autorių nuomonei ir manau, jog prioritetą reikia teikti tikrojo savininko teisėms, numatant pagrįstas išimtis.

Tiek Lietuvoje, tiek kitose Europos valstybėse pripažįstama, jog esminiu suklydimu pripažįstamas suklydimas dėl sutarties esmės ir objekto, sutarties šalies identiškumo ir savybių, jeigu šios aplinkybės pagal bylos situaciją ar apyvartos požiūriu buvo lemiamas sutarties sudarymui. Net teisinė klaida yra esminė, jeigu ji buvo vienintelė ir pagrindinė sutarties sudarymo priežastis⁷⁹. Nors vienas iš darbo tikslų buvo išskirti esmines aplinkybes, kurios privalo būti įrodomos siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu, reikia pripažinti, jog dėl klaidos sudaryto sandorio atveju, platesnis minėtų aplinkybių nagrinėjimas būtų netikslintas bei iš esmės neįmanomas, nes jos priklauso nuo konkrečios bylos faktinių aplinkybių, sandorio šalių. Nepaisant daugybės atvejų, kuomet gali būti suklysta sudarant sandorį, svarbu, jog sandorio pripažinimas dėl suklydimo vis tiek būtų „apribotas“ bei Lietuvos teismų praktikoje ilgainiui taptų reta išimtimi.

2.3 Pasinaudojant apgaule sudarytas sandoris bei sąžiningumo įtaka retroaktyvumo principo taikymo kontekste

Nors iš pirmo žvilgsnio dažnai gali pasirodyti, jog sudarytas sandoris niekaip nėra susijęs su neteisėtais veiksmais, jo turinys bei sudarymo aplinkybės gali būti visiškai priešingos civilinės teisės principams. Sandoris sudarytas pasinaudojant apgaule, kaip ir aukščiau aptartas suklydimas reiškia, kad esti sandorį sudariusios šalies valios trūkumas, tačiau šiuo atveju tai yra sandorį sudarančio asmens tyčinis suklaidinimas dėl esminių sandorio aplinkybių, kuris gali reikštis aktyviais veiksmais, taip pat svarbių aplinkybių nuslėpimu, sąmoningai siekiant galutinio tikslo – sudaryti sandorį. Taigi, išorinė valios išraiška, jos rezultatas yra ne pačios šalies vidinės valios atspindys, bet kitos šalies ar trečiojo asmens veiklos rezultatas, kuris nulėmė sandorio sudarymą. Apgaulė – tai sandorį sudarančio asmens suklaidinimas dėl esminių sudaromų sandorio aplinkybių⁸⁰. Ji pasireiškia kitos sandorio šalies tyčiniaus aktyviais arba pasyviais⁸¹ veiksmais.

⁷⁹ Zweigert K., Kotz H., Lyginamosios teisės įvadas, Eugrimas, 2001 m. p. 354.

⁸⁰ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p.

Apgaulė yra ir tada, kai asmuo pats neteisingai suvokia sudaromo sandorio esmę ar aplinkybes, o kita sandorio šalis, žinodama tai ir naudodamasi suklydimu, sudaro sandorį.⁸² Analizuojant teisės aktus bei teismų praktika, galima daryti išvada, jog apgaule galima pripažinti tik tokius tyčinius veiksmus, kurie turi lemiamos įtakos šalies valios susiformavimui, todėl abiejų šalių veiksmai, siekiant pripažinti sandorį negaliojančiu dėl apgaulės, turi būti vertinami protingumo, sąžiningumo bei teisingumo principų kontekste⁸³. Sandorių negaliojimas dėl apgaulės reglamentuotas ir UNIDROIT principų 3.8 str. – „Šalis gali atsisakyti sutarties, kuri buvo sudaryta dėl apgaulingų kitos šalies pareiškimų (žodinių arba veiksmy) arba nesąžiningo faktų nuslėpimo, kuriuos, vadovaujantis protingais komercinės veiklos standartais turėjo pranešti kitai šaliai“⁸⁴. Apibendrinus aptartą Lietuvos teisės doktrinoje bei teismų praktikoje formuojama sandorių negaliojimo dėl apgaulės samprata reiktų pabrėžti, jog sandorio pripažinimas negaliojančiu dėl apgaulės priklauso nuo: 1) tikrosios sandorio šalies valios bei jos išreiškimo, sandorio sudarymo metu (ar buvo subjekto valios trūkumas); 2) kitos šalies tyčinių bei nesąžiningų veiksmy egzistavimo bei jų priežastinio ryšio su apgautosios šalies valia sąsajos; 3) sandorio šalies, trečiojo asmens aktyvių ar pasyvių veiksmy, siekiant apgauti kitą šalį bei taip sudaryti sandorį buvimo. Manychiau, jog tokią pozicija sandorio, sudaryto dėl apgaulės sampratos kontekste, būtų galima papildyti tokiais aspektais: 1) dažna situacija, kuomet valios trūkumo priežastis yra klaidingas paties asmens sudaromo sandorio aplinkybių suvokimas bei įsivaizdavimas nepriklausomai nuo kitos šalies ar trečiojo asmens veiksmy buvimo; 2) trečiojo asmens klaidinančių veiksmy atlikimas sandorio šaliai ar kitam suinteresuotam asmeniui nežinant bei negalint žinoti; 3) suklydimo dėl esminių sandorio elementų, buvusių sandorio sudarymo metu, o ne dėl aplinkybių atsiradusių po jo sudarymo, atskyrimo problematika.

Vertinant ar buvo suklysta, taikytinas protingumo kriterijus. Šalies, teigiančios, kad ji buvo apgauta, elgesys turėtų būti vertinamas, atsižvelgiant į apdairaus, atidaus žmogaus elgesį tokiomis pačiomis aplinkybėmis. Šiame kontekste protingumo principas siejamas su sutarties laisvės bei lygiateisiškumo principais ir reiškia, kad kiekvienas asmuo privalo pats rūpintis savo teisėmis ir pareigomis. Prieš atlikdamas bet kokį veiksmą, šiuo atveju sudarydamas sandorį, asmuo turi apsvarstyti galimus tokios veiksmo padarinius, todėl teisių ir pareigų klaidingas įsivaizdavimas nėra ir negali būti pripažintas apgaule, jeigu jis įvyko dėl sandorio šalies neapdairumo, nerūpestingumo,

⁸¹ Teisės aktų registras. Identifikacinis kodas Nr. 1001010ISTAIIII-1864.

⁸² *Ibidem* p. 205.

⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis 2014-01-03 d. Nr. 3K-3-109/2014.

⁸⁴ Official comments of UNIDROIT Principles of International Commercial contracts. Prieiga internete: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>

neatidumo⁸⁵. Teisės aktuose nenumatyta, tačiau analizuojant teismų praktika bei vadovaujantis civilinės teisės principais darytina išvada, jog be aukščiau aptartų aplinkybių, sprendžiant ar sandoris sudarytas dėl apgaulės, būtų pravartu atsižvelgti bei įvertinti sandorio šalies amžių, išsilavinimą ir kitas svarbias aplinkybes. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėtoje byloje, kasatorius nurodė, jog santuokos padalijimo sutartis, kuria visą nekilnojamą turtą sutiko perleisti sutuoktinei, turėtų būti pripažįstama negaliojančia, nes tai padarė tikėdamasis išsaugoti šeimą, t.y. su sąlyga, kad sutuoktinė liks kartu su juo gyventi. Toks kasatoriaus lūkestis neatitinka aukščiau minėtų protingo bei atidaus žmogaus elgesio standartų, kuriais remiantis sprendžiamas asmens suklydimą ar jo apgaulę, sudarant sandorius. Asmuo elgdamasis vidutiniškai protingai ir atidžiai turi suvokti, jog pažadas išlaikyti santuoka yra moralinis įsipareigojimas, niekaip netelpantis ne tik į sandorio negaliojimo, bet ir civilinės teisės rėmus ir negali sukelti jokių teisinių padarinių. Pažymėtina, jog aplinkybės, kurios buvo pagrindas (motyvas) sudaryti sutartį, neįgyvendinimas nėra pagrindas pripažinti sandorį negaliojančiu dėl apgaulės jeigu minėta sąlyga nebuvo ar apskritai dėl savo kilmės bei prasmės negali būti įtraukta į sutartį⁸⁶. Kaip jau minėta, tiek aktyvius tiek pasyvius tyčinius, nesąžiningus veiksmus gali atlikti tiek pati sandorio šalies, tiek šiam žinant kitas asmuo. Praktikoje pasitaiko ir trečias atvejis, kuomet klaidinančius veiksmus atlieka trečiasis asmuo, sandorio šalims nežinant. Tai problematinė bei įstatyme konkrečiai neįvardinta situacija, nes iš esmės šalies valia yra įtakojama klaidinančių išorės veiksnių ir tikėtina, jog atsiras arba valios arba jos išraiškos trūkumų, tačiau pagal numatytą reglamentavimą sandoris dėl apgaulės gali būti pripažįstamas negaliojančiu tik tuo atveju, jei kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti, jog apgaulę naudoja trečiasis asmuo⁸⁷. Šioje situacijoje sandoris turėtų būti pripažintas negaliojančiu, tačiau jau pagal kitą – Civilinio kodekso 1.90 str., kuris numato sandorių negaliojimą dėl suklydimo. Reiktų pabrėžti, jog šiuo atveju skiriasi reglamentuotos tokio sandorio negaliojimo pasekmės – taikoma dvišalė restitucija, o papildomi padariniai priklauso nuo atsakovo kaltės. Taigi, šalis sudarius sandorį dėl apgaulės (t.y. esant valios trūkumui), kuri nebuvo inicijuota kitos sandorio šalies ar trečiojo asmens jam žinant, netenka teisės kitos šalies prašyti atlyginti viską ką ji yra gavusi pagal sandorį (jei to negalima grąžinti – atlyginti pinigais), neturtinės žalos atlyginimo bei visų turėtų išlaidų. Nepaisant to, jog iš pirmo žvilgsnio yra sukuriama nepagrįstai nepatogi padėtis šaliai, kuri buvo apgauta, reikia pripažinti, jog toks teisinis reguliavimas šioje situacijoje geriausiai atitinka abiejų šalių teises, interesus bei lygiateisiškumo principą.

⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis 2014-01-03 d. Nr. 3K-3-109/2014.

⁸⁶ Ibidem

⁸⁷ Teisės aktų registras. Identifikacinis kodas Nr. 1001010ISTAIIII-1864.

Kasacinis teismas formuoja praktiką, jog siekiant nustatyti tikruosius šalių ketinimus, dažniausiai nepakanka remtis vien lingvistiniu sutarties nuostatų aiškinimu, būtina nustatyti ir įvertinti reikšmingų aplinkybių visumą: kokia yra sutarties esmė, tikslas, kaip elgėsi šalys sudarydamos sandorį ir po jos sudarymo, koks yra sutarties sąlygų tarpusavio ryšys.⁸⁸ Vertinant ar sandoris sudarytas dėl apgaulės, be aukščiau išvardintų sąlygų yra būtina nustatyti bei konstatuoti, jog suklysta dėl esminių aplinkybių, kurios konkrečiai egzistavo sandorio sudarymo metu, bet ne dėl aplinkybių, atsiradusių po jo sudarymo⁸⁹. Mano nuomone tai ypač svarbus bei reikšmingas reikalavimas pripažįstant sandorį negaliojančiu dėl apgaulės, kuris kildinamas iš neleistinumų piktnaudžiauti teise principo bei Civilinio kodekso 1.91 str. 5 d. numatyto reglamentavimo. Vadovaujantis lingvistiniu bei sisteminiu teisės aiškinimo metodais, Civilinio kodekso 1.91 str. 5 d. įtvirtinta nuostata, jog apgaulė taip pat gali būti šalies tylėjimas, t.y. aplinkybių, kurias žinodama kita sandorio šalis nebūtų sudariusi sandorio, reiškia, jog apgaulė bus tik tuo atveju jei klaidinančios aplinkybės, aktyvūs/ pasyvūs veiksmai bus atliekami prieš sandorio sudarymą ar jo sudarymo metu. Tai reiškia, jog pasekmės, atsiradusios po sandorio sudarymo ir galimai keliančios nepatogumų vienai šaliai nėra ir negali būti vertinamos kaip pakankamas pagrindas pripažinti sandorį negaliojančiu pagal Civilinio kodekso 1.91 str. 1 d. Vadovaujantis sutarčių laisvės principu, bei Civilinio kodekso 6.189 str. 1 d., šalių sudarytas sandoris, sukuriantis prievolinius teisinius santykius tarp jų bei neprieštaraujantis įstatymo nuostatomis yra privalomas šalims bei turi būti vykdomas. Asmuo pasirašydamas sandorį privalo suvokti savo prisiimtų įsipareigojimų mastą, o jei padariniai, kurie šaliai dėl vieno ar kitų priežasčių pasidaro nepriimtini taptu sandorio pripažinimo negaliojančiu pagrindu, iškiltų reali grėsmė civilinių teisinių santykių stabilumui bei teisėtumui. Atkreiptinas dėmesys, jog ypatingai griežtai turėtų būti vertinami įrodymai, kurie pateikiami siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu dėl apgaulės, kuomet abi šalys yra profesionalai, t.y. rinkoje veikiantys subjektai, atstovaujantys įmonėms ar bendrovėms ūkinėje – komercinėje veikloje, turintys ilgametę patirtį. Jiems keliami didesni rūpestingumo ir apdairumo standartai, nes prisiimama rizika yra jų verslo pagrindas⁹⁰.

Civilinio kodekso 1.91 str. 2 d. numatyta, jog sandorį pripažinus negaliojančiu dėl šio straipsnio 1 d. nurodytų priežasčių, antroji šalis privalo grąžinti nukentėjusiajam visa, ką ji yra gavusi pagal sandorį, o kai to negalima grąžinti, - atlyginti to vertę pinigais. Be to kaltoji šalis turi atlyginti nukentėjusiajam visas turėtas išlaidas. Be šių pasekmių įstatymo leidėjas vadovaudamasis

⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-09-16 d. Nutartis L.K. v. K.S, Nr. 3K-429/2013.

⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-11-21 d. Nutartis Nr. 3K-3-531/2009.

⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-06-15 d. Nutartis UAB „Du mėškiukai“ v. UAB „Ūrus ir ko“ Nr. 3K3-295/2012.

kertiniais civilinės teisės principais numatė, jog dėl apgaulės sudaryto sandorio pripažinimo negaliojančiu faktas negali būti panaudotas prieš sąžiningus trečiuosius asmenis, išskyrus šio kodekso numatytas išimtis⁹¹. Taigi normoje įtvirtintas sąžiningumo (lot. *bona fides*) principas, kurio esmę sandorių negaliojimo kontekste būtina aptarti. Lietuvoje sąžiningumas nustatomas dviem kriterijais: objektyviuoju ir subjektyviuoju. Pirmuoju atveju, sąžiningas yra toks asmuo, kuris veikia rūpestingai, taip kaip adekvačioje situacijoje elgtųsi rūpestingas šeimininkas. Antruoju, nustatant ar asmuo galėjo ką nors žinoti, atsižvelgiama į jo amžių, išsimokslinimą, išprusimą, gyvenimo patirtį⁹². Šių kriterijų vienovė – pagrindas laikyti asmenį sąžiningu. Galima teigti, jog Lietuvos civilinėje teisėje sąžiningumas yra gretinamas su asmens rūpestingumu, atidumu, protingumu kriterijais, gana plačiai suvokiama asmens pareiga išsiaiškinti visas svarbias aplinkybes, o nesąžiningi asmens veiksmai nėra koreliuojami tik su neteisėtais veiksmais. Asmenų traktuoti kaip sąžiningais turto įgijėjais, vien dėl to, jog jų veiksmai nėra nusikalstami, negalima⁹³. Darytina išvada, jog vertinant asmens sąžiningumą pirmiausia reikia atsakyti į klausimą ar asmens veiksmai gali būti pripažinti sąžiningais, atsiribojant nuo subjektyvių aplinkybių ir koncentruojantis į objektyviasias. Nors remiantis teisės tradicijomis bei pamatiniais civilinės teisės principais pripažįstama, jog sąžiningumo preziumavimas užtikrina turtinių santykių stabilumą, teisės doktrinoje keliama diskusija ar taip nėra iškreipiama teisinė realybė? Ar nebūtų lokiškiau numatyti pareigos asmeniui įrodyti savo sąžiningumą ir tokiu būdu pagrįsti savo reikalavimą taikyti vieną ar kitą įstatymo numatytą išimtį? Šiuose teiginiuose logikos yra, tačiau manau, jog taip būtų ne tik nepelnytai apsunkinta įgijėjo padėtis, bet ir prieštaraujama civilinės teisės pamatinėms vertybėms grindžiamoms asmenų lygiateisiškumu, teisingumu. Be kita ko, tokiu atveju būtų pripažįstama, jog visi civilinės apyvartos dalyviai, o tai yra visi žmonės iš prigimties yra nesąžiningi ir jų veiksmai visų pirma turėtų būti vertinami per negatyvumo prizmę. Tiek Lietuvos teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje pripažįstama, jog sąžiningumas bendrąja tvarka nelemia ar sandoris bus pripažintas negaliojančiu ar ne, tačiau yra situacijų kai sandorio šalies sąžiningumas (o ne tik trečiojo asmens sąžiningumas) yra svarbus pačiam sandorio negaliojimo faktui.⁹⁴ Sąžiningumo kriterijaus nustatymas, trečiojo asmens atžvilgiu vis dar išlieka probleminiu bei diskutuotinu klausimu. Reikia pripažinti, jog dažniausiai trečiasis asmuo bus laikomas sąžiningu, nes sudarydamas sandorį su šalimi, kuri perleidžia turtą įgytą iš negaliojančio, tačiau dar nepripažinto negaliojančiu sandorio, šio fakto nežino ir negali žinoti. Siekiant šią situaciją reguliuoti, reiktų

⁹¹ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 205.

⁹² Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 306.

⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2006-02-27 d. Nutartis 3K-3-153/2006.

⁹⁴ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 314.

tikrinti ar trečiasis asmuo žinojo ir ar galėjo žinoti, jog pirminis sandoris pripažintas ar gali būti pripažintas negaliojančiu, ar pardavėjas turi teisę perleisti daiktą ar ši teisė nėra ginčijama ir ar šią informaciją jis turėjo sandorio sudarymo metu.

Nagrinėjant civilines bylas, susijusias su sandorių, sudarytų dėl apgaulės pripažinimu negaliojančiais, turėtų būti siekiama prioritetiškai ginti apgautosios, o ne nesąžiningos šalies, panaudojusios apgaulę interesus⁹⁵. Atkreiptinas dėmesys, jog įstatymų leidėjas nekonkretizuoja nukentėjusios šalies elgesiui keliamų atidumo, protingumo kriterijų bei nedetalizuoja aplinkybių, kurios galėjo turėti įtakos sandorio šalies valios formavimuisi. Taip pat nėra išspręstas klausimas dėl to, kas konkrečiai atsitinka nukentėjusios šalies iš kaltos šalies gautam įvykdymui⁹⁶ Mano nuomone, tokiu atveju atsižvelgiant į nukentėjusios šalies patirtus nuostolius, žalą bei sutarties įvykdymo mastą, kaltosios šalies įvykdymą būtų galima laikyti daliniu ar visišku nuostolių padengimu nukentėjusiai šaliai. Būtina atsižvelgti į sutarties objektą bei vadovautis protingumo, teisingumo bei sąžiningumo principais, nes kitu atveju susidarytų situacija, kuomet kaltoji šalis ne tik kad patirtų visas įstatymo numatytas pasekmes bet ir nepagrįstai prarastų jam priklausantį turtą, o nukentėjusioji šalis nepagrįstai praturėtų.

2.4 Smurto panaudojimo siekiant sudaryti sandorį problematika. Nepagrįsto praturtėjimo/ turto gavimo bei restitucijos santykis

Civilinio kodekso 1.91 str. smurto sąvokos šio straipsnio kontekste nerasime, tačiau Civilinio kodekso komentare pažymėta, jog smurtu laikytinas tiesioginis fizinis, psichinis poveikis asmeniui, sudarančiam sandorį. Smurtas turi būti toks, kad galėtų paveikti konkretų fizinį asmenį konkrečiomis aplinkybėmis, atsižvelgiant į asmens, vartojusio smurtą, ir asmens, kuriam taikytas smurtas, lytį, amžių, būseną, fizinį pajėgumą ir kt. Smurtas turi būti žymus ir realus, nebūtinai nusikalstamas⁹⁷. Smurtauti gali ne tik sandorio šalis, tačiau pripažinti sandorį negaliojančiu šiuo pagrindu bus galima tik tada jeigu sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti vartojus smurtą ir tuo nesąžiningai pasinaudojo. Akivaizdu, jog tai tik bendro pobūdžio gairės, apibūdinimai, kuriuos, siekiant išnagrinėti sandorių negaliojimo dėl panaudoto smurto teisinį reglamentavimą praktiniu aspektu, būtina išanalizuoti išsamiau. Taigi, šiame skyriuje aptarsiu: 1) kaip plėtojama smurto

⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-09-16 d. Nutartis L.K. v. K.S, Nr. 3K-429/2013.

⁹⁶ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 367.

⁹⁷ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 204.

sąvoka Civilinio kodekso 1.91 str. kontekste, esminiai bruožai; 2) smurto naudojimo prieš trečiuosius asmenis įtaka sandorio šalies valios formavimuisi.

Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, jog smurtas turi būti toks, kuris galėtų paveikti konkretų asmenį, konkrečiomis aplinkybėmis sudaryti sandorį⁹⁸. Akivaizdu, jog išskiriami tokie kriterijai: 1) smurtas turi paveikti žmogų sandorio sudarymo metu arba prieš jį sudarant; 2) smurtas turi būti „pritaikytas“ žmogui, t.y. atsižvelgiant konkrečiai į žmogų, jo lytį, amžių, būseną; 3) jis turi būti realus bei žymus. Kaip jau buvo aptarta anksčiau, siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu dėl valios ar jos išreiškimo ydų, aplinkybės, kurios turėjo ar galėjo turėti įtakos šalies valios formavimuisi, turėjo būti prieš sudarant sandorį ar jo sudarymo metu. Aplinkybė, jog buvo naudotas smurtas – ne išimtis. Žinoma, smurto, tiek fizinio, tiek psichinio panaudojimo faktas yra svarbus bet kokių metu, tačiau nagrinėjamo straipsnio kontekste, numatytas pasekmes sukels tik tuomet kai bus nustatyta, jog šalies valios sudaryti sandorį formavimosi metu šios aplinkybės egzistavo. Nuosekliai formuojamoje teismų praktikoje numatytas reikalavimas, jog panaudotas smurtas vertinamas tiek pagal žmogų, kuris jį taiko, tiek pagal žmogaus, kuriam smurtas taikomas savybes, tokias kaip lytis, amžius, būseną išplaukia iš aukščiau aptarto reikalavimo, jog panaudotas smurtas turi daryti įtakos šalies valios formavimuisi. Tai reiškia, jog ne visada toks pat smurto pobūdis gali daryti įtakos žmogui dėl jo išsilavinimo, amžiaus ar net sveikatos būklės. Pavyzdžiui, psichologinio smurto naudojimas prieš neišsilavinusį, senyvo amžiaus asmenį teigiant realybės neatitinkančią bei akivaizdžiai išgalvotą, trikdančią informaciją gali būti pakankamas pagrindas tokio žmogaus ydingos valios susiformavimui, o vėliau ir išreiškimui, tačiau tapačios informacijos teikimas sveikam, jaunam bei preziumuojama vidutiniškai atidžiam, protingam žmogui negalėtų padaryti jokios įtakos. Tai patvirtina, jog visais atvejais panaudotas smurtas turėtų būti įvertinamas atsižvelgiant į abi šalis, jas siejančius subordinacijos santykius bei asmenines savybes: amžių, lytį, psichologinę bei fizinę sveikatą, būseną, išsilavinimą, socialinius įgūdžius ir pan. Tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje, nagrinėjant tokio pobūdžio bylas yra minimi dar du kriterijai tai yra: 1) smurtas turi būti žymus; 2) smurtas turi būti realus. Šiuo du žymenis, linkčiau vertinti sistemiškai, neišskiriant, nes manau, jog tik tokiu būdu galima atskleisti tikrąją jų esmę. Kadangi įstatyme šie reikalavimai tiesiogiai reglamentuoti nėra, jų prasmę reiktų vertinti pasitelkiant Civilinio kodekso 1.91 str. 4 d. įtvirtintą realus grasinimo sampratą. Pagal ją realus grasinimas reiškia, kitos šalies ar trečiojo asmens nepateisinamus ir neteisėtus veiksmus, kurie duoda pagrindą manyti, kad gali būti padaryta žala šiems asmenims, jų turtui ar reputacijai ir šaliai nelieta jokios kitos protingos išeities kaip tik sudaryti sandorį. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, jog ir smurto

⁹⁸ Kauno miesto apylinkės teismo sprendimas 2011-12-13 d. Nr. 2-548-568/2011.

panaudojimo, kaip sandorio sudarymo pagrindo kontekste, realumas bei žymumas turėtų būti apibrėžiamas kaip akivaizdus, neišvengiamas bei esminis postūmis šaliai sudaryti sandorį. Naudojant fizinį smurtą, realumo kriterijus taip pat turėtų būti įgyvendinamas ne tik atsižvelgiant į konkretaus žmogaus savybes, bet ir į rašytinius įrodymus, šalių tarpusavio santykius. Smurto realumą, žymumą taip pat gali patvirtinti ir liudytojų parodymai, tačiau atkreipčiau dėmesį, jog teismų praktikoje abejotinais vertinami artimų giminaičių parodymai dėl akivaizdaus jų netiesioginio suinteresuotumo bylos baigtimi.

Siekiant iškreipti sandorio šalies valią, smurtas gali būti panaudotas ne tik prieš pačią šalį, bet ir prieš kitus asmenis, su kuriais asmuo, kurį siekiama priversti sudaryti sandorį, yra glaudžiai susijęs. Mano manymu, šiuo atveju probleminis aspektas yra susijęs su asmenimis, kurie turėtų būti laikomi glaudžiai susiję su sandorio šalimi ir prieš kuriuos naudojamas smurtas galėtų padaryti lemiamos įtakos šalies apsisprendimui sudaryti ar nesudaryti sandorio. Civilinio kodekso 3.135 str. numatyta, jog artimaisiais giminaičiais pripažįstami tiesiosios linijos giminaičiai iki antrojo laipsnio intinai (tėvai, vaikai, seneliai ir vaikaičiai) ir šoninės linijos antrojo laipsnio giminaičiai (broliai ir seserys). Nagrinėjamos temos kontekste, šis apibūdinimas turėtų būti aiškinamas plečiamai. Ne visada fizinių, psichologinių poveikio priemonių naudojimas prieš sutarties šalies tėvus ar brolių, seserį gali turėti kažkokios įtakos šalies valios formavimuisi, jos išreiškimui. Tuo tarpu smurto panaudojimas prieš artimą draugą ar kolegą galėjo būti lemiamu veiksniu dėl kurio sandoris buvo sudarytas. Tokia situacija susiklosčiusi dėl nereguliuojamų asmeninių neturtinių, nesusijusių su turtiniais santykių esmės bei civilinės teisės nekontroliuojamo bei greito žmonių gyvenimo būdo, tradicijų, kultūros pokyčių. Apibendrinant galima daryti išvadą, jog smurto panaudojimas prieš trečiąjį asmenį, kuris yra susijęs su sandorio šalimi, bei kurio gerovė sandorio šaliai rūpi, neturėtų būti siejama vien tik su giminystės ryšiu.

Nors Civilinio kodekso 1.91 str. 2 d. įtvirtinta vienašalė restitucija, 1.80 str. 2 d. įtvirtinta bendroji dvišalė restitucija, sandorių negaliojimo pasekmės yra platesnės ir net paties minėto straipsnio 3 d. atsakymų nukreipia ieškoti į Civilinio kodekso VI knygos normas, o tiksliau į XX skyrių reglamentuojantį nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo pasekmes. Civilinio kodekso 6.237 str. 1 d. įtvirtinta norma, kurią vertėtų suprasti taip, jog svarbiau yra ne mokėjimą atlikęs ar daiktą perdavęs asmuo ir jo reikalavimo teisė, o asmuo, kuris tokį mokėjimą, daiktą priėmė bei jo pareiga grąžinti tokiu būdu neteisėtai įgytą turtą. Minėto straipsnio formuluotė sudėtinga, o Civilinio kodekso komentare papildomai numatyta pareiga ieškovui įrodyti, kad perduodamas turtą suklydo arba, kad šis perduotas dėl prieš jį pavartotos prievartos, apgaulės yra perteklinis bei neatitinka pačios nepagrįsto praturtėjimo, turto gavimo sąvokos, esmės. Mano nuomone, reiktų vadovautis

principu, jog niekas negali nepagrįstai praturtėti kito asmens sąskaita, o ieškiniui dėl nepagrįsto praturtėjimo pareikšti turėtų užtekti įrodyti, jog mokėjimas buvo atliktas ar turtas buvo perduotas be teisinio pagrindo. Kaip jau minėta, be pagrindo įgyto turto ir nepagrįsto praturtėjimo skyriaus taisyklės taikomos ir sandorius pripažinus negaliojančiais, todėl suvokti kodėl ir kokiais atvejais bus naudojamos šios, o ne bendrinės restitucijos nuostatos ypač svarbu. Iš jau aptartų sandorio negaliojimo dėl valios pagrindų akivaizdu, jog šiuo pagrindu gali būti pripažintos pačios įvairiausios civilinėje apyvartoje naudojamos sutartys, pagal kurias buvo perduotas ne tik konkretus turtas, bet ir suteiktos paslaugos ar atliktas darbas. Gražinti be pagrindo atliktą mokėjimą, jei tai nebuvo pinigų ar turto perdavimas gali būti iš esmės sudėtinga ar net neįmanoma, todėl Civilinio kodekso 6.240 str. 4 d. įtvirtinta speciali taisyklė – kai to, kas buvo įgyta be teisinio pagrindo neįmanoma gražinti, turi būti gražinama to, kad buvo įgyta ar atlikta, vertė, šią probleminę situaciją išsprendžia⁹⁹. Civilinio kodekso 6.420 str. 5 d. numatyta minėtos taisyklės išimtis, kuri turėtų būti laikoma specialiąja norma numatančia bendrosios, aukščiau aptartos taisyklės išimtį. Normoje minimi teisingumo, protingumo bei teisingumo principai suponuoja išvadą, jog šios normos taikymo/ netaikymo klausimas – teismo prerogatyva. Analizuojant restitucijos bei nepagrįsto praturtėjimo normų santykį bei taikymą, ypatingai svarbi Civilinio kodekso 6.237 str. taikymo sąlyga – įgyto turto negalima išreikalauti kitais civilinių teisių gynybos būdais. Taigi, nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo institutui būdingas subsidiarumas – jis taikomas tik tada kai kiti civilinės teisės gynybos būdai negalimi arba neduoda norimo rezultato¹⁰⁰. Apibendrinant be pagrindo įgyto turto ir nepagrįsto praturtėjimo bei restitucijos taisyklių taikymo problematika, galima daryti išvadą, jog nepagrįstas praturtėjimas yra prievolės atsiradimo pagrindas, o restitucija – pasekmė ar tam tikras būdas, kuriuo gražinamas nepagrįstas praturtėjimas. Šių normų samplaika sudėtinga bei reikalauja išsamesnio tyrimo, tačiau nagrinėjamos temos kontekste svarbu akcentuoti, jog tai pagalbinis ieškovo teisių gynybos būdas galimas naudoti nagrinėjant ginčus dėl iš negaliojančių sutarčių gauto įvykdymo, nesusijusio su kilnojamais ar nekilnojama daiktai.

Išanalizavus sandorio negaliojimo dėl panaudoto smurto sąlygas pateiktas civiliniame kodekse, teisės doktrinoje bei teismų formuojamą praktiką galima daryti teigti, jog trūksta aiškaus įstatymo leidėjo reglamentavimo susijusio su smurto žymumo, realumo kriterijų nustatymu. Ypatingai svarbu atsižvelgti į sandorio šalies amžių, lytį, išsilavinimą, socialinį išprusimą, sveikatos būklę ir kitas svarbias aplinkybes, kurių konkretus įvardijimas teisės aktuose, dėl didelės apimties būtų nelogiškas. Artimo giminaičio sąvoka, smurto panaudojimo kontekste turėtų būti aiškinama

⁹⁹ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 155.

¹⁰⁰ Autorių kolektyvas. Vadovas prof. Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, šeštoji knyga, prievolių teisė, Justicia 2003 m.

plačiau, o nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimą reglamentuojančios teisės normos praktikoje neturėtų būti siejamos su ieškovo pareiga įrodyti, jog turtas perduotas suklydus ar prieš jį panaudojus prievartą, apgaulę, o šio straipsnio nuostatos turėtų būti naudojamos kuomet restitucijos taikymas pilnai neatkuria ar negali atkurti pažeistų asmens teisių.

2.5 Realus grasinimo (ekonominio spaudimo) panaudojimas siekiant sudaryti sandorį ir restitucijos natūra taikymo praktiniai aspektai

Realus grasinimas reiškia kitos sandorio šalies ar trečiojo asmens nepateisinamus ir neteisėtus prieš sandorio šalį, jos tėvus, vaikus, sutuoktinį, senelius, vaikaičius ar kitus artimuosius šalies giminaičius, arba jų turtą ar reputaciją nukreiptus veiksmus, kurie duoda pagrindą manyti, kad gali būti padaryta žala šiems asmenims, jų turtui ar reputacijai, ir šaliai nelieka kitos protingumo kriterijus atitinkančios alternatyvos, kaip tik sudaryti sutartį. Realu grasinimu taip pat laikoma kitos sandorio šalies ar trečiojo asmens grasinimas panaudoti ekonominio spaudimo priemones ekonomiškai silpnesnę ar ekonomiškai priklausomą sandorio šalį priversti, kad ši sudarytų jai ypač ekonomiškai nenaudingą sandorį. Nustatydamas, buvo ar ne realus grasinimo faktas, teismas turi atsižvelgti į šalies, kuriai buvo grasinta, amžių, finansinę bei ekonominę būklę, lytį, veiksmų pobūdį ir kt.¹⁰¹. Akivaizdu, jog pateikta norma yra plati ir apima ne tik grasinimo sąvoka, būdus, bet ir objektus, kurių atžvilgiu gali būti grasinama, naudojamas ekonominis spaudimas, numatytos aplinkybės į kurias, sprendžiant ar grasinimo faktas buvo realus reikia atsižvelgti. Siekiant platesnės bei išsamesnės analizės, šiame skyriuje realaus grasinimo bei ekonominio spaudimo, kaip vieno iš grasinimo būdų problematika, esminius aspektus aptarsiu atskirai.

Atsižvelgiant į tai, jog ekonominio spaudimo, kaip ydingos valios formavimo įrankio, panaudojimas yra vienas iš grasinimo būdų, pirmiausia norėčiau išanalizuoti būtent grasinimo esmę, būtinus elementus, subjektus, kurių atžvilgiu jis gali būti taikomas bei aplinkybes, kurias privalu įrodyti, siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu pagal Civilinio kodekso 1.91 str. 4 d. Grasinimas, kaip ir smurto panaudojimas turi būti realus, kitaip tariant reikia įvertinti ar veiksmai, kuriais grasinama, gali būti objektyviai (realiai) atlikti, atsižvelgiant į galimus tokių veiksmų padarinius, galimybę teisėtomis priemonėmis išvengti neigiamų padarinių (pavyzdžiui, kreiptis į policiją) ir kitas aplinkybes (šalies, kuriai buvo grasinama amžių, finansinę ir ekonominę būklę, lytį, veiksmų pobūdį ir kt.). Manytina, jog būti taikomas kompleksiškas bei sisteminis visų aplinkybių vertinimas,

¹⁰¹ Teisės aktų registras. Identifikacinis kodas Nr. 1001010ISTAIIII-1864.

nes atsižvelgus tik į pasekmės, tačiau nevertinant šalies finansinės/ ekonominės būklės gali būti priimtas visiškai neteisingas sprendimas. Atkreiptinas dėmesys, jog nei civiliniame kodekse, nei teisės doktrinoje nėra pateiktas atsakymas dėl to, ar grasinimo realumui ir rimtumui nustatyti turėtų būti naudojamas subjektyvusis, ar objektyvusis kriterijus, tačiau atsižvelgiant į tai, kad UNIDROIT principų 3.9 str. numatyti visi grasinimo elementai yra inkorporuoti į Lietuvos civilinį kodeksą bei į tai, jog nustatant grasinimo realumą turi būti atsižvelgiama į eilę objektyvių aplinkybių netiesiogiai įrodo, jog mūsų teisinėje sistemoje grasinimui nustatyti pasirinktas objektyvių aplinkybių vertinimo modelis¹⁰². Būtent dėl to, teismų praktikoje ne kartą pažymėta, jog kiekvienoje konkrečioje byloje aptariamo pagrindo ginčijamo sandorio vertinimas priklauso nuo individualių byloje nustatytų sandorio sudarymo aplinkybių¹⁰³. Pritarčiau šiai nuomonei, tačiau atsižvelgiant į teismuose nagrinėjamų bylų, susijusių su įvairaus pobūdžio sutartiniais santykiais skaičių,¹⁰⁴ aplinkybės visais atvejais turėtų būti vertinamos remiantis atidžiam bei protingam žmogui keliamų reikalavimų nuostatomis. Dėl nereikšmingų, nerealių grasinimų, taip pat dėl grasinimų juokaujant, kai grasinimas pagrįstas prietarais ar kuomet grasinama kreiptis į tesimą ar kitą instituciją dėl šaliai priklausančių teisių įgyvendinimo, kitos prievolės įvykdymo, sandoriai neturtų būti pripažįstami negaliojančiais. Reiktų pabrėžti, jog įstatyme nurodyta formuluotė „nepateisinamus ir neteisėtus“ veiksmus turėtų būti aiškinama plečiamai. Tai reiškia, jog Civilinio kodekso 1.91 str. 4 d. kontekste, veiksmai, kurie atliekami prieš sandorio šalį, kurios valią norima paveikti, gali būti tiek neteisėti, tiek teisėti.¹⁰⁵ Toks aiškinimas grindžiamas tuo, jog šiuo atveju svarbus yra ne veiksmų pobūdis, o tikslas – suformuoti ydinga kitos šalies valią, kuri nuo jos pačios nebepriklauso. Apibendrinant grasinimų, kaip sandorių negaliojimo priežasties esmę, reikia pripažinti, jog įstatymas numatė iš esmės platų bei mano nuomone aiškų reglamentavimą apimančių tokius svarbius veiksnius: 1) grasinama gali būti atlikti tiek teisėtus, tiek neteisėtus veiksmus; 2) objektyvus grasinimų vertinimas atsižvelgiant į pateiktus įrodymus bei galimų pasekmių realumą; 3) individualus konkrečios bylos nagrinėjimas, pasireiškiantis tuo, jog kiekvienoje situacijos yra atsižvelgiama į asmens amžių, finansinę ar socialinę padėtį, lytį, išsilavinimą ir kt., o svarbiausia tai, jog šie trys veiksniai yra apjungiami tarpusavyje taip atskleidžiant tikruosius šalių ketinimus bei valią. Pažymėtina, jog grasinama gali būti ne tik sandorio šaliai, jo artimiesiems žmonėms, bet ir galima

¹⁰² Drazdauskas S., Daktaro disertacija „Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei“ 2008 m., VU.

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-06-17 d. Nutartis *Giedriaus Zavecko II v. UAB „Statela“* Nr. 3K-3-281/2011.

¹⁰⁴ Civilinių bylų statistika 2012-2015 m. Prieiga internete: <http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>

¹⁰⁵ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 205.

žala turtui ar net reputacijai. Kaip ir smurto taikymo atveju, sandorio šaliai artimi žmonės turėtų būti suprantami plačiąja prasme. Grasinimas nukreiptas prieš turtą ar reputaciją, mano manymu svarbus nagrinėjant bei pritaikant tokio sandorio negaliojimo pasekmes, sprendžiant neturtinės žalos atlyginimo, patirtų nuostolių klausimą. Tam jog sutartis būtų pripažinta negaliojančia dėl grasinimų Civilinio kodekso 1.91 str. pagrindu, reikia byloje nustatyti šias aplinkybes: 1) buvo vieno ar kito pobūdžio grasinimas; 2) grasinimas buvo realus; 3) sutarties sudarymą įtakojo būtent grasinimo faktas. Kadangi šios aplinkybės nagrinėtos tiek analizuojant sandorio negaliojimo specifiką dėl panaudoto smurto, tiek nagrinėjant grasinimo esmę, toliau norėčiau panagrinėti vieno iš dažniausiai praktikoje sutinkamų grasinimo atveju, t.y. grasinimo taikyti ekonominio poveikio priemones.

Teismų praktikoje nagrinėjant bylas susijusias su grasinimais panaudoti ekonominio poveikio priemonės dažniausiai susiduriama su šiomis problemomis: 1) ekonomiškai silpnos bei priklausomos šalies samprata Civilinio kodekso 1.91 str. 4 d. kontekste; 2) ekonomiškai nenaudingo sandorio bei prisiimtos verslo rizikos problematika; 3) sandorio, sudaryto dėl ekonominio spaudimo bei esminės šalių nelygybės atskyrimo svarba. Sandoriui, kaip sudarytam dėl ekonominio spaudimo pripažinti negaliojančiu konkrečioje byloje turi būti nustatomos šios faktinės aplinkybės: 1) kitas asmuo reikalavo sudaryti sandorį; 2) grasino ekonominiiais padariniais, kurių atsiradimas priklausė nuo jo nesąžiningų veiksmų; 3) sandoris sudarytas akivaizdžiai nenaudingomis jį sudariusiam asmeniui sąlygomis; 4) nesant ekonominio spaudimo, sandoris nebūtų sudarytas¹⁰⁶. Vertinant ekonominį spaudimą, reikia atsižvelgti į šalių turtinę padėtį, ekonominio spaudimo realumą, dydį ir galimus padarinius. Tai reiškia, kad sandoris gali būti pripažintas sudarytas dėl ekonominio spaudimo tai atvejais, kai ne tik nustatomas tokio spaudimo faktas (realūs grasinimai), bet ir šalies valią sudaryti tokį sandorį nulemia grasinimas¹⁰⁷. Civilinio kodekso 1.91 str. 4 d. įtvirtinti grasinimo, kaip ekonominio spaudimo subjekto sąvokos požymiai: ekonomiškai silpnesnė bei ekonomiškai priklausoma. Tačiau ką šioje vietoje įstatymų leidėjas nori pasakyti? Ar visada sandoryje su juridiniu asmeniu ekonomiškai silpnesnis bus fizinis asmuo? Ar visada pajamų negaunanti sutuoktinė bus priklausoma nuo savo sutuoktinio gaunančio darbo užmokestį? Drąsiai galėčiau teigti, kad ne, nes tai vertinimo bei konkrečios bylos klausimas. Analizuojant ar tikrai vieną šalį paveikė ekonominis kitos sandorio šalies ar trečiojo asmens spaudimas sudaryti sandorį, būtina sistemiškai analizuoti kartinį civilinės teisės principą, t.y. sąžiningumą. Jis suvokiamas procedūrine ir materialine (turinio) prasme. Procedūrinis sąžiningumas įgyvendinamas teisės aktuose, teismų praktikoje, tačiau materialinis – didesnė problema. Šiuolaikinė teisė pripažįsta

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-11-15 d. Nutartis Nr. 3K-3-482/2012.

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006-11-06 d. Nutartis Nr. 3k-3-574/2006.

teisinės subjektų lygybės ir jų autonomijos, sutarčių laisvės ir dispozityvumo principus¹⁰⁸, todėl sutarčių turinys bendrąja prasme nėra ir negali būti (įstatymo numatytos išimtys – Civilinio kodekso 6.161 str. 3 d. ir kt.) ribojamas. Šalims sukuriama terpė sutartyse numatyti įvairias sąlygas, kurios deja ne visada yra teisėtos bei įrašytos abiejų šalių suderinta valia. Civilinio kodekso 6.228 str. 1 d. prasme, silpnesnė šalis pasižymi tokiais kriterijais: 1) ekonomiškai silpna; 2) neinformuota; 3) nepatyrusi; 4) veikia neapdairiai; 5) neturi derybų patirties. Tai objektyvūs kriterijai, kurie įrodo, jog vienos ekonomiškai silpnesnės, priklausomos šalies sąvokos ar apibūdinimo nėra ir negali būti. Neatsižvelgiant į konkretaus asmens konkrečią padėtį teisės normos gali būti pritaikytos tam, kuriam neturi būti taikomos ir kitu atveju negalės būti pritaikytos tiems asmenims, kuriems tokia apsauga būtina. Yra būtina tokio pobūdžio sandorių kontrolė bei analizė atsižvelgiant į sandorio šalies patyrimą, informaciją, žinias, derybines galias ir kitas aplinkybes. Kitaip tariant būtina konkretaus asmens, konkreti padėtis, taip sudarant sąlygas teismui plačiai taikyti sąžiningumo principą ir įgyvendinti teisingumą¹⁰⁹.

Ekonominis spaudimas, kaip vienas iš grasinimo būdų, dažnai naudojamas verslo santykiuose. Siekiama paveikti kontrahento valią ir priversti jį sudaryti jam nenaudingą sandorį grasinant nenaudingais jam ekonominiais padariniais. Vis dėlto reikia pažymėti, kad lygiai taip pat dažnai šis sandorio pripažinimo pagrindas negaliojančiu yra naudojamas kitiems tikslams pasiekti: 1) panaikinti sandorį, kuris neatnešė norimos naudos ar pridarė nuostolių; 2) siekiama išvengti prisiimtos finansinės atsakomybės. Analizuojant teismų praktiką, atkreipiau dėmesį, jog dažnai šiuo pagrindu ginčijamos kreditavimo sutartys, vekseliai bei sandoriai, kylantys iš netinkamai vykdomų pagrindinių sutarčių. Vienoje kasacinio teismo nagrinėtoje byloje kilo ginčas dėl sudarytos kreditavimo sutarties pakeitimo, kurioje ieškovas kreipėsi į teismą ginčydamas minėtos sutarties pakeitimą bei teigdamas, jog su tokiu sutarties pakeitimu sutiko tik paveiktas grasinimų bei ekonominio spaudimo – vienašališkai nutraukti sutartį ir pradėti priverstinį išieškojimą iš ieškovo įkeisto bei kito asmeninio turto. Kredito sutartis yra jos šalių suderintos valios išraiška, tačiau kiekviena sutarties šalių turi ir savo tikslą: kredito gavėjas siekia gauti kreditą, o kredito davėjas siekia suteikti kreditą ir gauti atlyginimą už kredito suteikimą. Šioje konkrečioje byloje nustatyta, jog ieškovas pats kreipėsi į atsakovą prašydamas pakeisti sutarties sąlygas dėl susiklosčiusių finansinių aplinkybių, apie pakeitimus bei pasekmes buvo informuotas. Teisėti iš kredito sutarties kylantys reikalavimai bei sutartyje numatyti jų nevykdymo padariniai negali būti pripažįstami

¹⁰⁸ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 23.

¹⁰⁹ Bublienė D. straipsnis „Silpnesnės šalies apsaugos principo įgyvendinimas kontroliuojant nesąžiningas vartojimo sutarčių sąlygas“, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Civilinės teisės ir civilinio proceso katedra, 2007 m.

grasinimu ar ekonominiu spaudimu.¹¹⁰ Kitoje byloje, nagrinėjant ieškovo pareiškimą dėl vekselio pripažinimo negaliojančiu, buvo pažymėta, jog reikalavimas grąžinti skolą negali būti suprantamas kaip nesąžiningas veiksmas ar ekonominis spaudimas ieškovui, nes jis turėjo tokią reikalavimo teisę. Atkreiptinas dėmesys, jog vekselių galiojimo atvejais, teismai dažnai vertina ne tik ginčijamo vekselio sudarymo sąlygas, liudytojų paaiškinimus ar kitas aplinkybes, bet ir tarp šalių susiklosčiusius santykius iki ir po ginčijamo vekselio pasirašymo dienos – „ginčijamas vekselis sudarytas tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip ir prieš tai bei po to išduoti vekseliai, todėl nėra pagrindo konstatuoti, kad jis buvo išduotas akivaizdžiai ieškovui nenaudingomis sąlygomis ir ieškovas nebūtų jo pasirašęs, jei nebūtų patyręs atsakovo ekonominio spaudimo“. Kasacinio teismo praktikoje taip pat konstatuota, kad sandoris, kuriuo šalys susitaria dėl padarinių tiesiogiai kylančių iš netinkamai įvykdytos pagrindinės sutarties, negali būti laikomas sudarytu dėl vienos iš šalių ekonominio spaudimo¹¹¹. Taigi, atsižvelgiant į tai, jog grasinimas ekonominiiais pagrindais paprastai nebūna išreikštas objektyvia forma ir labai sunku ar net neįmanoma gauti tiesioginių bei neabejotinai ekonominio spaudimo faktą patvirtinančių įrodymų, esminę reikšmę įgyja netiesioginių įrodymų visapusiškas bei objektyvus vertinimas, tinkamas tikėtinumo taisyklės taikymas, aplinkybių visumos bei ieškovo ir atsakovo elgsenos vertinimas, atsižvelgiant į prisiimamos įprastinės verslo rizikos bei iš ties nepagrįstai nenaudingo sandorio sudarymo santykį¹¹².

Iš esmės ekonominis spaudimas savo požymiais atitinka grasinimą ir pagrįstai gali būti laikomas jo sudedamąja dalimi, būdu, tačiau iš dalies šios normos turinys taip pat konkuruoja su kitu sutarties pripažinimo negaliojančia pagrindu – esmine nelygybe. Esant esminei nelygybei tarp šalių prisiimtų sutartinių įsipareigojimų vienas iš lemiamų kriterijų pripažįstant sutartį negaliojančia, kaip ir grasinimo (ekonominio spaudimo) atveju yra pasinaudojimas kitos šalies silpnumu (ekonominė priklausomybė, nepatyrimu). Šių dviejų normų atskyrimas bei taikymas svarbus dėl padarinių, kurie numatyti įstatyme. Pripažinus sandorį negaliojančiu dėl ekonominio spaudimo, įstatymo nustatyta tvarka santykiai tarp šalių privalo būti atstatyti į prieš sandorio sudarymą buvusią padėtį (*status quo ante*), o tai kaip jau buvo aptarta nagrinėjant sandorių negaliojimo instituto esmę yra sudėtinga, nes vienu vertus, toks sandoris išnyksta ateičiai, kita vertus reiktų laikyti, jog tokio sandorio apskritai nebuvo. Kitaip tariant, sukuriama sudėtinga teisinė situacija, kurioje, atsižvelgiant į jau įvykdytos sutarties dalyką, gali būti sudėtinga ar net neįmanoma kaltajai šaliai grąžinti nukentėjusiajam visą, ką yra gavusi pagal sandorį, ar atlyginti tai

¹¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-11-15 d. Nutartis Nr. 3K-3-482/2012.

¹¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-06-17 d. Nutartis *Giedriaus Zavecko II v. UAB „Statela“* Nr. 3K-3-281/2011.

¹¹² Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2014-03-07 d. Nutartis Nr. 3K-3-82/2014.

pinigais. Tuo tarpu vadovaujantis Civilinio kodekso 6.228 str. numatyta tvarka, esant esminei šalių nelygybei, numatytos pasekmės nėra tokios kardinalios šalių tarpusavio santykių atžvilgiu. Šalis, vadovaujantis Civilinio kodekso 6.218 str. numatyta tvarka gali arba vienašališkai, nesikreipiant į teismą pareikšti kitai šaliai, jog atsisako sutarties ar jos dalies arba reikalauti jog atitinkama sutarties sąlyga būtų pakeista (šiuo atveju jau reiktų kreiptis į teismą). Iš pirmo žvilgsnio galima susidaryti nuomonę, jog sandoriams, kuriuose ginčijama vienos šalies ekonominė priklausomybė, nelygybė ar neproporcinga nauda, siekiant sušvelninti pasekmes, turėtų būti taikomas būtent Civilinio kodekso 6.228 str., tačiau vis tik esminis skiriamasis šių teisės normų požymis yra tai, kad esminės nelygybės atveju šalis nesąžiningai pasinaudoja kito šalies silpnumu, tačiau nebūtinai verčia kitą šalį sudaryti sandorį, tuo tarpu grasinimo (ekonominio spaudimo) atveju šalis grasina neigiamais ekonominiais padariniais ir taip verčia sudaryti sutartį. Taigi, esminės šalių nelygybės atveju, sandorio šalies nepatyrimu, ekonomine priklausomybe yra naudojamas siekiant sudaryti kitai šaliai neproporcingai palankų sandorį, o grasinimo (ekonominio spaudimo) panaudojimo atveju, šalies silpnumas, priklausomybė yra tik priemonė tikslui pasiekti. Šiuo, skirtingai nei esminės nelygybės atveju, sandoris gali ir nebūti nepateisinamai nenaudingas. Nepaisant to, jog civiliniams teisiniams santykiams, jų stabilumui išlaikyti, Civilinio kodekso 6.228 str. numatytas reguliavimas yra priimtinesnis, kiekvienu atveju svarbu atsižvelgti į tai ar buvo daromas poveikis sandorio šalies valiai, jos formavimuisi bei išreiškimui.

Grasinimo (ekonominio spaudimo) panaudojimo, kaip sandorio šalies valios formavimo „įrankio“ kontekste, norėčiau plačiau aptarti restitucijos natūra klausimą. Ar restitucijos mechanizmas pajėgus visas šalių patirtas išlaidas kompensuoti ir sugrąžinti šalis į padėtį „lyg sandorio iš viso nebuvo“? Drįsčiau tuo abejoti, nes abstrakčiam daiktų grąžinimui į pradinę padėtį priešinasi materialinė ir ekonominė realybė, o su perleidimo sutartimis nesusijusių sutarčių pagrindu atliktas darbas ar suteiktos paslaugos, susijusios su žmogaus veikla, pagal savo prigimtį negali būti grąžintos, tačiau panagrinėkime šią temą išsamiau¹¹³. Restituciją, kaip prievolę, galima vykdyti dvejopai: natūra arba sumokant ekvivalentą pinigais. Siekiant išsamios analizės šioje darbo dalyje nagrinėsiu tik natūros esmines problemas. Tradiciškai pripažįstama, jog jei pripažinto negaliojančiu sandorio dalykas yra daiktas, apibūdintas rūšies požymiais, būtina grąžinti tokios pat rūšies ir kokybės daiktą. Civilinio kodekso 6.36 str. ir 6.37 str. išskiriama atskira prievolių rūšis – piniginės prievolės, kurių dalyką sudaro atitinkama pinigų suma. Galima susidaryti klaidingą nuomonę, jog tokio pobūdžio prievolė turėtų būti vertinama kaip paprastas prievolės duoti (*dare*) porūšis ir neturėtų kelti ypatingų sunkumų, tačiau iš tiesų jis pasižymi gana ryškiu savitumu susijusiu su tiek

¹¹³ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 171.

ekonominiu, tiek teisiniu kontekstu. Nagrinėjant pinigines prievolės išskiriami du probleminiai aspektai: pinigų nominalumas kaip piniginių prievolių savybė ir galimas pinigų perkamosios galios sumažėjimas¹¹⁴. Pastaruoju laikmečiu, pasaulyje vyraujant kariniams neramumams, pasaulinės reikšmės valiutų kursas nepastovus, stebimi infliacijos pokyčiai, tiek Lietuvoje, tiek visame pasaulyje, todėl ilgalaikių prievolių atveju tiek skolininko, tiek kreditoriaus padėtis gali nepagrįstai pagerėti ar pablogėti¹¹⁵. Kokią sumą privalės grąžinti skolininkas, suėjus prievolės vykdymo terminui – tokią pačią ar dėl infliacijos didesnę? Ar nusiųsus svarstyklės į vieną ar kitą pusę nebus pažeistos sąžiningumo, teisingumo bei protingumo, teisėtų lūkesčių principo ginamos vertybės? Konkretaus atsakymo į šiuos klausimus įstatymų leidėjas nepateikia ir ko gero pateikti negali, tačiau vadovaujantis minėtais principais bei teismų praktikos suformuotomis gairėmis, jog restitucijos taikymas kiekvienu konkrečiu atveju priklauso nuo konkrečios bylos aplinkybių bei negali būti suprantamas kaip mechaninis procesas¹¹⁶, galima daryti tokias išvadas: 1) problemą iš dalies išspręstų periodinių sumų indeksavimas (panašus taikymas kaip išlaikymo priteisimo atveju; 2) pripažinta kreditoriaus teisė reikalauti padidinti jam mokamas sumas, atsižvelgiant į objektyvias aplinkybes; 3) nustatyti kelis alternatyvius piniginio ekvivalento skaičiavimo būdus.¹¹⁷

Jeigu daiktas yra apibūdinamas rūšiniais požymiais, būtina grąžinti tokios pat rūšies ir kokybės daiktą. Tačiau restitucija natūra, kai ši neįmanoma arba jos taikymas prieštarautų sąžiningumo, protingumo ar teisingumo principams, galima pakeisti pinigine kompensacija¹¹⁸. Šios normos bei teismų praktikos šiuo klausimu problematika yra susijusi su sąžiningumo, protingumo, teisingumo bei ekonomiškumo ir proporcingumo principų pusiausvyra. Teismas, sprenddamas dėl restitucijos taikymo, turi svarstyti: 1) ar ją apskritai taikyti; 2) jei taikyti, tai nuspręsti dėl taikymo būdo – natūra ar sumokant ekvivalentą pinigais¹¹⁹. Prievolė turėtų būti vykdoma kuo mažesnėmis ekonominėmis sąnaudomis, t.y. racionaliausiu būdu ir priemonėmis, kad nė viena prievolės šalis nepatirtų nepagrįstų nenumatytų išlaidų, o atvirkščiai – būtų sutaupoma. Tačiau ekonomiškumo principo ginamų vertybių turi būti siekiama atsižvelgiant ir į proporcingumo, sąžiningumo principus, nes tol kol restitucija natūra galima, kreditorius turi teisę jos reikalauti ir atsisakyti

¹¹⁴ Ibidem p. 172.

¹¹⁵ Ibidem p. 173.

¹¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010-07-09 d. Nutartis UAB „KIA auto“ v. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Viešųjų pirkimų tarnyba prie LR FM Nr. 3K3-339/2010

¹¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-10-04 d. Nutartis Kauno apygardos prokuratūra v. Kauno miesto savivaldybės administracija, Nacionalinė žemės tarnyba, UAB „Turto valdymo firma“, UAB „Urtė“ Nr. 3K-3-406/2012.

¹¹⁸ Autorių kolektyvas. Vadovas prof. Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, šeštoji knyga, prievolių teisė, Justicia 2003 m., p. 186.

¹¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015-03-10 d. Nutartis BUAB „Krum“ v. bankroto administratorius „Ius positivus“ 3K3-124-706/2015.

restitucijos piniginiu ekvivalentu¹²⁰. Kokią iš restitucijos formų taikyti, priklauso nuo kiekvienoje byloje nustatytų faktinių aplinkybių, tačiau vadovaujantis teisės doktrina bei teismų praktika galima daryti išvadą, jog ekonomiškumo, protingumo principai šiuo atveju nurungia proporcingumą ir nors pagal bendrąją taisyklę vykdant restituciją turi būti grąžinamas tas pats individualiais požymiais apibūdintas daiktas, o restitucijai pinigais turėtų būti teikiama pirmenybė tik prekybos laisvės ribojimo ar piktnaudžiavimo teise atvejais, ypač svarbu atžvelgti į restitucijos natūra sudėtingumą bei nepelnytų išlaidų, prastesnės padėties vienai šaliai atsiradimą (pavyzdžiui, natūra reikia grąžinti į žemės įkastus vandens šulinio rentinius). Teoriškai restitucija turėtų sugražinti šalis į pradinę padėtį, tačiau kaip įvertinti daikto, kuris yra pripažinto negaliojančiu sandorio objektu, pagerinimą ar sugadinimą, vaisių davimą, nuvertėjimą ar pridėtinės vertės gavimą. Kaip tai veikia praktiškai? Lietuvoje skiriamos trys daikto vertės sumažėjimo priežastys: 1) vertės sumažėjimas dėl dalinio sunaikinimo; 2) netinkama eksploatacija; 3) natūralus nusidėvėjimas¹²¹. Civilinio kodekso 6.149 str. reglamentuota, jog sunaikintos daikto dalies vertė arba sumažėjusi vertės dalis kompensuojama pinigais pagal 6.147 str. taisyklę. Šioje taisyklėje iš kart numatyta ir išimtis, jog natūralaus nusidėvėjimo atveju – ši vertės dalis nėra kompensuojama. Reikia pripažinti, jog būtent toks teisinis reguliavimas atitinka tiek tarptautinę praktiką, tiek civilinės teisės principus, tiek šalių interesus. Pritačiau nuomonei, jog natūralus nusidėvėjimas negali ir neturi būti kompensuojamas dar ir dėl to, jog kitu atveju atsirastu pagrindas taikyti normas reglamentuojančias nepagrįsto praturtėjimo atvejus. Atlyginimus natūralias nusidėvėjimo išlaidas būtų sukuriama nesąžininga situacija, nes šalis, kurios valioje buvo daiktas tiesiog neturėjo ir negalėjo turėti sąlygų ar būtų sustabdyti daikto nuvertėjimą (pavyzdžiui, mašina rūdija). Panašios problemos kyla ir sprendžiant klausimą dėl kompensacijos už naudojimąsi grąžintu daiktu skyrimo. Ar neturėtų būti atlyginama atgaunančiam asmeniui daiktą už naudojimąsi šiuo daiktu laikotarpiu nuo sutarties sudarymo iki jos pripažinimo negaliojančia dienos? Ar tokia kompensacija nebūtų vertinama nepagrįsto praturtėjimo kontekste? Šiuo klausimu informacijos Lietuvos teisės doktrinoje bei teismų praktikoje mažai, tačiau atsižvelgiant į restitucijos kaip instituto sąvoką, paskirtį bei plačiai jame taikomą sandorių pripažinimo negaliojančiai grįžtamosios galios (retroaktyvumo) principą, reiškiantį, jog kiekviena šalis atgauna savo pradinį statusą, galima daryti išvadas, jog tokios kompensacijos buvimas sukeltų pagrįstas prielaidas nepagrįstam praturtėjimui atsirasti. O kaip jau buvo aptarta, restitucijos tikslas – atkurti iki sutarties sudarymo buvusią situaciją. Iš kitos pusės, jei pirkėjas neprivalo atlyginti pardavėjui už naudojimąsi daiktu per laikotarpį nuo jo perdavimo iki susigrąžinimo dienos, reikėtų

¹²⁰ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 178.

¹²¹ Ibidem p. 187.

pripažinti, kad ir pirkėjas negali pretenduoti į palūkanas nuo sumokėtos sumos¹²². Civilinio kodekso 6.237 str., kuris reglamentuoja pareigą grąžinti be pagrindo įgytą turtą, įvardintos trys būtinos šios normos taikymo sąlygos: 1) asmuo turtą įgyja be teisinio pagrindo; 2) turtas gautas realiai; 3) įgyto turto negalima išreikalauti kitais civilinių teisinių gynybos būdais¹²³. Sprendžiant kompensacijos už naudojimąsi daiktu klausimą, būtina nustatyti ar yra visos sąlygos taikyti nepagrįstą praturtėjimą reguliuojančius principus, t.y. reikia išsiaiškinti, ar iš tiesų įgijėjas praturtėja pardavėjo sąskaita, o pardavėjas patiria neigiamų turtinių pasekmių. Apibendrinant, galima daryti išvadą, jog nenustačius konkretaus daikto sugadinimo, pats naudojimas negali būti traktuojamas kaip neigiamos pasekmės tikrajam daikto savininkui¹²⁴. Be aptartų restitucijos objektų, reiktų paminėti ir daikto pagerinimo išlaidas bei daikto duodamus vaisius. Lietuvos teisės doktrinoje, teismų praktikoje nurodoma, jog restitucijos taikymo atveju turtą grąžinti privalančio asmens sandorio dalyku esančiam daiktui pertvarkyti skirtų lėšų atlyginimo klausimas nėra tiesioginė sandorio negaliojimo pasekmė, todėl šis klausimas spręstinas tokį reikalavimą pareiškus. Vis dėl to reiktų paminėti, jog tai aktualus klausimas, nes taipogi susijęs su vienos šalies gauna nauda, o kitos praradimu. Kitaip tariant, tokia situacija restitucijos taikymo kontekste nėra ir neturėtų būti toleruojama. Pritarčiau A. Dambrauskaitės nuomonei išsakytai monografijoje „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“, jog teismams vadovaujantis civilinio proceso koncentruotumo principu, turto pagerinimo, daikto duodamų vaisių klausimas galėtų būti išspręstas toje pačioje byloje.

Apibendrinant grasinimo (ekonominio spaudimo) kaip sandorių pripažinimo negaliojančiais pagrindą, bei restitucijos taikymo natūra problematika, galima daryti tokias išvadas: 1) Lietuvoje grasinimo realumui bei rimtumui nustatyti pasirinktas objektyvūs kriterijai; 2) Civilinio kodekso 1.91 str. numatyta artimųjų giminaičių sąvoka, kuriems galimai taikomi grasinimai (ekonominis spaudimas) siekiant paveikti šalies valią, turėtų būti suprantama plečiamai; 3) sprendžiant sandorio, dėl ekonominio spaudimo panaudojimo atveju, svarbus visapusiškas ieškovo bei atsakovo elgsenos vertinimas, atsižvelgiant į prisiimamos įprastinės verslo rizikos bei iš ties nepagrįstai nenaudingo sandorio sudarymo santykį; 4) pagal restituciją turi būti grąžinamas tas pats individualiais požymiais apibūdintas daiktas, o restitucijai pinigais turėtų būti teikiama pirmenybė tik prekybos laisvės ribojimo ar piktnaudžiavimo teise atvejais; 5) natūralaus daikto vertės nusidėvėjimo kompensavimas šaliai, kuriai grąžinamas daiktas prieštarautų restitucijos tikslui.

¹²² Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 188-189.

¹²³ Autorių kolektyvas. Vadovas prof. Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, šeštoji knyga, prievolių teisė, Justicia, p. 318.

¹²⁴ Cit. op. 139, p. 190.

2.6 Sandorio sudaryto dėl piktavališko vienos šalies atstovo susitarimo bei restitucijos sumokant ekvivalentą pinigais analizė

Juridiniai asmenys įgyja civilines teises, prisiima civilines pareigas ir jas įgyvendina per savo organus, kurie sudaromi ir veikia pagal įstatymus ir juridinių asmenų steigimo dokumentus (Civilinio kodekso 2.81 str.). Atstovas privalo veikti pagal įgaliojimus ir atstovaujamojo interesais. Jeigu sandorį atstovas sudaro piktavališkai susitarus su kita šalimi (jos atstovu) ir kenkia atstovaujamojo interesams, toks sandoris pripažįstamas negaliojančiu Civilinio kodekso 1.91 str. 1 d. nurodytu pagrindu. Kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad piktavališkas susitarimas yra tyčinė veikla, dėl kurios sudaryto sandorio sąlygos yra nenaudingos atstovaujajam. Pažymėtina, kad piktavališko susitarimo atveju yra ir vienos sutarties šalies atstovo, ir kitos šalies (jo atstovo) kaltės, todėl nustatant, ar yra pagrindas sandorį pripažinti negaliojančiu dėl piktavališko susitarimo, reikia konstatuoti vienos šalies atstovo ir kitos šalies (jos atstovo) kaltę tyčios forma. Šiame kontekste svarbu akcentuoti, kad sandorio, atstovo sudaryto nesant jo piktavališko susitarimo su kita šalimi, suklydus ar neapdairiai, negalima pripažinti negaliojančiu minėto straipsnio pagrindu¹²⁵. Įstatyme piktavališko susitarimo sąvoka nepateikta, tačiau teisės doktrinoje ji siejama su ypatingai nenaudingomis sąlygomis atstovaujajam bei kalte, tiek atstovo, tiek kitos sandorio šalies (ar jos atstovo)¹²⁶. Nors Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje nėra tiksliai įvardinti tokio pobūdžio sandorio pripažinimo negaliojančiu aiškinimo, taikymo kriterijai, tačiau galima daryti išvadą, jog jie yra: 1) būtina abiejų šalių (jų atstovų) tyčia; 2) sudarytas sandoris nenaudingas atstovaujajam. Nustatant minėtas aplinkybes, remiamai objektyviais kriterijais bei įrodymais, todėl atstovaujamojo, kuris ginčija sandorį teiginiai, kurie yra grindžiami tik prielaidomis, yra deklaratyvūs, nėra priskiriami prie jo prašymus patvirtinančių įrodymų¹²⁷. Analizuojant teismų praktiką bei įstatymo nuostatas, daug neaiškumų kyla tarp šios nagrinėjamos normos bei Civilinio kodekso 2.135 str. įtvirtintų taisyklių. Tiek vienu, tiek kitu atveju atstovų sudaromi nenaudingi atstovaujajam sandoriai, tiek vienu, tiek kitu atveju veikiama priešingai Civilinio kodekso 2.134 – 2.135 str. numatytiems reikalavimams, tai koks gi teisinis bei praktinis skirtumas egzistuoja šių normų taikymo srityje? Tam, kad sandoris būtų pripažintas negaliojančiu Civilinio kodekso 2.135 str. 1 d. pagrindu, turi būti konstatuotas teisiškai reikšmingų aplinkybių visetas: pirma, atstovo sudaryto

¹²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-09-21 d. Nutartis *BUAB „Vikata ir ko“ v. UAB „Daisruna ir ko“* Nr. 3K-3-361/2009.

¹²⁶ Mikelėnas, V., Vileita, A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 204.

¹²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-05-24 d. Nutartis *UAB „Anšilas“ v. UAB „Red2“* Nr. 3K-3-312/2013.

sandorio priešingumas atstovaujamojo interesams; antra, atstovo veikimas pažeidžiant suteiktas teises; trečia, trečiojo asmens žinojimas ar turėjimas žinoti apie interesų konfliktą¹²⁸. Iš esmės identiškų sąlygų įrodymą suponuoja ir Civilinio kodekso 1.91 str. bei teismų praktikos sisteminis aiškinimas, tačiau esminis skirtumas, šiuo atveju yra trečiojo asmens vaidmenyje. Siekiant pripažinti sandorį negaliojančiu pagal Civilinio kodekso 2.135 str. 1 d. trečiasis asmuo turi arba turėjo žinoti apie tokio sandorio prieštaravimą atstovaujamojo interesams, tuo tarpu 1.91 str. 1 d. įvardinta formuluotė „<...> dėl vienos šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi <...>“, vadovaujantis lingvistiniu teisės aiškinimo metodu, nepalieka abejonių, jog siekiant šiame straipsnyje įtvirtintų padarinių visuomet turi būti piktavališkas atstovo ir kitos šalies (atstovo) susitarimas. Turi būti aiškiai išreikšta šių asmenų valia – tyčia, kurios tikslas sudaryti atstovaujajam nenaudingą sandorį. Nesant tyčios, arba esant tik vienos šalies tyčiai, sandoris turėtų būti pripažįstamas negaliojančiu pagal Civilinio kodekso 2.135 str. numatytas taisykles.

Sandorio, sudaryto dėl piktavališko vienos šalies atstovo susitarimo su kita šalimi (atstovu) pasekmės gali būti dvejopos: 1) sandoris panaikinamas dėl netinkamai sandorio šalies išreikštos valios; 2) nukentėjęs asmuo (atstovaujamasis) gali patvirtinti sandorį, kuris dėl minėtų aplinkybių gali būti pripažintas negaliojančiu. Pažymėtina, kad toks sandorio patvirtinimas turi būti laisvas ir savanoriškas, t.y. aplinkybės, galinčios būti pagrindu pripažinti jį negaliojančiu turėtų būti išnykusios. Taikant šio sandorio negaliojimo pagrindus numatytus Civilinio kodekso 1.91 str. 2 d., galimi atvejai, kuomet restitucija natūra gali būti visiškai arba iš dalies neįmanoma. Civilinio kodekso 1.80 str. 2 d. numatyta, kad tais atvejais, kai negalima grąžinti natūra to, ką šalis galo pagal negaliojančią sandorį, turi būti atlyginama vertė pinigais. Nors iš minėtos formuluotės akivaizdu, jog restitucija natūra turėtų būti laikoma pagrindiniu restitucijos būdu, o restitucija sumokant ekvivalentą pinigais yra bendros taisyklės išimtis, tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje restitucija piniginiu ekvivalentu nebėra laikoma pagalbiniu būdu, taikomu išimties tvarka. Jos svarba bei reikšmė neginčijama, o restitucijos natūra bei restitucijos piniginiu ekvivalentu lygiateisiškumas vis plačiau aptarinėjamas¹²⁹. Teismų praktikoje laikomasi nuomonės, jog tais atvejais, kai grąžinimas natūra yra neįmanomas ar šalims nepriimtinas dėl sutarties dalyko pasikeitimo, atlyginama pagal to, kas buvo gauta, vertę pinigais, jeigu toks atlyginimas neprieštarauja protingumo, sąžiningumo ir teisingumo kriterijais¹³⁰. Akivaizdu, jog Lietuvos teismai Civilinio kodekso 1.80 str. 2 d. nurodytą formuluotę „kai negalima grąžinti to, ką yra gavusi“

¹²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-12-08 d. Nutartis AB „Šilutės girnos“ v. Šilutės r. I-asis notary biuras Nr. 3K-35-557/2009.

¹²⁹ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 197.

¹³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015-03-10 d. Nutartis BUAB „Krum“ v. bankroto administratorius „Ius positivus“ 3K3-124-706/2015.

aiškina sistemiškai su 6.146 str. norma ir sieja ne tik su visiškai neįmanomomis aplinkybėmis gražinti daiktą, bet ir su „nepatogumu“, kuris gali atsirasti tokį daiktą gražinant (pavyzdžiui, gražintinas daiktas inkorporuotas į kitą daiktą ir be neadekvačios žalos neįmanoma jo atskirti). Restitucijos, sumokant nustatytą piniginių ekvivalentą, problematika susijusi su atvejais, kuomet gražintinas daiktas yra parduotas, prarastas ar suvartotas bei su piniginių ekvivalento apskaičiavimu.

Jei perduotas daiktas žuvo ar buvo sunaikintas tai nėra pagrindas netaikyti restitucijos. Šiuo atveju, restitucija natūra turi užleisti vietą restitucijai piniginiu ekvivalentu. Civilinio kodekso 6.147 str. 2 d. nurodyta, jog kai gražintinas turtas yra sunaikintas arba perleistas, asmuo privalo atlyginti turto vertę buvusią jo gavimo, sužalojimo ar perleidimo arba restitucijos metu, atsižvelgiant į tai, kuriuo metu to turto vertė buvo mažiausia. Jeigu privalantis gražinti turtą asmuo yra nesąžiningas arba restitucija taikoma dėl jo kaltės, tai jis privalo atlyginti didžiausią turto vertę. Civilinio kodekso 1.148 str. 2 d. reglamentuojančioje neišlikusios turto (dėl nenugalimos jėgos) kompensavimą taip pat sakoma, jog kai skolininkas yra nesąžiningas arba restitucija taikoma dėl jo kaltės, jis privalo gražinti turto vertę, apskaičiuojamą pagal šio kodekso 6.147 str. 2 d. taisyklės, išskyrus atvejus kai įrodo, kad turtas būtų sunaikintas net ir tuo atveju, jeigu jį būtų valdęs kreditorius. Akivaizdu, jog įstatymų leidėjas siekia išskirti du atvejus bei galimas pasekmes: 1) kuomet privalantis gražinti turtą asmuo yra nesąžiningas; 2) kuomet privalantis gražinti turtą asmuo yra sąžiningas. Nuo šio kriterijaus nustatymo priklauso tiek piniginių ekvivalento apskaičiavimo būdas, tiek taikomų pasekmių mastas. Jei skolininkas yra kaltas dėl restitucijos, jos taikymas skolininkui yra tam tikra sankcija, o kreditoriui – satisfakcija¹³¹. A. Dambrauskaitės monografijoje „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ iškeltas aktualus klausimas dėl Civilinio kodekso 6.147 str. naudojamos formuluotės „kainos, kurios galiojo“. Pritačiau autorės nuomonei, jog nėra visiškai aišku ką įstatymų leidėjas norėjo pasakyti panaudodamas žodį „kaina“. Tai nestabilus bei kintantis rodiklis, todėl jį restitucijos kontekste vartoti nėra tinkama. Suprantama, jog įstatymų leidėjas šiuo atveju turi galvoje „vertę pinigais“, tačiau be kryptingos šios normos analizės gali susidaryti nuomonė, jog piniginis ekvivalentas restitucijos atveju turėtų atitikti pavyzdžiui, pirkimo – pardavimo sutartyje, kuri pripažinta negaliojanti, nurodytą kainą. Tai nebūtų teisinga, nes kaip ir grasinimo, smurto ar piktavališko atstovo susitarimo su kita sandorio šalimi (atstovu) atveju, sutartyje gali būti nustatyta ypač maža, neadekvati kaina (buvo paveikta vienos sandorio šalies valia). Taigi, piniginių

¹³¹ Autorių kolektyvas. Vadovas prof. Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, šeštoji knyga, prievolių teisė, Justicia, p. 187.

ekvivalentą skaičiuojant pagal „kainas“ nebūtų apginti sutarties šalies interesai, pažeisti sudarius negaliojančią sandorį.

Apibendrinant sandorio, pripažinto negaliojančiu dėl vienos šalies atstovo piktavališko susitarimo, bei restitucijos sumokant ekvivalentą pinigais analizę, galima teigti, jog sandorio pripažinimas negaliojančiu šiuo pagrindu savo turiniu glaudžiai susijęs su sandoriu, sudarytu pažeidžiant atstovo interesus. Siekiant apginti pažeistus šalių interesus bei įtvirtinti aiškų reguliavimą, Civilinio kodekso 1.91 str. norma galėtų būti papildyta bei formuluojama taip „<...> dėl vienos šalies atstovo tyčinio bei piktavališko susitarimo su nesąžininga antrąja šalimi ar atstovu, sudarytas sandoris <...>“. Siekiant restitucijos pagrindinio tikslo – grąžinti šalis į pradinę padėtį bei civilinių teisinių santykių stabilumo, neproporcingos žalos, turėtų būti plečiama praktika, kuomet restitucija įgyvendinama sumokant ekvivalentą pinigais, o jo skaičiavimas turėtų būti grindžiamas konkrečios bylos aplinkybėmis bei grąžintino daikto verte, o ne kaina.

2.7 Dėl susidėjusių sunkių aplinkybių sudarytas sandoris bei atvejai kuomet restitucija negalima

Ne kiekvieną nenaudingą, dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių sandorį galima pripažinti negaliojančiu. Pripažintinas negaliojančiu tik sandoris, kuris sudarytas susiklosčius sunkioms aplinkybėms ir aiškiai nenaudingomis sandorį sudariusiam asmeniui sąlygomis, kai kita sandorio šalis, žinodama apie tokias aplinkybes, savanaudiškai jomis pasinaudojo¹³². Tiek teismų praktikoje, tiek teisės doktrinoje pateikiamos panašios sąlygos, būtinos nustatyti siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu šiuo pagrindu: 1) susiklosčius nepriklausomoms nuo kitos sandorio šalies aplinkybėms (stichinė nelaimė, gaisras, liga, mirties, nedarbas ir kt.); 2) kita sandorio šalis žinojo apie šias aplinkybes, pasinaudodama jomis primetė kitai sandorio šaliai savo valią ir taip sudarė nenaudingą sandorį¹³³.

Nors susiklosčiusių aplinkybių vertinimas, jų nustatymas yra fakto bei kiekvienos konkrečios bylos klausimas ir platus bei išsamus jų nagrinėjimas šiuo atveju netikslingas, jas aptarti norėčiau, mano manymu problematiškiausiose, šiame kontekste, bylų kategorijose, t.y. sutuoktinių turto padalijimo sutartys bei verslo sandoriai. Kaip jau buvo minėta, mažos, rinkos kainų neatitinkančios pirkimo – pardavimo sutartyje numatytos daikto kainos nurodymas dar nereiškia,

¹³² Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 205.

¹³³ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-03-23 d. Nutartis Nr. 3K-3-86/2009.

jog sutartis sudaryta grasinant, smurtaujant ar kitaip darant įtaką sandorio šalies valiai, kaip ir netolygus sutuoktinių turto pasidalijimas nereiškia, jog buvo panaudota apgaulė ar sandoris sudarytas susiklosčius sunkioms aplinkybėms. Civilinio kodekso 3.116 str. 1 d. sakoma, jog vieno sutuoktinio ar jų kreditorių reikalavimu turtas, kuris yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, gali būti padalytas sutuoktiniams jų susitarimu arba teismo sprendimu. Nors preziumuojama, kad sutuoktinių bendro turto dalys yra lygios, įstatymas numato išlygą, jog nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių principo galima nukrypti kodekso numatytais atvejais¹³⁴. Kyla klausimas, kur yra šio nuokrypio riba ir į ką būtina atsižvelgti siekiant išsiaiškinti tikruosius šalių ketinimus bei valią? Nuo sandorio šalies nepriklausančios aplinkybės, dėl kurių galėjo būti sudarytas ydingas sandoris aiškinamos bei suprantamos plačiai, tačiau ko gero svarbesnis klausimas ar jų būvimas galėjo padaryti įtakos valios formavimosi momentu? Ar vidutinis depresinis sutrikimas, galėjo lemti mąstymo sulėtėjimą, nuotaikos pablogėjimą ir ar kita šalis galėjo tuo pasinaudoti? Į šį klausimą atsakyti sunku, nes tai iš esmės ne teisinės kategorijos vertinimo kriterijai. Juos nulemia žmogiškasis faktorius, kurio civilinė teisė sureguliuoti negali. Vis dėlto atsakymo, ar bent jau jo gairių reiktų ieškoti teismų praktikoje bei civilinės teisės principų sampratoje. Kasacinis teismas nagrinėdamas sutarties dėl sutuoktinių bendro turto padalijimo, nurodė, jog ne tik liga, bet ir senyvas amžius gali būti laikomas lemiamą aplinkybę, kad ieškovui sandorio sudarymo metu buvo sudėtinga adekvačiai suvokti savo veiksmų sudarant sandorį pobūdį ir pasekmes. Tai jog ginčo sutartimi ieškovui atiteko menkaverčiai namų apyvokos daiktai, kurių atsižvelgiant į ieškovo sveikatos būklę ir amžių, negalima pripažinti jam reikalingais tik patvirtina išvadą, kad sandoryje neišreikšta protinga ieškovo valia¹³⁵. Galima daryti išvadą, jog išsamesnis tokio pobūdžio bylų nagrinėjimas, konstatavus esminę turto padalijimo nelygybę, ne tik kad nepažeistų sutarties laisvės principo ginamų vertybių, bet ir užtikrintų proporcingumo, subjektų lygybės bei dispozityvumo principų taikymą.

Atkreiptinas dėmesys, kad galimybė nugincyti sandorį dėl to, kad jo sudarymą lėmė sunkios susiklosčiusios aplinkybės, esant verslo santykiams gali būti suteikiama tik išimtiniais atvejais, nes verslininkai prisiima su verslu susijusią riziką ir privalo *a priori* suvokti, jog verslui nepasisėkus sulauks neigiamų turtinių padarinių: praras investuotas lėšas, turės perduoti savo turtą ir pan. Būtent dėl to Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad pareiga grąžinti verslo tikslams paimtas paskolas *ipso facto* dar nereiškia, jog susiklostė sunkios aplinkybės¹³⁶. Negali ir neturėtų būti pripažintini negaliojančiais sandoriai, sudaryti nenaudingomis sąlygomis dėl rinkos

¹³⁴ Teisės aktų registras. Identifikacinis kodas Nr. 1001010ISTAIIII-1864.

¹³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-03-23 d. Nutartis Nr. 3K-3-86/2009.

¹³⁶ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 361.

konjunktūros, tam tikrų prekių ar paslaugų paklausos ir kainų sumažėjimo, taip pat sandoriai, sudaryti prisiimant galimą verslo riziką ar dėl komercinio apskaičiavimo¹³⁷. Šio pobūdžio bylų specifiška (kreditavimo sutarčių, vekselių ir pan.) bei šalių nenoro jų vykdyti priežastis bei problematika aptariau 2.5 darbo skyriuje dėl grasinimo (ekonominio spaudimo) panaudojimo, todėl siekiant konkretumo dabar norėčiau išskirti esminius aspektus į kuriuos sprendžiant dėl sandorio negaliojimo bei siekiant užtikrinti teisinį tikrumą, apginti kreditoriaus teises būtina atsižvelgti: 1) turi būti nustatinėjama ne vienos iš jų, o abiejų šalių valia, jų tikrieji ketinimai; 2) sandorio šalių elgesys po kvestionuojamos sutarties sudarymo; 3) šalių per trumpą laikotarpį arba vienu metu sudaryti keli sandoriai, vadovaujantis sisteminio aiškinimo principu turi būti aiškinami ne izoliuotai, o kartu¹³⁸; 4) įvertinti šalių veiklos specifišką, lydimą verslo riziką, bei praktiką joje¹³⁹.

Išimtiniais atvejais teismas gali pakeisti restitucijos būdą arba apskritai jos netaikyti, jeigu dėl jos taikymo vienos iš šalių padėtis nepagrįstai ir nesąžiningai pablogėtų, o kitos atitinkamai pagerėtų¹⁴⁰. Tokia norma numatyta, nes sandorių pripažinimo negaliojančiais grįžtamosios galios principas yra ribotas. Jis taikomas atsižvelgiant į materialų negalimumą atkurti *status quo ante* arba į visos visuomenės interesus. Vienų autorių nuomone, negalėjimą, galbūt kitaip tariant restitucijos, prieštaraujančios sveikam protui taikymą nulemia sutarties pobūdis: vienkartinis arba tęstinis. Tęstinio vykdymo sutartis pripažįstama negaliojančia praėjus tam tikram laikui po jos sudarymo ir jei ji yra iš dalies įvykdyta, praeities ištrinti neįmanoma, todėl laikoma, kad tokios sutarties pripažinimas negaliojančia neturi grįžtamosios galios. Iš kito pusės esti tęstinių sutarčių rūšių, kurių atžvilgiu retroaktyvumas puikiai suveiktu (pavyzdžiui, rentos sutartis). Atsižvelgiant į tai, restitucijos negalimumą tikslingiau būtų sieti su ginčijamos sutarties objektu, pavyzdžiui paslauga, naudojimasis turtu. Taigi, laikantis šios pozicijos restitucijos negalimumą lemtų prievolių pobūdis (darbuotojo atliktas darbas ar nuomininko naudojimasis nuomojamomis paslaugomis), kuris ir sąlygotų restitucijos pamatinio retroaktyvumo principo išimtis¹⁴¹. Civilinio kodekso 1.81 str. 1 d. reglamentuota, jog viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja. Jeigu abi šalys žinojo arba turėjo žinoti apie tai, restitucija numatyta 2 d. negalima. Reguliavimas aiškus, tačiau natūraliai iškyla klausimas kas jeigu viena arba abi šalys sutartį jau įvykdė, ar turi galimybę šalis reikalauti įvykdymo sugražinimo. Atkreiptinas dėmesys, jog Civilinio

¹³⁷ Mikelėnas. V., Vileita. A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 205.

¹³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010-11-02 d. Nutartis UAB „Miaras“ v. A. Daujoto IĮ „Aldaujana“ Nr. 3K-7-409/2010.

¹³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-3-338-415/2016.

¹⁴⁰ Autorių kolektyvas. Vadovas prof. Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, šeštoji knyga, prievolių teisė, Justicia, p. 6.145 str. 1 d., p. 186.

¹⁴¹ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 214.

kodekso 1.80 str. įstatymo leidėjo numatytas sandorio, prieštaraujančio imperatyvioms įstatymo normoms negaliojimo pasekmės visiškai skirtingos. Nors jis taip pat laikomas niekinis ir negalioja, tačiau minėto straipsnio 2 d. numatyta, jog kai sandoris negalioja viena jo šalis privalo grąžinti kitai sandorio šaliai visa, ką yra gavusi pagal sandorį, o kai negalima grąžinti, atlyginti to vertę pinigais. Darytina išvada, jog įstatymo ginamų vertybių skalėje gerai moralei skiriama aukštesnė vieta, nei neteisėtoms sutartims. Lietuvos Respublikos Civilinio komentaro I knygos IV skyriuje – negaliojantys sandoriai, nurodyta, jog visuomenės pagrindą sudaro teisingumas. Teisingumu turi būti grindžiami ir civilinių teisinių santykių dalyvių veiksmai, taigi ir sudaromi santykiai. Teisingumo kriterijus yra moralės normos, kurių tikslas – užtikrinti visų visuomenės narių interesų derinimą, apsaugoti ekonomiškai ir fiziškai silpnesnių visuomenės narių interesus, užkirsti kelią piktnaudžiauti teise. Būtent todėl vertinant sandorius, svarbu vadovautis ne tik teisės, bet ir geros moralės normomis. Tačiau kas ta „gera moralė“, „geri papročiai“ teisėje bei šiuolaikiniame gyvenime apskritai? Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 str. reglamentuota tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais. Konstitucijos preambulėje taip pat akcentuojami žodžiai atvira, teisinga, darni, pilietinė bei teisinė valstybė. Geros moralės kriterijus taip pat yra kultūringo, teisingo žmogaus minimalus gėrio, blogio, teisingumo, pareigos, padorumo suvokimas. Visa tai galėtų ir/ar sudaro geros moralės pagrindą, tačiau konkrečios sąvokos mes nerasime. Kintant laikmečiui, tradicijoms, teisė bei jos kategorijos, vertinimas privalo keistis, todėl tai kas buvo amoralu prieš 100 metų, šių dienų žmogui yra priimtina, o drausti tai kas visuotinai yra laikoma normaliu reiškiniu yra beprasmiška. Geros moralės sampratos problematika paliečiau neatsitiktinai. Siekiant suprasti įstatymo leidėjo pasirinktą reguliavimą – restitucija draudžiama esant gerai moralei prieštaraujančioms sutartims, leidžiama neteisėtų sutarčių negaliojimo atveju, svarbu suvokti „geros moralės“, „gerų papročių“ svarbą. Pritarčiau įstatymo leidėjui bei jo tikslui ginti pamatines vertybes. Tik jų išsaugojimas bei palaikymas puoselėja valstybės bei jos piliečių laisvę, teisinius pamatus į nepriklausomybę, pagrįsta prigimtiniomis teisėmis bei laisvėmis.

Apibendrinant, galima daryti tokias išvadas: 1) aplinkybių, kurias privalu įrodyti siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu dėl sunkiai susidėjusių aplinkybių, detalizavimas įstatyme neįmanomas dėl jų gausos, įvairumo bei nustatinėjimo kiekvienoje konkrečioje byloje reikalingumo fakto; 2) su verslu, kreditavimu, paskolomis susijusių sandorių negaliojimas turėti būti vertinamas griežčiau, atsižvelgiant į verslo srities specifiką bei šalių santykius prieš ir po sutarties; 3) restitucijos taikymo ribojimas pateisinamas, kuomet siekiama apginti visuomenės interesus ar prigimtines teises bei laisves.

2.8 Įgaliojimus viršijančio atstovo sudarytas sandoris bei jo pasekmės tretiesiems asmenims

Civilinių teisinių santykių subjekto samprata siejama su jo teisnumu – galėjimu turėti civilines teises ir pareigas, ir veiksnumu – galėjimu savo veiksmais įgyti civilines teises ir pareigas, t.y. gebėjimu dalyvauti civilinėje apyvartoje, sudaryti sandorius ar atlikti kitokius teisinius veiksmus. Tačiau civilinės teisės subjektai, galėdami patys sudaryti sandorius ar atlikti kitus teisinius veiksmus, taip pat gali suteikti teisę jų vardu tai daryti kitiems asmenims. Tokiu būdu susiformuoja atstovavimo santykiai¹⁴². Atstovo veiksmų laisvė ribojama įstatymo arba sutarties, todėl jei atstovo veiksmai sudarant sandorį viršija įstatyme ar sutartyje numatytus įgaliojimas, toks sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu pagal atstovaujamojo ieškinį, jeigu atstovaujamas sandorio nepatvirtino¹⁴³. Tokiu atveju sandoris neturėtų sukelti teisinių padarinių atstovaujajam, nes yra sudarytas be esminio elemento – be tikrosios šalies, atstovaujamojo valios. Reiktų pabrėžti, jog apie atstovo teises galima spręsti ne tik iš įgaliojimo ar sutarties, bet ir iš aplinkybių, kuriomis veikia atstovas arba atstovaujamojo elgesio (Civilinio kodekso 2.133 str. 2 d.)¹⁴⁴. Jeigu asmuo savo elgesiu davė rimtą pagrindą tretiesiems asmenims manyti, kad jis paskyrė kitą asmenį savo atstovu, tai tokio asmens atstovaujamojo vardu sudaryti sandoriai yra privalomi atstovaujajam, išskyrus atvejus kuomet kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti, kad atstovas viršija savo teises. Atsižvelgiant į tai kas išdėstyta, analizuojamo straipsnio kontekste svarbu išnagrinėti: 1) teisinius padarinius reikšmingus atstovaujajam; 2) teisinius padarinius reikšmingus trečiajam asmeniui.

Pagal bendrąją taisyklę Lietuvoje taip pat reglamentuota, jog sandoris sudarytas atstovui neturint tam teisės ar viršijant suteiktas teises, atstovaujajam galios neturi. Ir tik nuo atstovaujamojo valios, kuri privalo pasireikšti aktyviais veiksmais priklauso ar tos sandoris galės sukelti įstatymo numatytas pasekmes ar ne. Šiuo atveju galimi du variantai: arba sandorio šalis pritaria (aktyvus pritarimas) arba kita sandorio šalis gali kreiptis į minėtą asmenį, kurio vardu sudarytas sandoris, ir prašyti tokį sandorį patvirtinti arba jo nepatvirtinti. Svarbu paminėti, jog sandorio šalies tylėjimas visada bus traktuojamas kaip nesutikimas. Būtinai aktyvūs veiksmai, kurie gali pasireikšti tiek žodžiu, tiek raštu, tiek tam tikrais veiksmais (pavyzdžiui, atstovaujamas sandorį visiškai ar iš dalies įvykdė arba pareikalavo, kad sandorį įvykdytų kita šalis arba užtikrino kitai šaliai savo prievolių vykdymą. Kasacinis teismas savo praktikoje pažymi, kad patvirtinti sandorį, kurio atstovas neturėjo teisės sudaryti arba nebuvo įgaliotas, yra atstovaujamojo teisė.

¹⁴² Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 371.

¹⁴³ Teisės aktų registras. Identifikacinis kodas Nr. 1001010ISTAI-1864.

¹⁴⁴ Cit. op. 159, p. 362.

Svarbu, kad atstovaujamas išreikštų aiškiai savo tikrąją valią. Taip atstovaujamojo valia nukreipiama į praeities įvykius ir lemia pakeitimus jau susiformavusiuose teisiniuose santykiuose, o būtent – pašalindama su atstovavimu susijusius sandorio ydingumus, kurie kitu atveju leistų tokį sandorį nuginkčyti¹⁴⁵.

Visoje Europoje pripažįstama neįgalio atstovo pareiga atlyginti nuostolius, kurie atsirado jam veikiant be įgaliojimo, tačiau skiriasi taisyklės, už kokius atstovo veiksmus ši pareiga kyla. Anglijoje, kaip ir pagal Ženevos konvencijos dėl atstovavimo 16 str. 1 d., atstovas turi atlyginti nuostolius ir tais atvejais, kai nežinojo apie įgaliojimų trūkumą, kadangi atstovo atsakomybė griežta ir nėra grindžiama kalte. Italijoje ir Portugalijoje atstovas yra laikomas pažeidusiu iki sutartines pareigas, todėl privalo atlyginti tik tikrumo interesą atitinkančius nuostolius. Prancūzijoje, Belgijoje ir Liuksemburge atstovui taikoma deliktinė atsakomybė, bet galioja tie patys apribojimai dėl nuostolių. Tačiau jei atstovas aiškiai ar numanomai garantavo, kad jis turi įgaliojimus, jis privalo atlyginti nuostolius visiškai. UNIDROIT 2. str. 2.6 d. nurodyta, jog atstovas, veikiantis be įgaliojimų arba viršijantis jam suteiktus įgaliojimus, jei atstovaujamas neratifikuoja jo veiksmų, turi trečiajai šaliai atlyginti nuostolius. Atstovas neturi atlyginti nuostolių, jei trečioji šalis žinojo arba turėjo žinoti, kad atstovas neturi įgaliojimų arba juos viršija¹⁴⁶. Lietuvoje įtvirtintas tapatus modelis, tačiau teisės doktrinoje keliamas klausimas dėl Civilinio kodekso 2.133 str. 8 d., kurioje numatyta, kad pagal sandorį, sudarytą neturint įgaliojimo, kitai sandorio šaliai atsako jį sudaręs asmuo, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo, kad pastarasis neturi teisės sudaryti sandorį, bei 2.136 str. 3 d. santykio bei numatytų pasekmių eiliškumo. Abiejų straipsnių reglamentavimo dalykas – sandorio negaliojimo pasekmės, tačiau skirtingas galimų pasekmių įtvirtinimas nepateikia išsamaus atsakymo bei neleidžia susidaryti įstatymo leidėjo norimos suformuoti teisės normos esmės. Tačiau atsižvelgus į Europos valstybių reguliavimą bei tarptautinių teisės šaltinių normas, galima daryti išvadą, jog Civilinio kodekso 2.136 str. yra specialioji norma 1.133 str. atžvilgiu, todėl reiktų jas aiškinti bei taikyti sistemiskai¹⁴⁷. Sandorio sudaryto viršijus įgaliojimus pasekmės atstovaujajam yra nustatytos pakankamai liberaliai, tačiau kokios pasekmės laukia trečiojo asmens bei nuo ko jos priklauso. Įstatyme numatyti du sąžiningo trečiojo asmens (kitos sandorio šalies) gynimo būdai: 1) atsisakyti sandorio, kol atstovaujamas sandorio nepatvirtino ar atsisakė jį patvirtinti – Civilinio kodekso 2.133 str. 7 d.; 2) reikalauti atsakomybės (nuostolių atlyginimo) iš sandorį sudariusio asmens, t.y. iš asmens veikusio kito asmens vardu neturint tam teisės arba

¹⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-07-27 d. Nutartis Nr. 3K-3-378/2012.

¹⁴⁶ Drazdauskas S., Daktaro disertacija „Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei“ 2008 m., VU, p. 174.

¹⁴⁷ Ibidem p. 175.

viršijant suteiktas teises – 2.133 str. 8 d., 2.136 str. 3 d. Šiais teisių gynimo būdais, šalis gali naudotis tik tuomet jei buvo sąžininga, t.y. nežinojo ir neturėjo žinoti, kad sandorį sudaro su asmeniu, neturinčiu teisės veikti kito asmens vardu. Kasacinis teismas vienoje nagrinėtoje byloje vertino banko, kaip trečiosios šalies sąžiningumą bei nurodė, jog sąžiningumas taip pat gali būti nustatomas atsižvelgiant į tai, jog: 1) veikta buvo pasikliaunant notariškai patvirtintu įgaliojimu; 2) šalis rūpinosi sutarties sudarymu, tikrino duomenis. Šioje konkrečioje byloje bankas suteikdamas paskolą veikė atsakingai, prieš išduodamas paskolą, jos grąžinimą užtikrino vertingais nekilnojamo turto objektais ir kt.¹⁴⁸

Galima daryti išvadą, jog sandorio, sudaryto dėl įgaliojimus viršijusio atstovo pripažinimo negaliojančiu pasekmės Lietuvoje, atsižvelgiant į kitų šalių praktiką liberalios. Siekiant išsaugoti civilinius teisinius santykius numatyta galimybė atstovaujajam tokį sandorį patvirtinti, o trečiajai šaliai tokio sandorio patvirtinimo prašyti. Trečiųjų asmenų teisių gynimo mechanizmas priklauso nuo šalies sąžiningumo, kuris nustatomas vadovaujantis sąžiningumo, teisingumo bei protingumo principais bei konkrečių bylos aplinkybių, šalių veiksmy.

3. Sandorių negaliojimo instituto normų reglamentavimo vienodinimas Europos Sąjungoje

Bendrosios sutarčių teisės taisyklės neatsitiktinai yra vienas pagrindinių teisės vienodinimo objektų. Kaip žinoma, sutarčių teisė didžiąja dalimi reguliuoja tuos visuomeninius santykius, kurie ekonomine ir komercine prasme yra daugiau ar mažiau universalūs visose valstybėse, nes yra pagrįsti analogiškais rinkos dėsniais. Kadangi sutarčių teisė laikoma ekonominio bendradarbiavimo forma, jos skirtumai tarp atskirų valstybių daro šį bendradarbiavimą sudėtingesnį ir jį apsunkina¹⁴⁹. V. Mikelėnas vadovėlyje „Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija“ nurodo, jog harmonizuoti ir unifikuoti sutarties negaliojimą reguliuojančias sutarčių teisės normas sunku dėl kelių priežasčių: 1) valstybių numatyti skirtingi sutarčių negaliojimo pagrindai; (2) teisės normų aiškinimo skirtumai; 3) niekinės bei nugrinčijamos sutarties atskyrimo skirtingose valstybėse problematika. Panašią nuomonę, savo monografijoje „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ pateikia ir A. Dambrauskaitė. Sunkumai, su kuriais susiduriama vienodinant skirtingų valstybių teisės normas, reglamentuojančias sandorių negaliojimą, lemia, kad šioje srityje iki šiol nėra priimta tarptautinių konvencijų, kurios nustatytų privalomas bendras taisykles jas pasirašiusioms

¹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-07-27 d. Nutartis Nr. 3K-3-378/2012.

¹⁴⁹ Drazdauskas S., Daktaro disertacija „Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei“ 2008 m., VU, p. 5.

valstybėms¹⁵⁰. Antai 1980 m. JT Vienos konvencijos dėl tarptautinio prekių pirkimo – pardavimo sutarčių 4 straipsnis nustato, kad ši konvencija nereguliuoja sutarties galiojimo klausimų¹⁵¹. Nors sutarčių teisės vienodinimo tarptautiniu mastu idėjos nėra naujos bei pradėtos įgyvendinti dar praėjusio amžiaus pradžioje Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur tuo metu vienos valstybės ribose koegzistavo 50 teisės sistemų,¹⁵² didesnę dėmesį norėčiau skirti ne istorinei analizei, o šiuolaikinių priemonių taikymo praktikai bei naudai.

Pačios įvairiausios priežastys gali lemti, kad šalių pareikšta valia nebus pakankama, kad sutartis galiojotų. Dėl šių priežasčių gausos vienoje valstybėje, taikant tos valstybės įstatymus sutartis galioja, o pagal kitos valstybės taikytiną teisę sutartis negalioja. Dėl šalių teisinių sistemų skirtumų privalomos konvencijos, sutartys šiai dienai nėra efektyvios bei informatyvios, tačiau švelniosios teisės (angl. „*soft law*“) priemonės gali duoti išties teigiamų rezultatų. Esminis lūžis bendrosios sutarčių teisės vienodinimo srityje buvo UNIDROIT Tarptautinių komercinių sutarčių principų, o Europos regione – Europos sutarčių teisės principų projektų įgyvendinimas (toliau PECL). Principuose pateiktų normų išskirtinumas – neutralus požiūris, tam tikra prasme paprastumas, skirtingai nei nacionalinės teisės šaltiniuose, nepateikiantis daug klausimų, išlygų bei variacijų¹⁵³. UNIDROIT Principai maksimaliai supaprastina sutarties galiojimo vertinimą atsisakant papildomų sutarties elementų, būtinų, kad sutartis būtų laikoma galiojančia, t.y. sutarties formos reikalavimų, laikant šalių valios išraišką pakankama galiojančiai sutarčiai sudaryti¹⁵⁴. Panašios koncepcijos yra PECL principai. Tai ypač svarbus, rekomendacinio pobūdžio dokumentas Europos lygmeniu.¹⁵⁵ PECL 4:109 str. numatyta sutarties ginčijamo galimybė esant pernelyg didelei naudai ar nesąžiningam pranašumui; 4:108 str. reglamentuota sutartis sudaryta dėl grasinimų, panaudoto smurto; 4:107 str. aptartas sutarties negaliojimas kitos šalies apgaulės, pasireiškiančios tiek aktyviais, tiek pasyviais veiksmais atveju¹⁵⁶. Tapačias nuostatas galima rasti DCFR (*angl. Draft common frame of reference*; toliau DCFR) principuose. Šiame dokumente, kaip ir daugelyje Europos valstybių pripažįstami negaliojimo pagrindai, kuriuos sąlyginai galima priskirti tokioms dviem kategorijoms: iš vienos pusės – valios ydos, suteikiančios pagrindą nugincyti sutartį, iš kitos pusės – sutarties prieštaravimas imperatyvioms teisės normoms bei fundamentaliems principams.

¹⁵⁰ Dambrauskaitė A. „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“ Justicija. 2003. p. 18.

¹⁵¹ Autorių kolektyvas. Mokslinis redaktorius Mizaras. V., „Civilinė teisė. Bendroji dalis“. Justicija. 2009. p. 369.

¹⁵² Drazdauskas S., Daktaro disertacija „Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei“ 2008 m., VU, p. 6.

¹⁵³ Official comments of UNIDROIT Principles of International Commercial contracts. Prieiga internete: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>

¹⁵⁴ Ibidem

¹⁵⁵ Zweigert K., Kotz H., Lyginamosios teisės įvadas, Eugrimas, 2001 m. p. 236.

¹⁵⁶ The principles of European contract law – parts I and parts II (parts I and parts II revised 1998, Part III 2002). Prieiga internetu: <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/>

Tokia minėto DCFR struktūra orientuota į tai, kad sutarčių teisės instrumentas grindžiamas Europoje išsisknijusiu negaliojančių sutarčių skirstymu į niekines ir nuginkijamas. Sekant PECL pavyzdžiu, DCFR tai pat įtvirtintos normos skirtos spręsti klausimus dėl nuostolių atlyginimo, numatytos taisyklės atvejams, kuomet nukentėjusi šalis savo pažeistas teisės gali ginti keletu gynybos būdų (DCRF II. – 7:216 str.).¹⁵⁷ Europos sutarčių teisę vienodinančių dokumentų PECL ir DCFR nuostatos susijusios su sandorių pripažinimu negaliojančiais dėl jų prieštaravimo imperatyvioms teisės normoms, nuostatos leidžia daryti išvadą, jog autoriai siūlo suteikti teisėjams daug daugiau laisvės sprendžiant dėl įstatymams prieštaraujančių sutarčių pasekmių. Numatyta, jog kai imperatyvi teisės norma nenustato konkrečių teisinių pasekmių dėl sutarties, pažeidžiančios imperatyvias teisės normas, tokios sutarties teisinės galios klausimas paliekamas spręsti teismui. Iš vienos pusės, galima teigti, jog tai labai teigiama praktika, kurią pritaikius ir Lietuvoje, būtų galima nemenkai sumažinti negaliojančių sandorių skaičių, tačiau iš kitos pusės negalima neįžvelgti pavojaus bei teisinio neapibrėžtumo, nes pakankamai ilgą laiko tarpą susidarytu situacija, kuomet nebūtų aišku, kokia gi sutartis yra galima sudaryti, o kokias ne.¹⁵⁸

Akivaizdu, jog sutarčių negaliojimo klausimas tiek PECL, tiek DCFR autoriams buvo aktualus, o tai liudija ne tik šios temos svarbą šalių civiliniuose teisiniuose santykiuose bet ir šių dokumentų siekį vienodinti sutarčių galiojimo klausimus reglamentuojančias normas tarptautiniu mastu. Drįsčiau iškelti hipotezę, jog principuose įtvirtintų normų platesnis naudojimas bei inkorporavimas į valstybių teisę, iš esmės galėtų padėti išspręsti bei supaprastinti sandorių galiojimo klausimus. Atsižvelgiant į tai, jog pagrindinis darbo tikslas – sandorių negaliojimo dėl valios ar jos išreiškimo ydų bei jų pasekmių tyrimas, toliau taikant UNIDROIT, PECL ir DCFR principų analizę, norėčiau palyginti Europos valstybėse numatytą sandorių, sudarytų dėl apgaulės, suklydimo bei panaudoto smurto reglamentavimą. Sieksiu išsiaiškinti kaip skirtingose šalyse yra suprantami tapatūs dalykai, išgryninti skirtumus bei nustatyti ar aptartų principų pagalba būtų galima reglamentavimą sulyginti ir taip sumažinti sandorių, pripažįstamų negaliojančiais dėl valios ar jos išreiškimo, skaičių kuomet sandorius sudaro skirtingų valstybių fiziniai, juridiniai asmenys.

Sutarčių reglamentavimas yra viena iš fundamentaliausių temų kiekvienos valstybės nacionalinėje teisėje, nes tinkamas teisės normų, nustatančių sandorių negaliojimą, taikymas aktualus ne tik konkrečių asmenų teisių gynimo požiūriu, bet ir siekiant civilinės apyvartos saugumo ir stabilumo¹⁵⁹. Visos teisinės sistemos sutinka su tuo, kad ne kiekvienas suklydimas, kuris įsivėlė kažkam darant pareiškimą, suteikia pareiškėjui teisę atvirai atsisakyti nuo išreikštos

¹⁵⁷ Cit. op. 172, p. 233.

¹⁵⁸ Ibidem p. 243.

¹⁵⁹ Zweigert K., Kotz H., Lyginamosios teisės įvadas, Eugrimas, 2001 m. p. 231.

valios padarinių, tačiau problemų kyla dėl to, kad šiuo klausimu yra daugybė požiūrių, kurie suklydimo atvejais gali būti pagrįstai taikomi¹⁶⁰. Civilinės teisės tradicijoje klaidos instituto pradžia siejama su Romėnų teisininko Ulpiano tezėmis, jog pirkimo – pardavimo sutarties šalių klaida dėl dalyko tapatybės reiškia, kad nėra šalių sutikimo, kuris pirkimo – pardavimo sutarčiai sudaryti yra būtinas¹⁶¹. Jeigu šalys klysta ne dėl perkamo daikto tapatybės, bet dėl esmės (lot. *substantia*), pirkimo – pardavimo sutarties taip pat nėra. Šios idėjos transformuotos į Prancūzijos, Vokietijos, Italijos civilinius kodeksus bei nustatyta, jog siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu dėl suklydimo klaida turi būti esminė. Tiek Lietuvoje, tiek Germanų šeimos teisę perėmusiose valstybėse – Vokietijoje, Šveicarijoje, tiek Romanų teisės šeimos šalyse – Prancūzijoje, Italijoje pripažįstama, jog sandorio sudarymo motyvas negali būti laikomas pakankama priežastimi pripažinti sandorį negaliojančiu. Ko gero didžiausi, šio instituto reglamentavimo šalyse skirtumai susiję su ginamomomis vertybėmis. Prancūzijoje klydusios šalies interesai ginami netgi neatsižvelgiant į neklydusios šalies interesus. Vokietijoje prioritetą taipogi suteikiamas klydusiai šaliai, tačiau ji gali būti įpareigota kompensuoti neklydusios šalies negatyvius nuostolius, patirtus dėl to, kad buvo pasikliauta sudaryta sutartimi. Panašus reglamentavimas yra taikomas ir Lietuvoje – prioritetą skiriamas suklydusiai šaliai, tačiau padarinių atžvilgiu ypač svarbi yra kitos šalies kaltė. Kitose valstybėse tuo tarpu, labiau vertinami neklydusios šalies interesai. Akivaizdu, jog tai esminis skirtumas ir ieškoti vieningo reglamentavimo gali būti išties sudėtinga. Šioje vietoje svarbus UNIDROIT Principų 3.5 str., kuriame nurodoma, kad esminiu laikomas toks suklydimas, kuris sudarant sutartį buvęs toks reikšmingas, kad protingas asmuo esant analogiškai padėčiai būtų ją sudaręs kitomis sąlygomis arba apskritai nesudaręs, žinodamas tikrąją padėtį, o kita šalis taip pat klydo arba prisidėjo prie suklydimo, arba žinojo arba turėjo žinoti apie suklydimą ir klystančios šalies neinformavo apie tikrąją padėtį, jeigu šios neatskleidimas neatitiko protingos ir sąžiningos komercinės praktikos. Siekiant vienodinti skirtingų valstybių teisinį reglamentavimą, minėtame straipsnyje atsiribojama nuo klaidos požymių, kuriuos vienodinti būtų išties sudėtinga ir koncentruojamasi į klaidos svarbą. Tokiu būdu išvengiama daugybės diskusijų susijusių su prigimtinėmis daikto savybėmis, subjektyviomis, objektyviomis teorijomis. UNIDROIT Principų kūrėjai nurodė, jog klaida gali būti laikoma esminė, tik tada kai protingas asmuo analogiškoje situacijoje kaip ir suklydusi šalis būtų sudariusi sutartį iš esmės kitokiomis sąlygomis arba ir vis būtų nesudariusi sutarties. Vis tik iš šios taisyklės yra numatoma išimtis, jog esant situacijai kai

¹⁶⁰ Ibidem p. 364.

¹⁶¹ Bussani M., edited by Ruth Sefton – Green, *Mistake, fraud and duties to inform in European contract law*, Cambridge university press, 2005.

sutartimi suderėtas įvykdymas tinka vienai šaliai, tačiau iš esmės netinka kitai, gali būti remiamasi kitais vertinimo kriterijais. Pavyzdžiui, parduota vaza pasirodo esanti unikalus meno kūrinys arba išaiškėja, kad parduotas paveikslas yra ne originalas, o kopija.¹⁶² Akivaizdu, jog ši išimtis būtina, nes tokią sutartį palikus galioti viena šalis iš esmės nukentėtų.¹⁶³ Jei šio klausimo kontekste atkreipsime dėmesį į romanų teisinę erdvę, ir pirmiausia į Prancūzijos teisę, pastebėsime, kad Prancūzijos Civilinio kodekso taisyklės dėl suklydimo rečiau nei Vokietijos, Šveicarijos ar Austrijos teisėje teisėjui į rankas duoda kokį nors tvirtą kriterijų. Nors Prancūzijos Civiliniame kodekse nurodyta, jog suklydimas yra susijęs su reikalo esme, teismų praktikoje ši siaura nuostata jau seniai yra smarkiai praplėsta. Pavyzdžiui, pirkėjas gali apskųsti sutartį motyvuodamas suklydimo, jei jis mano perkąs sklypą, kuriame gal būti atliekamos statybos, o vėliau išaiškėja priešingai. Nors gali susidaryti įspūdis, jog tokios nuostatos veikia priešingai civilinės apyvartos stabilumo, teisėtumo tikslui, Prancūzijos teismų praktikoje išplėtos taisyklės, kurios apriboja apskundimo teisę. Akcentuojama, jog suklydimas turi turėti lemiamos įtakos sutarties sudarymui, t.y. suklydimas „vertas dėmesio“ jeigu nesant suklydimo klystantysis sutarties apskritai nebūtų sudaręs¹⁶⁴. Kitoje, Romanų šeimos teisės valstybėje – Italijoje, suklydimas taipogi laikomas pagrįstu pagrindu pripažinti sutartį negaliojančia, tik tuo atveju kuomet ji yra esminė bei akivaizdi¹⁶⁵. Atsižvelgiant į tai kas išdėstyta, galima išskirti keletą pagrindinių bendrumų: 1) sutartis neturėtų būti pripažinta negaliojančia vien dėl to, jog sutarties šalis dėl klaidos klaidingai suformavo valią arba ydingai ją išreiškė. Siekiant stabilumo civiliuose teisiniuose santykiuose tai turėtų likti reta išimtimi; 2) klaida privalo būti esminė – kita sutarties šalis žinojo, jog jo kontrahentas klysta, tačiau jo apie tai neinformavo arba pats savo aktyviais ar pasyviais veiksmais prisidėjo prie ydingos valios formavimosi. Taigi, suklydimo atveju, siekiant vienodinti šalių teisę, valstybės savo teismų praktikoje turėtų remtis jau minėto UNIDROIT Principų 3.5 str. reglamentavimu – „siauriau“ aiškinti klaidą, dažniau pritaikyti Civilinio kodekso 1.90 str. 7 d. numatytą išimtį (PECL 4:117 str.) ir sandorį pripažinti negaliojančiu tik išimtiniais atvejais, kuomet jo palikimas galioti akivaizdžiai prieštarautų sąžiningumo, teisingumo bei protingumo principams. Manychiau, jog toks reglamentavimas tiek Lietuvoje, tiek užsienio valstybėse ne tik sumažintu bylų skaičių, sutrumpintu jų nagrinėjimo trukmę, bet ir užtikrintų stabilumą teisiniuose santykiuose.

Romanų teisės sistemose laikoma nuomonės, jog apgaulė tai sąmoningas, klastingas būdas. Prancūzijos Civilinio kodekse 116 str. minimas žodis *manoeuvres* (liet. machinacijos), Italijos 1439

¹⁶² Zweigert K., Kotz H., Lyginamosios teisės įvadas, Eugrimas, 2001 m.

¹⁶³ Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras, pirmoji knyga, bendrosios nuostatos. Justicija. 2001. p. 199.

¹⁶⁴ Cit. op. 178, p. 353.

¹⁶⁵ Mikelėnas V., Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, Justicia, 1996 m., p. 384.

str. *raggiri* (liet. nesąžiningumas). Tačiau svarbiausia, jog visose sistemose pripažįstama, jog tai gali būti ir paprasčiausias melas¹⁶⁶. Drįsčiau teigti, jog apgaulės institutas yra pakankamai aiškus, dėl to jo reglamentavimo nuostatos skirtingose valstybėse iš esmės labai panašios. Vieningai sutariama, kad paprasčiausios išpūstos pagyros (ang. „*mere puffs*“) reklamoje ar derybose nėra laikomos apgaule, nes tokiais atvejais negalima tikėtis, kad protingas asmuo būtų apgaulingai paveiktas¹⁶⁷. Nagrinėjant Europos valstybių teisinį, šio sandorio pripažinimo negaliojančiu pagrindą, randama skirtumų susijusių su apgaulės vertinimu, kuomet šalis nuslėpė svarbias aplinkybes ir taip apgavo kitą sandorio šalį. Vokietijos teismų praktikoje imperatyvaus nurodymo atskleisti kitai šaliai visas jai žinomas aplinkybes, kurios gali turėti įtakos kitos šalies valios formavimuisi, nenumatyta¹⁶⁸. Romanų teisės šeimos šalyse tuo tarpu plačiai išvystyta pareigos atskleisti visą žinomą informaciją praktika. Olandijos Civilinio kodekso 3-44 str. apgaulę apibrėžia kai tyčinį šalies elgesį, kai ji kitai šaliai teikia melagingą informaciją arba slepia nuo jos tam tikrą informaciją ar atlieka kitokius tyčinius veiksmus, siekdama paskatinti ją sudaryti sandorį¹⁶⁹. Atkreiptinas dėmesys, jog UNIDROIT principai tiesioginės pareigos atskleisti informaciją kitai sandorio šaliai, nenumato. Tačiau sistemiškai aiškinant principų 3.5 str., 3.8 str. nuostatas, galima daryti išvadą, kad formuojama praktika, jog šaliai neleidžiama nutylėti informacijos, kuomet sąžiningumo, protingumo bei teisingumo principai suponuoja jos atskleidimą. Apibendrinant apgaulės, kaip sandorio pripažinimo negaliojančiu pagrindą, galima teigti, jog valstybės yra numaćiusios pakankamai panašias taisykles, laikosi vienodos praktikos. Reiktų akcentuoti tik Germanų teisės šeimos valstybėse bei UNIDROIT Principuose tiesiogiai neįtvirtintos nuostatos dėl pasyvių veiksmų, t.y. svarbios informacijos neatkleidimo kitai šaliai. Kadangi sutarčių teisė grindžiama šalių lygybe, informuotumu, o informacijos atskleidimas visais atvejais leidžia išvengti ar sumažinti laiko, piniginius kaštus, turėtų būti visuotinai pripažįstama bei valstybėse įtvirtinta pareiga kitai šaliai atskleisti visą, svarbią reikšmę sudarant sutartį, turinčią informaciją.

Visose kontinentinės teisės sistemose prie suklydimo ir klasingos apgaulės įtraukiamas ir trečiasis „valios trūkumas“ – grasinimas¹⁷⁰. UNIDROIT Principų 3.9 str. numato grasinimą, kaip sutarties anuliavimo pagrindą. Jame įtraukiami tokie grasinimo elementai: 1) grasinimas privalo būti realus bei rimtas; 2) šaliai nepaliekama jokios kitos alternatyvos tik sudaryti sutartį; 3) išreikštas teisėtu ar neteisėtu veiksniu. Galima teigti, jog šio UNIDROIT principų straipsnio

¹⁶⁶ Zweigert K., Kotz H., Lyginamosios teisės įvadas, Eugrimas, 2001 m. p. 358.

¹⁶⁷ Drazdauskas S., Daktaro disertacija „Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei“ 2008 m., VU, p. 225.

¹⁶⁸ Ibidem p. 226.

¹⁶⁹ Mikelėnas V., Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, Justicia, 1996 m., p. 397.

¹⁷⁰ Ibidem

inkorporavimas į valstybių teisę iš esmės išspręstu visas problemines situacijas susijusias su grasinimu kaip sandorio sudarymo pagrindu tačiau tai iš išties sudėtinga. Vokietijos Civilinio kodekso 123 str., Austrijos 870 str., Šveicarijos 1 d., Olandijos 3.44 str. 2 d. numatyta, jog sandoris dėl grasinimo bus anuluotas tik tuo atveju jei grasinimas prieštarauja teisei, t.y. grasinimas yra „neteisėtas“. Civilinio kodekso 1 knygos 1.91 str. komentare tuo tarpu nurodoma, jog gali būti grasinama atlikti tiek teisėtus, tiek neteisėtus veiksmus. Pagal Italijos Civilinio kodekso 1438 str., sutartis gali būti anuliuojama tik tuo atveju, jei grasinimu siekiama gauti „nepagrįstą“ arba kaip nurodoma Šveicarijos įstatymo 30 str. 2 d. „per didelę“ naudą.¹⁷¹ Atsižvelgiant į principuose įtvirtintą grasinimo sąvoką, esminius elementus bei Lietuvos teismų praktiką, galima daryti išvadą, jog grasinimo, tik kaip neteisėtų veiksmų vertinimas yra iš esmės per siauras bei neapimantis nemažai teisiškai svarbių situacijų. PECL principų 4.108 str. taip pat nurodoma, jog šalis gali atsisakyti sutarties, jei prieš ją buvo panaudoti: 1) savaimė neteisėti veiksmai; 2) veiksmai kurie netinkami naudoti kaip priemonė, siekiant sudaryti sandorį. DCFR Principių autoriai 7:206 str. komentare taip pat nurodo, jog net grėsmė, jog bus atliekami teisėti veiksmai prieš sandorio šalį, gali būti laikomi „neteisėtu“ bei netinkamu būdu siekiant sudaryti sandorį, kitaip tariant toks atvejis traktuojamas kaip šantažas¹⁷².

Akivaizdu, jog „soft law“ teisės vienodinimo priemonių – UNIDROIT, PECL, DCFR principai yra labai svarbūs siekiant vienodinti sandorių negaliojimo instituto reglamentavimą skirtingose valstybėse. Iš aptartų suklydimo, apgaulės bei grasinimo, kaip sandorio anuliavimo atvejų, galima daryti išvadą, jog esti skirtumų ne tik tarp skirtingų teisės šeimų, jose numatyto reglamentavimo, tradicijų, bet ir pačių valstybių. Atsižvelgiant į globalėjantį pasaulį, prekybos bei paslaugų teikimo apimtis, galima daryti išvadą, jog siekiant stabilesnės bei teisiškai „užtikrintos“ civilinės apyvartos, tarptautinėse sutartyse būtų pravartu numatyti ne konkrečios valstybės teisę, tačiau šių principų taisykles. Kitaip tariant, sutartinius santykius bei iš jų kylančius nesutarimus spręsti būtų UNIDROIT, PECL ar DCFR principų pagalba. Tokiu būdu taip pat būtų galima sumažinti sandorių, pripažįstamų negaliojančiais dėl šalių valios ar jos išreiškimo skaičių, nes aiškus taisyklių reglamentavimas, žinojimas numatyto tikslias ribas šalims, apibrėžtu jų teisės, tarpusavio pareigas bei ginčų sprendimo variantus, pasekmes.

¹⁷¹ Zweigert K., Kotz H., Lyginamosios teisės įvadas, Eugrimas, 2001 m., p. 363.

¹⁷² DCFR principai. Prieiga

internete:http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/DCFRpdf1_1262861061.pdf

IŠVADOS

1. Pritarčiau teisės doktrinoje bei teismų praktikoje formuojamai pozicijai, jog sandorių negaliojimo instituto pagrindinis tikslas, reikšmė siekti civilinių teisinių santykių stabilumo, teisėtumo bei teisinio tikrumo įgytų teisių atžvilgiu, nes būtent toks instituto reglamentavimas atitinka jame įtvirtintų teisės normų paskirtį bei pamatinius teisės principus. Šią poziciją taip pat būtų galima pildyti bei nurodyti, jog sandorių negaliojimo institutas turi būti suprantamas kaip ypač veiksminga pažeistų teisių gynimo priemonė leidžianti atkurti sandorio šalių turtinę padėtį;
2. Baigtinis sąrašas aplinkybių, kurios privalo būti įrodomos siekiant pripažinti sandorį negaliojančiu dėl apgaulės, suklydimo, smurto ar grasinimo (ekonominio spaudimo) panaudojimo, sunkiai susidėjusių aplinkybių detalizavimas teisės aktuose neįmanomas dėl jų gausos, priklausančios nuo asmeninių sandorio šalies savybių, amžiaus, sveikatos būklės, išsilavinimo, santykių su kita sutarties šalimi ir kitų konkrečioje byloje nustatytų svarbių aplinkybių;
3. Įstatymo leidėjo pozicija, aplinkybių vertinimą patikėti teismams vertinama teigiamai, nes įstatyme imperatyviai įtvirtinus baigtinį sąrašą ne tik, kad nesumažėtų ginčijamų sandorių, bet ir padaugėtų į teisinį reguliavimą nepatenkančių neteisėtų susitarimų, kurie iškreiptų civilinę apyvartą bei prieštarautų teisinio apibrėžtumo principui;
4. Nepritarčiau įstatymų leidėjo formuojamai nuostatai, jog nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo, kaip pažeistų teisių gynimo būdo, kuomet restitucijos institutas „neveikia“, taikymo atveju, ieškovui numatoma pareiga įrodyti, jog prieš jį buvo panaudotas smurtas, prievarta ar apgaulė, nes tai padarinių – daikto, piniginių lėšų ar kitos naudos gavimo be pagrindo nepateisina. Šiuo atveju turėtų būti vadovaujama *nemo dat* principu;
5. Teigiamai vertinama teismų formuojama praktika bei universalumas dėl restitucijos natūra taikymo, t.y. nustačius, jog joks pažeistų teisių atkūrimo būdas sukeltų šalims didelių nepatogumų, ribotų prekybos laisvę, pasirenkama restitucija sumokant ekvivalentą pinigais, kurio skaičiavimas grindžiamas konkrečios bylos aplinkybėmis bei grąžintino daikto verte, o ne kaina;
6. Trečiųjų sąžiningų asmenų interesų apsaugos kontekste svarbus restitucijos (prievolinės teisės) bei vindikacijos (daiktinės teisės) santykis. Darytina išvada, jog įtvirtintas reglamentavimas užtikrina tiek sąžiningo įgijėjo, tiek pradinio savininko teises ir nors pirmenybė teikiama restitucijos normoms, atvejais, kai negaliojančio sandorio dalyku buvęs

turtas perleistas tretiesiems asmenims, ji galima tik tiek, kiek neprieštaruja daiktinės teisės taisyklėms;

7. Restitucijos netaikymas pateisinamas bei nepažeidžia šalių bei trečiųjų asmenų teisių, kuomet sudaryta sutartis prieštaruja „gerai moralei“ bei „geriems papročiams“, kurių išsaugojimui šiuo atveju turi būti teikiama pirmenybė;
8. Sutarčių teisę harmonizuojančių normų įtvirtinimas valstybėse narėse svarbus dėl laisvos rinkos, kapitalo bei asmenų judėjimo ir būtų efektyvus tik „soft law“ priemonių pagalba, sutartyse numatant pasirinkti būtent šių priemonių, o ne konkrečios valstybės įstatymų numatytas taisykles.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;
2. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

Tarptautiniai dokumentai:

1. Unidroit Principles of International commercial Contracts. Prieiga internetu: <http://www.unidroit.org/english/publications/review/articles/2011-3/589-612-broedermann.pdf>
2. Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary of the Unidroit Principles of international commercial contracts (PICC), 2009.
3. The principles of european contract law - Parts I, II and III (PECL) Prieiga internetu: <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/dcfr>
4. Principles definitions and model rules of european private law. Draft common frame of reference (DCFR). Prieiga internetu: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf

Specialioji literatūra:

1. MIKELĖNAS V., VILEITA. A., TAMINSKAS A. *Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Justitia: 2001.
2. MIKELĖNAS V., et al. *Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras*. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Justitia:2003.
3. DAMBRAUSKAITĖ A. Monografija. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Justitia: 2003.
4. AMBRASIENĖ D., et al. *Lyginamoji sutarčių teisė: Lietuva europiniame kontekste*. Justitia: 2013.
5. MIZARAS V. et al., *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Justitia: 2009.
6. PAKALNIŠKIS V. et al., *Civilinė teisė. Bendroji dalis II tomas*. Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras: 2007.

7. MIKELĖNAS V. Straipsnis. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje*. Nr. 4 (62). Justitia: 2006..
8. ZWEIGERT K., KOTZ H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Eugrimas: 2001.
9. DRAZDAUSKAS S. *Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. VU: 2008.
10. BUBLIENĖ D. Straipsnis. *Silpnesnės šalies apsaugos principo įgyvendinimas kontroliuojant nesąžiningas vartojimo sutarčių sąlygas*. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Civilinės teisės ir civilinio proceso katedra: 2007.
11. MIKELĖNAS V. *Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija*. Justitia: 1996 m.
12. POOLE J. *Contract Law*. Oxford University press: 2006.
13. STONE R., *Contract Law second edition*. British library cataloguing in Publication data: 1994 (first publicated).
14. BROWN I., CHANDLER A. *Law of contract, secons edition*. British library cataloguing in Publication data: 1994 (first publicated).
15. BUSSANI M., edited by Ruth Sefton – *Green, Mistake, fraud and duties to informs in European contract law*. Cambridge university press: 2005.
16. KLIMAS T. *Comparative contract law. A transsystemic approach with an emphasis on the continental law, cases, text and material*. Carolina Academic Press: 2006.
17. SMITH J. *The law of contract*. London sweet & Maxwell, A Thomson company: 2002.

Teismų sprendimai:

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-03-29 d. nutartis civilinėje byloje AB „SEB lizingas“ v. „Vitrada“, 3K-7-2/2013;
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2000-01-24 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-95/2000;
3. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2007-06-11 nutartis *R.B. v. A.J.* Nr. 3k-3-232/2007;
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-11-26 nutartis 3K-3-532/2009;

5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008-10-29 nutartis „*Narėpų metaliniai garažai*“ v. *Registru centro Kauno filialas, Kauno apskrities viršininko administracija, Kauno rajono savivaldybės administracija*, 3K-3-499/2008;
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-11-26 nutartis *Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Švenčionių rajono savivaldybės administracija, Politinė partija naujoji sąjunga*, 3k-3-532/2009;
7. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-07-07 nutartis *Registru centro Klaipėdos filialo Šilutės skyrius, Klaipėdos miesto 12-asis notarų biuras, notarė Danutė Kuzminienė* 3K-3-322/2011;
8. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2015-03-10 nutartis *BUAB „Krum“ v. Bankroto administratorius UAB „Ius positivum“* 3K-3-124-706/2015.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2009-11-26 nutartis 3k-3-124-706/2015;
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 3K-3-3-701/2015;
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2014-11-07 nutartis *Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, Vilniaus miesto savivaldybės administracija, trečiasis asmuo Inžineriniai tyrinėjimai* 3K-3-470/2014;
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-01-31 nutartis *UAB „Terife“ v. UAB „Lakis“* 3K-3-22/2011;
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-12-22 nutartis *Visuomenės organizacija Klaipėdos miesto krepšinio klubas „Fortūna“*, Nr.3k-3-548/2011;
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-12-03 d. Nutartis *D.G. v. „Vikasida“* Nr. 3K-3-558/2012;
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-09-28 d. Nutartis *E.M., J.S., S.S., v. G.S., A.N.* Nr. 3K-3-7-288/2009;
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015-01-09 Nutartis *Klaipėdos apygardos prokuratūros prokuroras v. Rosseta group, UAB „Rapuva“* Nr. 3K-3-68/2015;
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010-07-02 d. Nutartis *R.Ž. v. M.P., D.G., O.S.* Nr. 3K-3-316/2010;
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civiliniu bylų skyriaus 2015-02-06 d. Nutartis *Nacionalinė žemės tarnyba prie LR Žemės ūkio ministerijos v. Ergo insurance SE Lietuvos filialas* Nr. 3K-3-15-701/2015;

19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010-09-28 d. Nutartis *Kauno miesto savivaldybė v. UAB „Tomis“* Nr. 3K-3-367/2010;
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-01-25 d. Nutartis *Vilniaus miesto savivaldybė v. Daugiabučių namų savininkų bendrija* Nr. 3K-3-1/2011;
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015-05-22 d. Nutartis Nr. 3K-3-282-686/2015;
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-3-306/2007;
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-33-85/2011;
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-33-85/2011;
25. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-3-23-248/2015;
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis 2014-01-03 d. Nr. 3K-3-109/2014;
27. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-09-16 d. Nutartis *L.K. v. K.S.* Nr. 3K-429/2013.
28. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-11-21 d. Nutartis Nr. 3K-3-531/2009;
29. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-06-15 d. Nutartis *UAB „Dumėškiukai“ v. UAB „Ūrus ir ko“* Nr. 3K3-295/2012;
30. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2006-02-27 d. Nutartis 3K-3-153/2006;
31. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-09-16 d. Nutartis *L.K. v. K.S.* Nr. 3K-429/2013;
32. Kauno miesto apylinkės teismo sprendimas 2011-12-13 d. Nr. 2-548-568/2011;
33. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-07-09 d. Nutartis Nr. 3K-3-329/2009;
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2014-11-26 d. Nutartis *UAB „Divingas“ v. BUAB „Kaupasta“* Nr.3K-3-504/2014;
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011-06-17 d. Nutartis *Giedriaus Zavecko IĮ v. UAB „Statela“* Nr. 3K-3-281/2011;
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-11-15 d. Nutartis Nr. 3K-3-482/2012;

37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006-11-06 d. Nutartis Nr. 3K-3-574/2006;
38. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2014-03-07 d. Nutartis Nr. 3K-3-82/2014;
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010-07-09 d. Nutartis *UAB „KIA auto“ v. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Viešųjų pirkimų tarnyba prie LR FM* Nr. 3K3-339/2010;
40. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus 2012-10-04 d. Nutartis *Kauno apygardos prokuratūra v. Kauno miesto savivaldybės administracija, Nacionalinė žemės tarnyba, UAB „Turto valdymo firma“, UAB „Urtė“* Nr. 3K-3-406/2012;
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-09-21 d. Nutartis *BUAB „Vikata ir ko“ v. UAB „Daisruna ir ko“* Nr. 3K-3-361/2009;
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013-05-24 d. Nutartis *UAB „Anšilas“ v. UAB „Red2“* Nr. 3K-3-312/2013;
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009-12-08 d. Nutartis *AB „Šilutės girnos“ v. Šilutės r. 1-asis notarų biuras* Nr. 3K-35-557/2009;
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010-11-02 d. Nutartis *UAB „Miaras“ v. A. Daujoto IĮ „Aldaujana“* Nr. 3K-7-409/2010;
45. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus Nutartis Nr. 3K-3-338-415/2016

**SANDORIŲ, TURINČIŲ VALIOS IR VALIOS IŠRAIŠKOS NEGALIOJIMAS,
NEGALIOJIMO PASEKMĖS
SANTRAUKA**

Magistro darbe analizuojami sandorių, turinčių valios ar valios išraiškos negaliojimo pagrindai bei įstatyme numatytos pasekmės. Pripažįstant sandorį negaliojančiu kiekvienu atveju susikerta du skirtingi, civilinės teisės ginami interesai: asmens, kaip turto savininko bei civilinės apyvartos, kaip dalyvių visumos, todėl sandorių negaliojimo institutą bei restituciją reglamentuojančios normos privalo nustatyti tokį reguliavimą, kuris šias vertybes gintų lygiagrečiai.

Darbe atskleidžiami bei nagrinėjami Lietuvos Respublikos civilinio kodekso IV skyriuje įtvirtinti bendrieji sandorių negaliojimo pagrindai dėl ydingos valios bei restitucijos problematiniai aspektai susiję su restitucija natūra, piniginiu ekvivalentu, be pagrindo įgyto turto ir nepagrįsto praturtėjimo taisyklių sankirta, trečiųjų sąžiningų asmenų teisėmis, vindikacijos taikymu bei situacijomis, kuomet jos taikymas apskritai negalimas. Taip pat analizuojama instituto reikšmė, svarba bei paskirtis visoje civilinės teisės sistemoje.

Galiausiai keliamas klausimas, ar aplinkybių, kurios privalo būti įrodytos siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu dėl valios, jos išraiškos ydų konkretizavimas įstatyme galėtų padėti sumažinti negaliojančių sandorių skaičių bei ar restitucijos institutas tinkamai gina šalių, trečiųjų asmenų teises bei užtikrina civilinių teisinių santykių stabilumą, teisėtumą bei teisinį tikrumą įgytų teisių atžvilgiu.

THE INVALIDITY OF TRANSACTIONS RELATED TO WILL AND THE EXPRESSION OF WILL, CONSEQUENCES OF TRANSACTIONS INVALIDITY

SUMMARY

In the master thesis are analyzed the basics of transactions related to the will or expression of the will invalidity, also the consequences provided in the Law. In recognition of nugatory transaction, in every case are intersected two different interests protected by civil rights/law; the first interest is a person's as the owner of the property interest, and civil turnover's, as the participants in the mass. So, the rules regulating the institution of nugatory transactions and restitution must provide such regulation that protects these values in parallel.

The thesis reveals and examines the Civil Code of the Republic of Lithuania, mostly the Chapter IV, in which are established the basis of transactions invalidity on perverse will and problematic aspects of restitution related to the nature of restitution, pecuniary equivalent, also the intersection of the assets acquired with no reason and unjustified enrichment, the conscientious third parties rights, the application and vindication and situation, where its application is generally not available. Besides, in this work is discussed significance, purpose and importance of the Institute in the system of Civil law.

To sum everything up, in the thesis is raised the question whether the circumstances which must be proven in order to invalidate the transaction on the will and if the expression its vices/defects in the concretization of Law could help to reduce the number of nugatory transactions. Moreover, there is revealed another question if the restitution institute properly defend the rights if the sides/parties, the third parties and if it does provide the stability, validity and legal certainty of civil legal relations in respect of acquired rights.